

**ABBASİ HALİFESİ
EL-MUKTEDÎ Bİ EMRİLLÂH VE DÖNEMİ
(468-487 / 1075-1094)**

Yusuf BUDAK

Yüksek Lisans Tezi

TARİH ANABİLİMDALI

Yrd. Doç. Dr. Ahmet N. ÖZDAL

2018

Her Hakkı Saklıdır.

T.C.
AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Tarih Anabilim Dalı
Ortaçağ Bilim Dalı

**ABBASİ HALİFESİ
EL-MUKTEDÎ Bİ EMRİLLÂH VE DÖNEMİ
(468-487 / 1075-1094)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

YUSUF BUDAK

TEZ DANIŞMANI

YRD. DOÇ. DR. AHMET N. ÖZDAL

2018

T.C.
AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL VE ONAY TUTANAĞI
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yrd. Doç. Dr. Ahmet N. ÖZDAL danışmanlığında, ..Yusu. J. BYDAK... tarafından
hazırlanan bu çalışma 01/03/2018 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından.
TARİH Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul
edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Erkan GÖKSU

İmza:

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Ahmet N. ÖZDAL

İmza:

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Yasar BEDRHAN

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine ait olup;

Enstitü Yönetim Kurulunun .../.../201.. tarih ve / nolu kararı ile
onaylanmıştır.

..../...../.....

Doç. Dr. Alperen KAYSERİLİ
Enstitü Müdürü

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Abbasi Halifesi el-Muktedî Bi Emrillâh ve Dönemi (468-487/1075-1094)” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

06.04.2018

Yusuf BUDAK

Ağrı-2018

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	III
ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VI
KISALTMALAR DİZİNİ.....	VII
KAYNAK TANITIMI.....	VIII
GİRİŞ.....	1
HALİFE EL MUKTEDÎ Bİ EMRİLLAH DÖNEMİNE KADAR ABBÂSÎ	
TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	1
HİLÂFETİ ÖNCESİDE EL MUKTEDÎ Bİ EMRİLLAH.....	10
1. 1. Doğumu, Yetiştigi Ortam ve Hilafeti Öncesindeki Hayatı	10
1. 1. 1. Doğumu	10
1. 1. 2. Yetiştigi Ortam	11
1. 2. Halife el-Kâim Biemrillâh ile Arslan el-Besâsîrî Arasındaki Münasebetler	14
1. 3. el-Muktedî Bi Emrillâh'ın Sultan Alparslan'ın Kızı ile Evliliği.....	18
1. 4. el-Kâim Biemrillâh'ın Vefatı ve el-Muktedî Bi Emrillâh'ın Hilâfete Gelmesi...20	
İKİNCİ BÖLÜM	22
EL MUKTEDÎ Bİ EMRİLLAH DÖNEMİNDE DÂHİLÎ GELİŞMELER	22
2. 1. Halife el-Muktedî Bi Emrillâh'ın Hilâfete Gelmesi ve İlk Faaliyetleri	22
2. 2. Hicaz'da Okunan Hutbenin Siyasi Mekanizmalar Tarafından El Değiştirmesi...26	
2. 3. Mekke'de Hutbe Okutma Meselesi	28
2. 4. İbn Cehîr'in Vezirlik Meselesi	30
2. 5. Halife el-Muktedî Bi Emrillâh Döneminde Şafii-Hanbeli Çatışması	32
2. 6. Hilafet Veziri Fahruddevle İbn Cehîr'in Vezaretten Azli Meselesi.....	39
2. 7. Basra Mültezimi İbn Allan el-Yahudî'nin Öldürülmesi Hadisesi.....	43
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	44
EL- MUKTEDÎ Bİ EMRİLLAH DÖNEMİNDE	
SELÇUKLULAR İLE MÜNASEBETLER	44
3. 1. Sultan Melikşâh'ın Birinci Bağdat Ziyareti	44
3. 2. Halifenin Sultan Melikşâh'ın Kızına Talip Olması	50

3. 3. Sultan Melikşâh'ın İkinci Bağdat Ziyareti	53
3. 4. Selçuklu Veziri Nizâmülmülk'ün Öldürülmesi Hadisesi	59
3. 5. Kaşgarlı Mahmud'un Dîvânu Lûgati't-Türk'ü Halifeye Sunması	66
3. 6. el-Muktedî Bi Emrillâh'ın Terken Hatun ile İlişkisi	70
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	73
MUKTEDİ Bİ EMRİLLAH DÖNEMİNDE BAĞDAT'TA SOSYAL YAPIYI	
ETKİLEYEN AFETLER, İÇ MESELELER, MUKTEDİ'NİN VEFATI VE	
MÜSTAZHİR-BİLLÂH'IN HİLAFETE GELMESİ	73
4. 1. Bağdat'ta Meydana Gelen Yangınlar	73
4. 2. Bağdat'ta Yaşanan İç Meseleler.....	73
4. 3. Bağdat'ta Yaşanan Olayların Sosyal Yapı Üzerindeki Etkisi.....	74
4. 4. Bağdat'ta Yaşanan Sosyal Çatışmalar Üzerinde Halifenin Etkisi	74
4. 5. el-Muktedî Bi Emrillâh'ın Vefatı	75
4. 6. Müstazhir-Billâh'ın Hilafete Gelmesi.....	77
SONUÇ.....	78
BİBLİYOGRAFYA.....	79
ÖZGEÇMİŞ.....	82

ÖNSÖZ

Abbâsîler 750-1258 yılları arasında egemen olmuş, Emevî yönetimine karşı yaptıkları ihtilâlle iktidara gelmiş ve Yakındoğu coğrafyasında hemen hemen beş asır hüküm sürmüş bir hanedandır. Abbâsî tarihinde “İlk Abbâsî Dönemi” olarak geçen dönem 750-847 yılları arasına tesadüf etmektedir. Bu dönem Abbâsî halifeliğinin her alanda zirvede olduğu bir dönemdir. Keza bu dönem İslam medeniyetinin de en zirve olduğu dönemlerdendir. Abbâsîler, 847 yılından itibaren nüfuzunu kaybetmeye başlamıştır. Esasen Abbâsî halifeleri bu dönemde Türk emîrlerin tesiri altında kalmışlardır. Abbâsî hilâfeti, emîru’l-umerâ tayini ile X. yüzyılda bir süre bu unvanlı kişiler tarafından yönetilmişlerdir. Bu uygulama hiçbir zaman istenilen sonucu vermediği gibi aksine devletin parçalanarak halifelerin sözde iktidarının Irak coğrafyası ile sınırlı kalmasına neden olmuştur.

Abbâsî halifeleri açısından en zor dönem, kuşkusuz Büveyhî tahakkümü altında oldukları dönemdir. Halife el-Müstekfî Billâh’ın Büveyhî emîrlerinden Mu’izzu’d-devle Ahmed’i 945 yılında Emîru’l-umerâ olarak tayin etmesi ile Irak’ta Büveyhî hâkimiyeti kurulmuştur. Bu dönemde Abbâsî hilâfeti hiçbir fonksiyonu olmayan sadece unvan dağıtan bir müessese haline gelmiştir. el-Kâdir Billâh (991-1031), Büveyhî iktidarına karşı bir tavır sergilemeye çalışmışsa da bu konuda çok etkili olduğu söylenemez. Büveyhîler iktidarlarını 1055 yılına kadar sürdürmüşlerdir. 1055 yılında Selçuklu sultanı Tuğrul Bey’in Irak’a girmesi ile Büveyhîler’in Irak kolu tarih sahnesinden silinmiştir. Keza Bağdat’ta yaklaşık bir asır Selçuklu hâkimiyeti başlamış olacaktır.

Genel olarak ilk Abbâsî dönemlerinin çalışılması sebebiyle Abbâsî tarihinin tamamının kavranması zorlaşmıştır. Bu sebeble hazırlanan bu çalışma, kendi yapısı içerisinde önemli çalışma sayılabilir. Yine aynı şekilde daha önce el-Muktedî Bi Emrillâh ve dönemi müstakil olarak çalışılmamıştır.

el-Muktedî Bi Emrillâh’ın halifelik yaptığı dönem Büyük Selçuklu Devleti’nin en güçlü olduğu döneme denk gelir. Bu dönemde Büyük Selçuklu Devleti’nin başında Sultan Melikşâh bulunuyordu. Sultan Melikşâh döneminde Halife el-Muktedî Bi Emrillâh’ın zaman zaman zor anlarını ve hatta zaman zaman bu güçlü sultanın istekleri karşısında direnç sergilediğine şahit olacağız. Siyaset ve din ekseninde halifenin nüfuzu ve kitleleri idare etme anlayışını göreceğiz. Halifelik, bu dönemde siyasi güçlerin denge durumuna göre kendi pozisyonunu belirlemektedir. Bu sebeple Abbâsî halifeleri siyasi güçler noktasında muktedir olamadığı için siyasi güce göre konum belirlemişlerdir. Daha veliahtlığı

döneminde bu siyasi güç dengesi içinde mağdur konumda olan el-Muktedî Bi Emrillâh hilafete geçtikten sonra da buna benzer durumlar ile karşılaşmıştır. Öyle ki sultan Melikşâh Bağdat'a gittiğinde kendisine Bağdat'ı terk etmesi için on günlük mühlet verdiğini kaynaklarda görüyoruz.

Çalışmanın hazırlanma sürecinde her anlamda pek çok kişiden destek alınmıştır. Bu sebep ile tez konusunun belirlenmesi ve hazırlanması aşamasında benden yardımını esirgemeyen ve her konuda yardımcı olan tez danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Ahmed N. Özdal'a teşekkürü bir borç bilirim.

Yine bu çalışmamda her seferinde kendisinin fikrine müracaat ettiğim değerli dostum Suat Kaymak'a yardımlarından dolayı teşekkür ediyorum. Aynı şekilde Yüksek Lisans aşamasında benden desteğini esirgemeyen sınıf arkadaşım Yusuf Tekin'e de müteşekkirim.

Bu çalışmada ortaya çıkabilecek hata ve kusurlar ile gözden kaçan hususların tamamı şahsıma ait olup ismi geçen kişiler bu durumdan mesul değildirler. Çalışmamın İslâm, Abbâsî ve Selçuklu tarihi araştırmalarına katkı sağlaması ve Ortaçağ tarihine olan rağbeti arttırması dileğiyle...

Yusuf Budak

Ağrı 2018

ÖZET

Bu çalışmada Abbâsî halifesi el-Muktedî Bi Emrillâh ve Dönemi (1075-1094) incelenmektedir. el-Muktedî Bi Emrillâh dönemi Selçuklu iktidarının başta Irak'ta olmak üzere tüm İslâm coğrafyasında müktedir olduğu bir dönemdir. Ayrıca Abbâsî ve Selçuklu ilişkileri açısından önemlidir. Bu dönem, özellikle halifelik makamında veliahdlık sorununun ortaya çıkması ve tek şehzade oluşu ayrı bir öneme sebebiyet teşkil ediyordu. Bunu fırsat bilen Arslan el-Besâsîrî, el-Muktedî Bi Emrillâh'ı her seferinde ölümle tehdit etmiş ancak bu konuda amacına ulaşamamıştır. Sultan Melikşâh döneminde bir takım iktidar sıkıntısı yaşamıştır. Evlilikler yolu ile iktidarlarını güçlendirme gayesi beraberinde bir takım sıkıntıları da getirmiştir. Sultan Melikşâh'ın Bağdat'ı ziyareti Halifenin otoritesini sarsmış hatta son seferinde Bağdat'ı terk etmesini söylemiş ancak Sultan Melikşâh'ın buna ömrü vefa etmemiştir.

Anahtar kelimeler: el-Muktedî Bi Emrillâh, Abbâsîler, Melikşâh, Terken Hatun, Nizâmülmülk.

ABSTRACT

In this study, the life of Abbasid khalifah al-Muqtadi bi-Amr Allah and its period will be examined. At the time of the khalifah al-Muqtadi bi-Amr Allah, the Seljuks was living their strongest time mainly in Iraq as well as in Islam geography. The caliphate is also very important in terms of relationships between Abbasids and Seljuks. This period has become more important as heir apparency was rising up as an issue for caliphate as well as having only one Shahzadah. Arslan al-Basasiri has taken this issue as chance for killing of al-Muqtadi bi-Amr Allah and has threaten him with killing many times. However, he has never been successful in his aim to kill the khalifah. The khalifah had faced some problems to come into power during Sultan Malikshah. Allthough he has tried to increase his power with some marriages, this have brought up him several troubles too. During Sultan Malikshah visit to Baghdad, the khalifah's authority has been jerked and the Sultan had told him to leave Baghdad but Sultan Malikshah has not seen that he left the city as he passed away.

Key words: al-Muqtadi bi-Amr Allah, Abbasids, Seljuks, Malikshah, Tarkan Khatun, Nizam al-mulk, Arslan al-Basasiri.

KISALTMALAR DİZİNİ

Ans.	: Ansiklopedi
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Değ.	: Değerlendirme
DGBİT	: Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi
DİA	: Diyanetin İslâm Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
Haz:	: Hazırlayan
İA	: İslâm Ansiklopedisi
İSTEM	: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi
Md.	: Maddesi
Nr.	: Numara
Rd.	: Redaksiyon
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
Thk.	: Tahkîk
TDA	: Türkiye Diyanet Ansiklopedisi
Terc.	: Tercüme
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Yay.	: Yayınlayan

KAYNAK TANITIMI

Bu çalışmamız sürecinde başvurduğumuz eserler farklılıklar gösterdiği için bunu belirli kısımlara ayırmayı çalışmanın selahiyeti için faydalı görmekteyiz. Bu sebeple bu çalışmada kullandığımız kaynakları bölümlere ayırdık. Kaynakları şu şekilde tanıttık: 1. Genel Tarihler, 2. Hilâfet ve Hanedan Tarihleri, 3. Şehir ve Bölge Tarihleri.

GENEL TARİHLER

Bağdat da hali vakti yerinde bir aileye mensup olan **İbnu'l-Cevzî**¹ (Ebu'l- Ferec Abdurrahman b. 'Alî b. Muhammed, 510-597/1116-1200) Ortaçağın önemli âlimlerinden biridir. İslâmi ilimler ile alakalı hemen her alana dair eserler kaleme almıştır. Bu tezin ana omurgasını tarih alanında kaleme aldığı el-Muntazam fî Târîhi'l-Mulûk ve'l-Umem adlı eser oluşturmaktadır². Genel olarak eser biyografik bir çalışma olmakla beraber yıl anlayışına göre Hz. Âdem'in yaratılışından 573/1177 yılına kadar geçen olayları anlatmıştır.³

Sibt İbnu'l-Cevzî⁴'nin annesinin babası meşhur âlim İbnu'l-Cevzî tarafından yetiştirilmiştir. Dedesi gibi o da İslâmî ilimlerde muhtelif eser kaleme almıştır. Çalışmamızda kullandığımız eseri Mir'âtu'z-Zamân fî Târîhi'l-Â'yân, hilkatten 654 / 1256 yılına kadar olan olayları yıl esasına göre anlatmaktadır. Eserin çalışmamız açısından 448/1056 yılı öncesine dair verdiği bilgiler çok özet ve orijinal olmamakla birlikte özellikle bu tarihten itibaren zikretmeye başladığı bilgiler son derece önemli ve orijinaldir.

Ortaçağın en önemli tarihçileri arasında yerini alan **İbnü'l-Esîr**⁵ babasının Esîru'd-dîn lakabını taşımasından dolayı, bu isim ile müsemma olmuştur. İbnü'l-Esîr, tıpkı babası gibi Zengî Atabeyliğinde görev yapmıştır. El-Kâmil fî't-Târîh isimli eserin yazarıdır. Bu eser dünyanın hilkatinden 1231 yılına kadar geçen olayları ele almakla beraber 622 yılından itibaren yıl esasına göre anlatmaktadır.

¹ Hayatı ve eserleri için bkz. Şeşen, *Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 122; Yusuf Şevki Yavuz-Casim Avcı, "İbn'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec", *DİA*, XX, (1999), s. 543-549.

² Ali Sevim tarafından çalışılan Selçuklular ile alakalı yerlerin Türkçe tercümesini kullandık.

³ Selçuklular ile İlgili Kısımların Türkçe trc. Ali Sevim, "İbnü'l-Cevzî'nin el-Muntazam adlı eserindeki Selçuklularla ilgili bilgiler (1038-1092)", *TTK Belgeler*, XXVI/30, (2005), s. 64-173.

⁴ Hayatı ve eserleri için bkz. Şeşen, *Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 144-145; Ali Sevim, "Sibt İbnü'l-Cevzî", *DİA*, XXXVII, (2009), s. 87-88.

⁵ Abdülkerim Özaydın "İbnü'l-Esîr, İzzeddin", *DİA*, XXI, (2000), s. 26-27.

İbn Kesîr'in⁶ El-Bidâye ve'n-nihâye isimli eseri yaratılıştan 1366 yılına kadar geçen olayları anlatmaktadır. Yer yer biyografik bir eser özelliği gösterir. Bu anlamda İbnu'l-Cevzî'nin eserine benzer⁷.

Niğdeli Kâdı Ahmed'in el-Veledu's-şefîk ve'l-hâfidu'l-halîk isimli eserinin özet ve tekrar bilgiler verdiğini gözlemliyoruz.

Hilâfet ve Hanedan Tarihleri

es-Suyûtî'nin⁸ (1445-1505) Târîhu'l-hulefâ adlı eseri, halife biyografilerinden oluşmaktadır. Genellikle kendinden önceki eserlere dayanarak bilgiler vermektedir. Pek orijinal bilgiler ihtiva ettiği söylenemez⁹.

İbn Hazm el-Endelüsî'nin (994-1023) Esmâu'l-Hulefâ ve Fütûhu'l-İslâm adlı eseri, genel olarak halife biyografisi özelliği göstermesinin yanında orijinal bilgileri de içinde bulundurmaktadır¹⁰.

Reşîdu'd-dîn Fazlullâh¹¹: İmad ad-Dîn al-Kâtib al-İsfahânî'nin al-Bondârî tarafından ihtisar edilen Zübdetü'n-Nüşra ve Nuhbetü'l-Usra adlı kitabın tercümesi / M. Th. Houtsma tarafından 1889 da Leiden'de neşredilen metinden Türkçeye çeviren kişi Kıvameddin Burslandır. (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)

Yine çalışmamız esnasında genel olarak istifade ettiğimiz önemli eserler arasında **Ahmed b. Mahmûd**'un Selçuk-nâme'si de bulunmaktadır¹².

Şehir ve Bölge Tarihleri

İbnu'l-Ezrak (1117-1181)'ın Târîhu Meyyâfârikîn ve Âmîd isimli eserin günümüze yalnızca son cildi ulaşabilmiştir. Eserin Bedevî 'Abdu'l-Latîf 'Avvad tarafından çalışılan çeviride konumuz ile alakadar önemli bilgilere ulaşmak mümkündür.

⁶ Abdülkerim Özaydın, "İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ", *DİA*, XX, (1999), s. 132-134.

⁷ Bu eserin Mehmet Keskin tarafından tercümesi yapılan eseri kullandık.

⁸ Hayatı ve eserleri için bkz. *Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 226-229.

⁹ Eserin Onur Öztağ tarafından çalışılan kısmi tercümesini kullandık.

¹⁰ Şaban Öz tarafından Türkçe tercümesi yapılmıştır.

¹¹ Hayatı ve eserleri için bkz. *Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 234-237.

¹² Ahmed b. Mahmûd, *Selçuk-nâme*, I, haz. Erdoğan Merçil, 1977.

GİRİŞ

HALİFE EL MUKTEDÎ Bİ EMRİLLAH DÖNEMİNE KADAR ABBÂSÎ

TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

Abbâsîler, İslam tarihinde 750-1258 yılları arası dönemde hüküm süren aynı zamanda Hz. Peygamber'in amcası Abbâs b. Abdulmuttalib b. Hâşim'e nisbeten bu adı almış bulunan bir hanedandır. Abbâsîler 750 senesinde Emevîlerin aleyhinde Ebû Muslim'in önderliğinde gerçekleştirilen ihtilâl sonucunda iktidarı ele geçirmişlerdir¹. Esasında Abbâsîlerin iktidarı ele geçirmelerinde Emevî yönetiminin icraatlarında memnun olmayan kimselerin önder kadrolarının temsil ettiği ve öncülüğünü yaptıkları yoğun bir propaganda ile teşkilâtlanan kalabalık bir nüfusun faaliyetleri etkili olmuştur².

Emevîler'in yönetim sistemlerindeki ve halka yaklaşımlarındaki hatalı uygulamaları, onların toplum nezdindeki itibarlarının zedelenmesiyle ve dolayısıyla güç kaybetmelerine neden olmuştur. Emevîlerin güç kaybetmesinde önemli bir etken olan hanedanlığın içindeki mücadelelerin yanı sıra, en önemli destekçileri olan Suriye Araplarının ikiye bölünmesi olmuştur. O kadar ki bu ayrılık başkentin Dımaşk'tan Harrân'a taşınmasına neden olmuş ve bu durum devletin hızla istikrarsızlaşmasına ve parçalanmasına sebep teşkil etmiştir³.

Emevî Halifesi II. Mervân, Abbâsî ihtilâline karşı hiçbir şey yapamamıştır. II. Mervân Büyük Zâp suyu kenarında Abdullâh b. Alî'ye yenilmiş sonrasında da yukarı Mısır'da öldürülmüştür. Onun ölümüyle birlikte Emevî hilâfeti tarih sahnesinden silinmiştir⁴.

Halife el-Vâsik Billâh'ın (842-847) halifeliğinin sonuna kadar Abbâsîler güçlü bir devlet kurmuşlardır. Fakat daha sonraki halifeler döneminde bu hâkimiyet artan bir şekilde güç kaybına uğramış ve Abbâsî hilâfetine 1258 yılında Moğollar tarafından son verilmiştir.

¹ Adem Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi III: Emevîler Dönemi*, İstanbul 2011.

² Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsîler", *DİA*, I, (1998) s. 31.

³ Adem Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi IV: Abbâsîler Dönemi*, İstanbul 2011, s. 21.

⁴ Yıldız, "Abbâsîler", *DİA*, I, s. 34.

Osmanlılardan sonra en uzun ömürlü hanedan olan Abbâsîleri iki döneme ayırmak mümkündür. Birinci dönemde Abbâsîler'in güçlü ve merkezî bir hâkimiyet inşa ettiği bir dönemdir. Bu ilk dönem yaklaşık 100 yıllık bir zaman dilimini kapsamaktadır ve Abbâsîlerin altın çağı olarak değerlendirilir⁵. İkinci dönem ise 847 yılından başlayarak İlhanlı hükümdarı Hûlâgû'nun Bağdat'ı işgal ederek son halife el-Musta'sim Billâh'ı öldürdüğü 1258'e kadar olan 411 yıllık bir zaman dilimidir.⁶

Bu ikinci dönemde kendi arasında dört alt döneme ayrılır.

- Türk Dönemi (847-945): Türkler idarî ve askerî alanlarda etkili olmuş ve hilafete yön verebilmişlerdir.
- Büveyhî Dönemi (945-1055): İdare bu dönemde İranlı Şîî bir hanedan olan Büveyhîlerin eline geçmiştir.
- Selçuklu Dönemi (1055-1154): Bu dönemde Selçukluların Abbâsî Hilâfetini Şîî Büveyhî Hâkimiyetinden kurtardığı dönemdir.
- Son Dönem (1154-1258): Selçuklu Devletinin taht meseleleri nedeniyle gerilemeye başladığı sıralarda Abbâsî halifelerinin iktidarı ele almak üzere eyleme geçtikleri dönemdir. Bu dönem yıkılışa kadar sürmüştür⁷.

Hilâfet merkezi olarak Abbâsîler, Suriye yerine Irak'ı seçmişlerdir. Halife Ebû'l-Abbas es-Seffâh (750-754) hilâfet merkezini önce Fırat'ın doğu kısmına Hâşimiyye, sonrasında da el-Enbâr'a taşıdı⁸. Onun kısa süren hilâfeti sonrasında iktidara Ebû Cafer el-Mansûr (754-775) geçti. Halife el-Mansûr, Sâsânî İmparatorluğunun eski başkenti Medâ'in harabelerinin yakınlarında yeni bir şehir inşa etti. Şehir, resmi adı Medînetu's-Selâm olmasına rağmen aynı mekânda bulunan ve Diyâr-i Bağdat olarak bilinen eski bir İrân köyünün adıyla tanınmıştır. Halifelik merkezinin değişmesi sonucu idare merkezi Suriye'den, zengin bir vadi ve birçok ticaret yolunun kesiştiği Irak'a geçmiş ve böylelikle Bizans yerine İrân'ın etkisi yoğunluk kazanmıştır⁹. Abbâsî hilâfetini ciddi anlamda uğraştıran iç meseleler, el-Mansur tarafından

⁵ Aykaç, *Dîvânlar*, s. 9-10; Saim Yılmaz, *Mu'tazîd ve Müktefî Döneminde (279-295 / 829-908) Abbâsîler*, İstanbul 2006, s. 36-37.

⁶ Aykaç, *Dîvânlar*, s. 10.

⁷ Aykaç, *Dîvânlar*, s. 10.

⁸ Hakkı Dursun Yıldız, "Ebû'l-Abbas es-Seffâh", *DİA*, X (1994), s. 283-284.

⁹ Yıldız "Abbâsîler", *DİA*, I, s. 34.

büyük oranda halledilmiş, halkın huzur ve sukûneti sağlamıştır. Bu durumun oluşmasında İrân asıllı olan Bermekî vezir ailesinin ciddi manada etkisi vardır¹⁰.

Abbâsî isyanından sonra Ebû Muslim büyük bir iktidar sahibi olarak nüfuzunu arttırmıştır. İlk Abbâsî halifesi onun himayesinde hüküm sürmüştür. Halife olan el-Mansûr¹¹, Ebû Muslim'in bu vaziyetini benimsememiş ve onu öldürmüştür. Buna rağmen devlet içerisindeki İrân etkisi bitirilememiştir. Bermekî vezir ailesi de bu anlamda halife el-Mansûr devrinden itibaren bulunduğu konumu uzunca bir süre muhafaza etmiştir.

Halife el-Mansûr'dan sonra oğlu el-Mehdî Billâh (775-785)¹² muhalefetsiz bir şekilde, karşısında herhangi bir güç olmaksızın hilafete geçti. Onun sorunsuz bir şekilde iktidara sahip olması işlerin hep böyle iyi geçeceği anlamına gelmiyordu. Nitekim Horasan'da mezhep çatışmaları baş gösterdi. Devlet adına önemli derecede tehdit oluşturabilecek olan Ali evlâdına yönelik ılımlı bir politika gütmüş ve bu sayede onları kendi yanına çekebilmişti¹³. el-Mehdî'nin ölümünden sonra hilâfete oğlu Mûsâ geçmiştir. el-Hâdî lakabıyla da bilinen Mûsâ'nın hilâfeti on dört ay gibi kısa süreli olmuştur. Onu vefatından sonra yerine kardeşi Hârûn er-Reşîd (786-809)¹⁴, halifelik makamına gelmiştir.

Hârûn'ur-Reşîd halifeliğinin ilk yıllarında Asya kıtasındaki Arap hâkimiyeti yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. Bizans ile bu dönemde önemli mücadeleler yapılmış ve Haricîlerin çıkardıkları isyanlar bastırılmıştır. Buna ilaveten Alî evlâdına karşı mücadeleye de devam edilmiştir. Hârûn'ur-Reşîd dönemi kendisinin kişisel yeteneğinin yanı sıra ünlü vezir ailesi Bermekîlerin katkı sağlamasıyla Abbâsîlerin en müreffeh olduğu dönemdir¹⁵.

Hârûn'ur-Reşîd'in ölümünden sonra (809), hilâfete oğlu el-Emîn (809-813)¹⁶ geçmiştir. Ancak el-Emîn ile Hârûn'ur-Reşîd'in diğer oğlu el-Me'mûn arasında hali-

¹⁰ Cem Zorlu, *Abbâsîlere Yönelik Dinî ve Siyasî İsyanlar: Ebû Cafer el-Mansur Dönemi*, Ankara 2001.

¹¹ Nahide Bozkurt, "Mansur" *DİA*, XXVIII, (2003), s. 5.

¹² Halife el-Mehdî ve dönemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmed Güzel, *Abbâsî Halifesi Mehdi b. Mansur*, Konya 2012.

¹³ Nahide Bozkurt, "Mehdî-billâh", *DİA*, XXVIII, (2003), s. 377-379.

¹⁴ Dönemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Andre Clot, *Harun Reşid ve Abbâsîler Dönemi*, Türkçe trc. Nedim Demirtaş, yay. Haz. Akın Terzi, İstanbul 2007.

¹⁵ Yıldız, "Abbâsîler", *DİA*, I, s. 34; Nahide Bozkurt, "Hârûnürreşîd", *DİA*, XVI (1997), s. 258-261.

¹⁶ Apak, *Abbâsîler Dönemi*, IV, s. 166-175.

felik mücadelesi olmuştur. Bu aynı zamanda Arap ve İrânlı etnik unsurların da iktidar mücadelesi anlamına geliyordu; çünkü Arap unsurlar el-Emîn'i, İrânlılar ise el-Me'mûn'u desteklemişlerdi. Bu iki halife adayı arasındaki mücadelede el-Emîn öldürüldü. el-Me'mûn (813-833)¹⁷ hilafet makamına gelmiştir. Araplar el-Me'mûn döneminde devlet yönetiminden tamamen uzaklaştırılmış ve devlet yönetimi iyice İrânlı unsurların etkisi altına girmiştir¹⁸. el-Me'mûn, halifeliğinin son yıllarına doğru Türkleri askeri birlikler arasına almaya başladı. Hatta bu uygulamayı devlet politikası haline getirdi. Kumanda heyetini Türkler oluşturunuyordu¹⁹.

Halife el-Me'mûn ölünce yerine kardeşi el-Mu'tasim Billâh Türklerden destek alarak halifelik makamına geçmiştir²⁰. O da sâbık halife gibi çeşitli Türk ülkelere asker getirerek orduyu bunlardan oluşturma yoluna gitti. Kısa süre içerisinde ordunun büyük çoğunluğunun Türklerden müteşekkil olmasını sağladı. 836 yılında Bağdat'ın kuzeyinde Sâmerî şehri kurdu ve Türkleri buraya yerleştirdi. Hilâfet merkezini de bir süreliğine buraya taşıdı. Böylelikle 892 yılına kadar sürecek olan "Sâmerî Devri" başladı²¹.

el-Mu'tasim Billâh'ın vasiyeti üzerine hilâfet makamına el-Vâsık Billâh²² gelmiştir. Onun devrinde ülkenin çeşitli bölgelerinde çıkan isyanlar uğraştırmıştır. Türklerin ise devlet kademelerinde etkinlikleri artmıştır. el-Vâsık, kendisinin yerine bir veliaht tayin etmeden ölünce el-Mutevekkil 'Alellâh²³ (847-861) hilafet makamına getirildi.

el-Vâsık Billâh dönemi sonrası Abbâsîlerin muktedir halifeler dönemi nihayete ermiştir. Bundan böyle ancak halifeler belirli grup ve zümrelerin baskısı ve himayesinde varlıklarını sürdürebilmişlerdir. Abbâsî hilafetinde 847 yılından sonra

¹⁷ Halife el-Me'mûn dönemi hakkında detaylı bilgi için bkz. Nahide Bozkurt, *Mutezile'nin Altın Çağı: Me'mûn Dönemi*, Ankara 2002.

¹⁸ Yıldız, "Abbâsîler", *DİA*, I, s. 34-35.

¹⁹ Nahide Bozkurt, "Me'mûn", *DİA*, XXIX, (2004), s. 101-104.

²⁰ el-Mu'tasim Billâh ve dönemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hakkı Dursun Yıldız, *Mu'tasim Devrinde Abbâsî İmparatorluğu: 833-842*, Basılmamış Doktora Tezi, İÜ Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1965.

²¹ Yıldız, "Abbâsîler", *DİA*, I, s. 35; Casim Avcı, "Mu'tasim Billâh", *DİA*, XXXI, (2006), s. 380-382.

²² el-Vâsık Billâh dönemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kadir Kan, *Abbâsî Halifesi Vâsık ve Dönemi (842-847)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, UÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2003.

²³ Bu dönem hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mahmud Kırkpınar, *Abbâsî Halifesi Mutevekkil ve Dönemi: 232-247/847-861*, Basılmamış Doktora tezi, MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1996.

Sâmerrâ Dönemi olarak adlandırılmaktadır²⁴. Devlet kadrolarında Türk kumandanlar büyük ölçüde söz sahibi olarak yönetimde etkin rol almışlardır²⁵.

Sâmerrâ Döneminde halife olanları sırasıyla, el-Mutevekkil ‘Alellâh, el-Muntasir Billâh²⁶ (861-862), el-Mustaîn Billâh²⁷ (862-869), el-Mu’tezz Billâh²⁸ (866-869), el-Muhtedî Billâh²⁹ (869-870) ve el-Mu’temid ‘Alellâh³⁰ (870-892)’ı sayabiliriz. Halife el-Mutevekkil ‘Alellâh dönemi itibarıyla Abbâsîlerde gerileme süreci başlamıştır. Devleti ayağa kaldırmak amaçlı birtakım faaliyetlere girişilse de pek etkili olunamamıştır. Aksine halifeliğin otoritesi gün geçtikçe zayıflamaya devam etmiştir. Ayrıca bürokratlar ve yüksek mevkiye sahip olan devlet memurları idareye karışmaya, müdahaleye etmeye başlamışlardır. Esasında Sâmerrâ Dönemi, Türklerin yönetimi tamamen elde ettikleri, istedikleri kişiyi destekleyip halife yaptıkları, istemediklerini ise azlettikleri bir dönemdir³¹.

Halifeler, Türklerin baskısından kurtulmak amacıyla çabalamışlar ve fırsatını yakaladıklarında bazı Türk kumandanlarını öldürmüşlerdir; ancak, bu mücadeleler hilâfet merkezinin 892 yılında yeniden Bağdat’a taşınmasına dek sürmüştür. Nitekim hilâfet makamının Bağdat’a taşınması bu müesseseye siyasi açıdan pek de bir değişiklik getirmeyecekti³². el-Mu’temid’den sonra halifelik makamı Sâmerrâ’dan Bağdat’a nakil olmuştur ki bu durum Türklerin nüfuzunun siyasi anlamda kayba uğradığını gösterir. Bu tarihten 1258 yılında Moğollar tarafından istila edilişlerine kadar Bağdat yine Abbâsîlerin başkenti olacaktır³³.

Hârûn er-Reşîd’in halifeliğinin son yılları ile sonraki halifelerin döneminde devletin siyasi anlamda birliği bozulmaya başlamıştır. Endülüs Emevîleri bağımsız

²⁴ Mutasım, Türklerin Araplarla karışıp savaşçı özelliklerini yitirmemelerini sağlamak amacıyla Türklerin yerleşmesi için Sâmerrâ şehrini inşa ettirdi. Sâmerrâ, Abbasi Devleti zamanında Irak’ta Bağdat’ın yetmiş mil uzağında ve Dicle kenarında kurulmuştu. Bu şehri, Halife Mutasım’a ve ücretli Türk ordusuna yeni bir yerleşim merkezi sağlamak gayesiyle ünlü Abbâsî kumandanı Türk asıllı Eşnas 836 senesinde, kurmuştu.

²⁵ Yıldız, “Abbâsîler”, *DİA*, I, s. 35.

²⁶ Abdülkerim Özeydın, “Müstansır-Billâh”, *DİA*, XXXII, (2006), s. 24-25.

²⁷ Abdülkerim Özeydın, “Mustaîn-Billâh”, *DİA*, XXXII, (2006), s. 112-113.

²⁸ Ali Aktan, “Mu’tez Billâh”, *DİA*, XXXI, (2006), s. 390-391.

²⁹ Abdülkerim Özeydın, “Muhtedi Billâh”, *DİA*, XXXI, (2006), s. 527-528.

³⁰ Ali Aktan, “Mu’temid-Alellâh”, *DİA*, XXXI, (2006), s. 527-528.

³¹ Sâmerrâ Dönemi için bkz. Hatice Kübra Topuz, “Abbâsî Başşehri Sâmerrâ ve Abbâsî Tarihinde Sâmerrâ dönemi”, *İSTEM*, IX/18, (2011), s. 83-112.

³² Yıldız, “Abbâsîler”, *DİA*, I, s. 35.

³³ Aktan, “Mu’temid-Alellâh”, *DİA*, XXXI, s. 387-388.

faaliyetlerde bulunmuş, böylelikle merkez ile bağlantı kopmuştur³⁴. Bu dönemde Tolunoğulları Mısır'da bağımsız bir devlet kurmuştur³⁵. Yine aynı şekilde Mâverâün-nehr ve Horâsân'da Tâhirîler, Saffârîler ve Sâ mânîler gibi hanedanlar, hilâfetten ayrılmak suretiyle bağımsız bir devlet kurmuşlardır. Bu hanedanlıklar Abbâsî halifeliğini tanımakla beraber kendi hâkimiyetlerini güçlendirmek amacı gütmüşlerdir³⁶. Böylece Abbâsîlerin hâkimiyeti bir yalnızca Irak ve çevresini içeren dar bir alanda kalmış oluyordu. Onun haricindeki yerlerde iktidar tamamen yıkılmış durumdaydı. Ayrıca Mısır ve Kuzey Afrika'da bulunan Şîî Fâtımî Halifeliği, Kızıldeniz ve Atlas Okyanusu'na kadar hâkim olan Abbâsî halifeliğini tehdit etmeye başlamıştı³⁷.

Halife el-Mu'tazid Billâh³⁸ (892-902) devrinde biraz toparlanma olsa da halifenin vefat üzerine ile vaziyet tekrardan eskisi gibi oldu. el-Mu'tazid Billâh'ın yerine el-Muktefî Billâh³⁹ (902-908) halife olmuştur.

el-Muktefî Billâh'ın vefatının ardından hilafete el Muktedir Billâh⁴⁰ (908-932) geçmiştir. Bu dönemde Karmatîler⁴¹ faaliyetlerine yeniden başlamıştır. Halife kendi iktidarının son dönemlerine doğru Mûnis el-Muzaffer⁴² ile ilişkiler bozuldu. İşte bu dönemde halife Mûnis el-Muzaffer ile giriştiği savaşta öldürüldü (31 Ekim 922) ve yerine kardeşi el-Kâhir Billâh halifelik makamına geldi⁴³.

³⁴ Bkz. Mehmet Özdemir, *Endülü's Müslümanları: Siyasi Tarih*, I, Ankara 1994.

³⁵ Bkz. Ebülfez Elçibey, *Tolunoğulları Devleti: 868-905*, trc. Selçuk Alkın, yaz. haz. Fazil Gezenteroğlu, İstanbul 1997.

³⁶ Osman G. Özgüdenli, "Ortaçağda İrân: Zaman ve Mekân", *Turco-İronica Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları*, İstanbul, 2006, s. 17.

³⁷ Yıldız, "Abbâsîler", *DİA*, I, s. 35.

³⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yılmaz, *Abbâsîler*, s. 57, 270.

³⁹ Abdülkerim Özeydın, "Müktefî-Billâh", *DİA*, XXXI, (2006), s. 535-536.

⁴⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. İhsan Arslan, *Muktedir'in Halifeliği ve Şahsiyeti*, Basılmamış Doktora Tezi, SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2009.

⁴¹ Hamdan Karmat tarafından kurulan ve Bâtınîliğin bir kolu olan fırka. Küfe yakınlarındaki Nehrin köyünde ortaya çıkan ve bir bâtinî dâisi olan Hüseyin el-Ahvazî'nin sapık fikirlerinden etkilenen Hamdan Karmat, Küfe'de tüccarlık yapardı. Hüseyin el-Ahvazî'nin ölümünden sonra yerine geçerek bâtinî sapık fırkasının fikirlerini yaymaya başladı. Cahil halkı ve Abbâsî idaresine karşı olanları etrafına toplayıp, bugünkü komünizmde bulunan mülkiyette ortaklık fikrini savundu. Zenginlerin malını paylaşmayı, halk arasında fakir-zengin ayrılığını ortadan kaldırmayı gaye edinen Karâmita veya Karmatiyye sapık yolunu kurdu. On iki imâma inanan şîîlerin arasında, kaybolan son imâmın pek yakında Mehdî olarak döneceği propagandasını yayarak tarafdâr buldu. Sapık fikirlerini kısa zamanda bütün Irak'ta yayan Hamdan Karmat'ın etrafında oldukça kalabalık bir halk toplandı. Ona tâbi olanlara Karâmita veya Karmatî denildi.

⁴² Türk asıllı Abbâsî kumandanıdır. Abbâsî Halifesi el-Mu'tazid Billâh'ın Memlûklerindendir. Zenc isyanının bastırılmasında görev almıştır.

⁴³ Abdülkerim Özeydın, "Muktedir-Billâh", *DİA*, XXXI, (2006), s. 114-115.

Hilâfete gelen el-Kâhir Billâh (932-934)⁴⁴, bir buçuk yıl iktidarda kalmıştır. Bu süre zarfında Mûnis el-Muzaffer ve adamlarını devre dışı bırakmak için çalışmıştır. Başa geçtiği dönemlerde yönetim tarafından yeterince ilgilenemediği için kendi kaderine bırakılmış bir memleket vardı. el-Kâhir Billâh, 934 yılında halifelik makamından indirildi⁴⁵. Onun yerine, yine onun döneminde hapse atılan er-Râdî Billâh, halifelik makamına getirildi.

Halife er-Râdî Billâh (934-940), Abbâsî devletindeki kötü gidişe son vermek amacıyla olağanüstü yetkilerle Vâsıt valisi Muhammed b. Râ'ik el-Hazarî'yi emîru'l-umerâ olarak tayin etti⁴⁶ (936). Fakat onun bu girişimi istenilen sonucu vermedi. Bu arada devlet iyice parçalanmış ve halifenin iktidarı Irak'ın bir kısmı ile sınırlı kalmıştır. Nitekim bu devirde Abbâsî hilâfetinın yanı sıra Endülüs Emevîleri ve Fâtımîler de kendi adlarına hutbe okutmaya başladılar. Bu durumda İslâm dünyasının üç ayrı bölgesinde hutbe okunur olmuştur⁴⁷. Abbâsîler'in er-Râdî'nin ondan sonra el-Muttakî Lillâh⁴⁸ (940-944) ve el-Mustekfî Billâh (944-946) devirlerinde de devlet emîru'l-umerâlar tarafından yönetilmiştir.

el-Mustekfî Billâh'ın iki yıla yakın kısa süreli hilâfeti sırasında Türkler etkin rol oynamaya başladılar. Bu halife döneminde Abbâsîler daha kötü bir sürece gitmiştir. İranlı Şîî bir hanedan olan Büveyhîler, IX. yüzyılın ortalarına doğru Fars, Hûzistân, Kirmân gibi bölgelerinde hâkimiyet kurmuşlar ve ardından iç karışıklıklarla çalkalanan Bağdat'a el koymuşlardı. Kısa bir süre sonra Halife el-Mustekfî, ona emîru'l-umerâlık payesi vermek zorunda kalmıştır. Bu gelişmelerle hilâfet adeta Şîî hanedanının tahakkümü altına girmiştir. Bu payeyi alan kişiye aynı zamanda Mu'izzu'd-devle unvanı da vermiştir. Mu'izzu'd-devle Bağdat'ta hâkimiyet sağladıktan sonra el-Mustekfî Billâh'a itaat etmiştir. Fakat kısa bir zaman sonra onu azlederek onun yerine el-Mutî Lillâh'ı halifelik makamına getirmiştir. Abbâsî halifeleri Bağdat'ta Büveyhîlerin kuklası durumuna gelmişler ve kendi Otoritelerini kaybet-

⁴⁴ Kısa süreli hilâfeti için bkz. Saim Yılmaz, "Abbâsîlerin Siyasi Çöküş Dönemi Halifelerinden Kâhir-Billâh (320-322/932-934)", *İSTEM*, VI/12, (2008), s. 71-103.

⁴⁵ el-Kâhir Billâh, hilâfetten azledildikten sonra er-Râzî Billâh'ın emri ile gözlerine mil çekildi. Vefat edinceye kadar hapiste kalan el-Kâhir, 3 Cemâziu'l-evvel 339/18 Ekim 950 tarihinde vefat etmiştir (Mustafa Sabri Küçükbaşcı, "Kâhir-Billâh", *DİA*, XXIV, (2001), s. 172-173).

⁴⁶ Apak, *Abbâsîler Dönemi*, IV, s. 391-403.

⁴⁷ Yıldız, "Abbâsîler", *DİA*, I, s. 35.

⁴⁸ Apak, *Abbâsîler Dönemi*, IV, s. 406-413.

mişlerdir. Kontrolü elinde bulunduran Büveyhîler, artık istedikleri kişiyi halife yapıp istemedikleri kişiyi azledebilmektedirler⁴⁹.

el-Mutî Lillâh (946-974) Abbâsîlerin tamamen zayıfladığı dönemde ve Büveyhîlerin Irak'ta henüz iktidara geldikleri bir zamanda halife oldu. Hilâfet makamı el-Mutî Lillâh döneminde tesirini önemli ölçüde kaybetmişti. Öyle ki halifeler devletten maaş alan bir konuma düşürülmüşler⁵⁰. el-Mutî Lillâh felç olunca Sebük-teğîn'in emri ile kendisi görevden azledilmiş ve onun yerine oğlu Ebû'l-Fazl Abdu'l-Kerîm et-Tâ'i Lillâh halifelik makamına geldi (Ağustos 974). Onun döneminde (974-991) Büveyhîler, ülkede isyan çıkmasına engel olamamışlardır. Keza bu isyanların bastırılmasında da etkisiz kalmışlardır. Yine bu dönemde özellikle Büveyhî ordusundaki Türkler ve Deylemliler arasında büyük bir husumet baş göstermiştir. Bu durum ülkede önemli iç karışıklıklara sebebiyet vermiştir. Halife etkisini ancak hutbelerde ve atama, tayin v.b durumlarda hissettirebilmiştir. Büveyhî emiri Bahâ'u'd-devle askerlere ödenmesi gereken maaşları ödeyemeyince Dâru'l-Hilâfe'yi yağma ettirdi ve et-Tâ'i Lillâh'ı hilâfetten azletti (22 Kasım 991)⁵¹.

et-Tâ'i Lillâh'ın Büveyhî emîri Bahâ'u'd-devle tarafından tutuklanmasının ardından yerine amcasının oğlu Ebû'l-Abbâs Ahmed b. İshâk, el-Kâdir Billâh lakabı ile halifelik makamına getirildi⁵² (22 Kasım 991). Onun halife olmasından önce bu kurum Türkler ve Deylemlilerin vesayeti altındaydı. Halife olduktan sonra bu kuruma layık ciddiyet ile halifelik kurumunun itibarını yeniden oluşturmaya çalıştı. Kırk bir yıllık yönetimi (991-1031) boyunca Büveyhîlerin vesayeti altında halifeliğini sürdürebilmiştir. el-Kâdir Billâh dönemi, Bağdat'ta Abbâsî egemenliğinin zaman zaman sekteye uğradığı bir devirdi. Bu dönemde çıkan isyanlar ve bu isyanlara bağlı yağma, hırsızlık vakaları devam etmiştir. Bu zaman diliminde halife hutbelerde isminin okutulmasına dikkat etmiş ve bu uğurda mücadele vermiştir. Bu duruma paralel olarak Sultan Gazneli Mahmûd'un el-Kâdir Billâh adına hutbeyi okutması ve yaptığı birtakım fetihleri halifeye haber vermek amacıyla halifeye sık sık elçi göndermesi, aynı zamanda ondan tasdik edici menşurları istemesi nedeniyle Gazneliler, halifenin

⁴⁹ Abdülkerim Özaydın, "Müstekfî-Billâh", *DİA*, XXXII, (2006), s. 139-140.

⁵⁰ Ahmed Güner, "Mutî Lillâh", *DİA*, XXXI, (2006), s. 401-402.

⁵¹ Fikret Işıltan, "Tâyî al-Tâ'i 'Lillâh", *İA*, XII/1, (1979), s. 68-69.

⁵² Mustafa S. Küçükbaşcı, "Kâdir-Billâh", *DİA*, XXIV, (2001), s. 127.

dayanak noktası olmuştur⁵³. Yine aynı şekilde Karahanlılar da halifenin adını hutbe-lerde okutmuş ve darp ettikleri sikkelerde isimlerinden bahsetmişlerdir⁵⁴.

Sünnî siyaseti uygulamaya çalışan el-Kâdir Billâh, Büveyhî tahakkümüne mümkün olduğunca karşı çıkmış ve Abbâsî hilâfetine eski itibarını kazandırmaya çalışmıştır. Hatta bu amaçla, itikadi meselelere dair kendi kanaatini beyan ettiği *el-İ'tikâdu'l-Kâdirî* isimli bir eser kaleme almıştır. Ancak bunu tam manasıyla gerçekleştirdiğini söylemek olanaksızdır.

el-Kâdir Billâh'ın halifeliğinin son zamanlarına doğru Büveyhîler güçlerini kaybetmeye başlamışlardır. Ancak buna rağmen Abbâsî hilâfeti üzerindeki baskıları tamamen ortadan kalktığı söylenemez. Halife, ölümünden bir yıl evvel oğlu Ebû Câfer'i, el-Kâ'im Biemrillâh lakabını vermek suretiyle veliahd ilan etmiştir. el-Kâdir Billâh (29 Kasım 1031) vefat edince de onun bu vasiyeti yerine getirilmiştir. Onun yerine el-Kâim Biemrillâh Abbâsî hilâfетinin başına geçmiştir.

el-Kâim Biemrillâh⁵⁵ dönemi, genel olarak siyasi otoriteler arasında yaşanan gelişmelerle değerlendirilebilir. Büveyhî baskısından dolayı Tuğrul Bey'in Bağdat'a çağırılması, beraberinde başka bir otorite sorununu ortaya çıkarmıştır. Muktedir bir kişilik sergileyemeyen el-Kâim, genel olarak dengeli politikalar sürdürmüştür. On- dan sonra hilâfete aday olacak kişinin yalnızca bir kişi olması, halifeyi bu konuda düşündürmüştür. el-Muktedî'nin bu anlamda eşsiz olması halifenin onun hayatı ile ilgili daha titiz davranmasını sağlamıştır. el-Kâim Biemrillâh 467/Eylül-Ekim 1074 yılında vefat edince onun yerine Abbâsî hilâfетinin başına el-Muktedî Bi Emrillâh geçmiştir.

⁵³ el-Kâdir Billâh ile Gazneli Sultan Mahmûd münasebetleri hakkında bkz. Bahattin Kök, "Gazneli Mahmûd'la Abbâsî Halifesi el-Kâdir Arasındaki İlişkiler", *EKEV Akademi Dergisi*, I/2, (Mayıs 1998), s. 117-126.

⁵⁴ Küçükaşçı, "Kâdir-Billâh, *DİA*, XXIV, s. 127.

⁵⁵ Detaylı bilgi için bkz. Suat Kaymak, *Abbasi Halifesi el-Kaim Biemrillah ve Dönemi (1031-1075)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2014.

BİRİNCİ BÖLÜM

HİLÂFETİ ÖNCESİDE EL-MUKTEDÎ Bİ EMRİLLÂH

1. 1. Doğumu, Yetiştği Ortam ve Hilafeti Öncesindeki Hayatı

1. 1. 1. Doğumu

Hız. Peygamberin ardından gelen Halifeler sıralamasında kırk beş⁵⁶ Abbâsî hanedanından ise yirmi yedinci halife olarak yerini alan el-Muktedî Bi Emrillâh 8 Cemâziyelevvel 448 / 24 Temmuz 1056 yılında Bağdat'ta dünyaya geldi⁵⁷. Abbâsî halifesi el-Kâim Biemrillâh'ın oğlu olan ez-Zahiretu'd-dîn'in aniden ölmesi üzerine el-Kâim Biemrillâhın veliaht olarak bırakabileceği kimse kalmamıştı. Ancak ez-Zahiretu'd-dîn'in ölümünden altı ay⁵⁸ sonra, 7 Cemaziülevvel 448 / 23 Temmuz 1056 yılında ez-Zahiretu'd-dîn'in Ermeni asıllı Kurretu'l-ayn (göz nuru) lakaplı Er-cuvan isimli cariyesinden bir erkek evlat dünyaya geldi⁵⁹. Bu çocuğa Abdullah ismi, Ebu'l-Kasım künyesi ve Uddetud-dîn İmadu'l-İslam ve'l-Müslimin lakabı verildi⁶⁰.

el-Muktedî Bi Emrillâh'ın doğumuyla ilgili anektodu İbn Kesîr şöyle vermektedir: “*el-Muktedî ana rahmindeyken babası vefat etmişti. Annesi bir erkek çocuk doğurduğunda dedesi ve Müslümanlar çok sevinmişti. Çünkü Cenabı Allah hilâfeti Kâdirî hanedanında bırakarak muhafaza altına almış bulunuyordu. Bunlardan başkaları ise çarşı pazarlarda müptezel hareketlerde bulunuyor, halk arasına karışıyorlardı. İnsanların kalpleri bu gibi kimselerin hilâfete geçmelerine razı değildi. el-Muktedî Bi Emrillâh dedesi el-Kâim Biemrillâh'ın gözetiminde büyüdü. Onu layık olduğu şekilde eğitip büyüttü. Onu en güzel karaktere sahip kılarak yetiştirdi*”⁶¹.

⁵⁶ İbnü'l-Ezrak, *Mervani Kürtleri Tarihi*, Türkçe çev. Mehmet Emin Bozarslan, s. 55; Nazlı Özgökçe, *Hamdullah Müstevfî'nin “Târih-i Güzide” Adlı Eseri -tercüme ve tanıtımı-*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Van 2014, s. 283.

⁵⁷ İbn Hazm el-Endelüsî, *Halifeler ve Fetihler (Esmâu'l-Hulefâ ve Fütûhu'l-İslâm)*, thk. not. Bediüseyid el-Lahman, Türkçe trc. Şaban Öz, Ankara 2004, s. 63; Angelika Hartmann, “Muktedî-Biemrillâh”, *DİA*, XXXI, (2006), s. 142

⁵⁸ Niğdeli Kâdı Ahmed, bu süreyi “beş ay” olarak vermektedir (*el-Veledü's-şefik ve'l-hâfidu'l-halik*, Farsça metin ve Türkçe trc. Ali Ertuğrul, *Anadolu Selçukluları Devrinde Yazılan Bir Kaynak; Niğdeli Kâdı Ahmed'in el-Veledü's-şefik ve'l-hâfidu'l-halik'i*, I, Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2009, s. 494).

⁵⁹ İbn Hazm el-Endelüsî, *Halifeler ve Fetihler*, s. 63; İbnü'l-Ezrak, *Mervani Kürtleri Tarihi*, s. 163; Ali Birbiçer, *Osmanlı Tarihlerinde Selçuklularla İlgili Bilgiler*, Basılmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014 s. 29.

⁶⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, XII, s. 234.

⁶¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 234.

Abbâsî halifesi el-Kâim Biemrillâh'ın oğlu olan ez-Zahiretu'd-dîn vefat etmiş ve halifelik nesebini devam ettirecek kimse kalmamıştı. el-Kâim Biemrillâh'ın oğlunun ölümünden sonrada başka oğlu da olmamıştır⁶². Artık toplum halifelik soyunun el-Kadir Billâh'ın soyundan farklı gruplara geçeceğine inanmaya başlamıştı. Ancak ne var ki Ercuvan'ın ez-Zahiretu'd-dîn'in ölümünden altı ay sonra bir erkek çocuk getirmesi, başta halife olmak üzere toplumda bir sevinç havası yaratmıştı⁶³.

el-Muktedî'nin doğumundan sonra halifenin Vezir Reisu'r-rûesa İbnü'l-Müslime de kutlamaları kabul etti. Selçuklu vezirlerinden Amidu'l-mülk ve beraberindeki heyet de halifenin torununun doğumunu kutlamak için geldiler. Halife, torunu Uddetu'd-dîn'e sevgi ve şefkat besleyerek hilâfet makamına uygun eğitim ve terbiyeyi vererek yetiştirdi⁶⁴.

1. 1. 2. Yetiştirdiği Ortam

Abbâsî devleti, el-Kâ'im Biemrillâh döneminde hem Şîi Büveyhîlerin hem de Selçukluların siyasi baskısı altında varlığını sürdürmüştür. Bu durum Abbâsî hilâfetini zaman zaman zor durumda bırakmıştır. Otoritenin el değiştirmesi ile mevcut konumunu belirleyen Abbâsî hilâfeti bu yönüyle siyasi istikrarsızlık yaşamıştır. Halifeliliğin tek adayı olan Uddetu'd-dîn böyle bir ortamda bulunarak varlığını devam ettirmektedir. Öncesinde de değindiğimiz gibi Abbâsî devletinin siyasi yönden baskı altında olması, veliaht olan Uddetu'd-dîn değişik tehlikelerle karşılaşmasına neden olmuştur. Bunlardan biri de Arslan el-Besâsîrî'nin Bağdat'ı işgal etmesi olayıdır. Aslında bu durum, bölgede Selçuklu ve Abbâsî otoritesini ortadan kaldırma girişimi anlamına geliyordu. Kendisine en büyük düşman olarak gördüğü Abbâsî veziri Reisu'r-ruesa İbnü'l-Müslime'nin eşi ve çocuklarını her yerde arıyordu. Arslan el-Besâsîrî tehlikesinden korunmak için vezirin ailesi Ebu'l-Gâna'im b. Mahleban'ın evine gittiler⁶⁵. İbnü'l-Cevzî'nin nakline göre: *"Ebu'l-Gâna'im vezirin ailesini karşılarında görünce "siz kimsiniz?" diye sordu. Buna karşılık vezirin karısı "Ben, Vezir Reisu'r-ruesa İbn Müslime'nin eşiyim. Vaziyet buyken bu halde ne yapacağımızı ve nereye gideceğimizi kestiremiyorduk. Eşim ile yaptığımız istişare sonucu 'kime gide-*

⁶² İbnü'l-Ezrak, *Mervani Kürtleri Tarihi*, s. 55.

⁶³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 234.

⁶⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 234.

⁶⁵ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi: el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, X, Türkçe trc. Abdulkerim Özeydin, İstanbul 1987, s. 285.

*lim?’ dedi. Buna karşılık eşim ‘bizim için hayırlısı olan Ebu’l-Ganâim’e sığınmak-
tır’ dedi. Çünkü onun himayesi altında güven için de oluruz. Bu nedenle biz de mu-
hafaza etmeniz maksadı ile size geldik.’ dedi. Buna karşılık Ebu’l-Ganâim de “kalp-
lerinizi hoş tutun, sizin canınız, benim canımdır” demek suretiyle onları teskin etti ve
onları aile efradının yanına alıp Daru’l-Hilafeye yerleştirdi⁶⁶.*

Vezir İbnü’l-Müslime idam edildikten sonra Ebu’l-Ganâim, onun ailesini Bağdat’tan çıkarıp, bunlar hayatlarından kaygılandığı ailemdir diyerek, güveninden endişe etmediği vekil Ebu’l-Fazl Muhammed b. Amir’e⁶⁷ emanet etmek suretiyle onları Meyyâfârikîn’e (Silvan) gönderdi⁶⁸. Bu arada el-Bessâsirî ve Müslim b. Kureyş⁶⁹ de Bağdat’tan çıkmaktaydılar. Fakat onları görmemeleri sayesinde herhangi bir sorunla karşılaşmadan Bağdat’tan ayrıldılar. Bir süre sonra emanet olarak kendisine teslim edilen Ebu’l-Fazl Muhammed b. Amir, şu ilginç sözleri söyledi: “*Halife-
nin annesi, halifenin kızı ve torunu Uddetu’d-dîn’in çok zor durumda olduklarını, geceleri mescidde kaldıklarını ve yalnızca ekmekle karınlarını doyurmakta oldukla-
rını gördüm. Onlar, vezir İbnü’l-Müslime’nin ailesine yaptıklarını ve benim seninle birlik olduğumu öğrenince çok sevindiler ve bizimle huzur bulup rahatladılar. Du-
rumları hakkında bana bilgi verdiler ve bu hususta seninle konuşmamı istediler. Bu sırada el-Besâsirî, onları ele geçirmek maksadıyla casus göndermiş. Onlar hakkın-
daki haberler, karışık ve pek iyi bilinmemektedir*”⁷⁰.

“Bunun üzerine Ebu’l-Ganâim ona karımı onlara gönderinceye değin onları falan mescide göndermesini söyledi. O da söyleneni yapıp onları benim evime getirip onların kurtulmasına vesile oldu. Onlara derhal iyi giysiler ve kisveler götürdüm. Ebu’l-Ganâim, vekil Ebu’l-Fazl Muhammed b. Amir’e Halifeden ne kadar aylık al- makta olduklarını sormamı istedi. Bunun üzerine onların halifeden

⁶⁶ Sibt İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtü’z-zamân Fî Târîhi’l-Âyân’da Selçuklular*, Türkçe tercüme ve değerlendirme. Ali Sevim, Ankara 2011, s. 85-86.

⁶⁷ İbnü’l-Cevzî, s. *el-Muntazam fî Târîhi’l-Ümem’de Selçuklular*, Türkçe tercüme ve değerlendirme. Ali Sevim, Ankara, 2014, s. 66-67; Sibt İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtü’z-zamân*, s. 85-86.

⁶⁸ İbnü’l-Cevzî, . *el-Muntazam*, s. 66-67; Sibt İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtü’z-zamân*, s. 85-86.

⁶⁹ Ukaylî Emîri Kureyş B. Bedran’ın oğludur. Mısır’daki Fatimî halifesine bağlıydı. Bu bağlılığı dolayısıyla Selçuklulara tâbi olmasına rağmen Tuğrul Bey’in Bağdat seferi sırasında Fâtımî hilâfeti adına hareket eden Arslan Besâsirî’ye katılmakta tereddüt etmemiştir.

⁷⁰ Sibt İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtü’z-zamân*, s. 85-86.

aldıkları miktarın bir katı kadar arttırdı. Uddetu'd-dîn ve yanındakiler sekiz ay boyunca en iyi şekilde

Ebu'l-Ganâim'in yanında kaldılar”⁷¹.

Bu sırada Sultan Tuğrul Bey'in ordusunun Bağdat'a gelmekte olduğu haberi duyulunca halifenin ailesi korku ve endişelerinden dolayı Ebu'l-Ganâim'e haber gönderip “*Selçuklu ordusunun buraya gelmesi durumunda biz, bu çocuk veliaht Uddetu'd-dîn nedeniyle el-Besâsîrî tarafından tehdit edilmiştik, aynı şekilde Selçuklular da bizi bu nedenle korkutup tehdit etmişlerdi. Zira gerçekten Bessâsîrî tehlikesinden dolayı sıkışık durumda olan Arslan Hatun, Uddetu'd-dîn kurtulmasını pek istemiyor. Bu sebeple senin bizi güvendiğin birisiyle canlarımızın emniyette olabileceği bir yere yollamanı ve orada serbestçe yaşamamızı istiyoruz*” dediler.

Onların bu talebi karşısında Ebu'l-Ganâim yine güvendiği bir kişiyle onlara bunların kendi ailesi olduğunu söyledi. el-Bessâsîrî'den korktuğu için onları buradan göndermek istiyordu. Bundan dolayı onlar için develer satın aldı ve onları Sincar'a⁷² bağlı el- Hayal köyüne göndereceğini söyledi. Fakat çok geçmeden Selçuklu askerlerinin Bağdat'a girmeleri üzerine Ebu'l-Ganâim de bunun üzerine onları Harran'a gönderdi⁷³. Ebu'l-Ganâim daha sonra onlar için vasıta kiralayarak Sincar'a yakın yere kadar onlara eşlik etti. Böylece Uddetu'd-dîn ve yanındakilerle Harran'a götürüldüler. Burada kaldıkları zaman zarfı içinde Harran hâkimi Ebu'z-Zimam Men'i b. Vessâb en-Numeyri kızı ile Uddetu'd-dîn arasında nikâh kıyıldı. Nikâhı kıyan Ebu'l-Ganâim oldu. Bağdat'taki olayların sona ermesinden dolayı yine Ebu'l-Ganâim'le birlikte Bağdat'a döndüler⁷⁴.

Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Tarihu Meyyâfârikîn*'den alıntılarla isim vermeksizin halifenin torunu Uddetu'd-dîn hakkında şu bilgileri vermektedir: Diyarbakır hâkimi Ebu Nasr b. Mervan, halifenin oğlu ve ailesini Amid (Diyarbakır)'de bir köşke ikamet ettirip onlara hizmet etmeleri amacıyla hizmetçiler yolladı. Bunun üzerine Kadı Ebu Ali el-Bagal, Ebu Nasr'a onların hizmetleriyle yakından ilgilenebileceğini bu sebeple onları konuk etmekten mutluluk duyacağını belirtti. Bunun üzerine Ebu Nasr, onun bu teklifini kabul edemeyeceğini söyledi. Kadı ise kendisine senin cariyelerinden

⁷¹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, s. 85-86.

⁷² Fırat-Dicle arası bir yer. Musula yakın bir muhit.

⁷³ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, s. 85-86.

⁷⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 30.

birisinin halifenin oğluyla birlikte kaldığı duyulabilir gibi cümleler kullansa da Ebu Nasr onun bu sözlerine karşılık herhangi bir karşılık vermedi⁷⁵.

El-Bessâsirî tehlikesi, el-Kâim Biemrillâh'ın teklifi üzerine Tuğrul Bey'in Bağdat'a bu davete icabet etmesiyle bertaraf olmuş oluyordu. Bu sebeple hayati tehlikesi bulunan Uddetu'd-dîn'in artık kaçıp gizlenmesine gerek kalmamıştı. Uddetu'd-dîn 9 Cemaziülahir 452 / 11 Temmuz 1060 Salı günü Halifenin karısı ve halası, Ebu'l-Ganâim'le Bağdat'a geldiler. Bağdat'a onu Amidi Ebu'l-Feth el-Muzaffer el-Hüseyn, hacip ve bölgenin ileri gelenleri karşıladı. Halk özellikle Emir Uddetu'd-dîn dedesi el-Kâim Biemrillâh'a olan saygılarından ötürü halifenin torununu karşılamaya çıktı⁷⁶. Ebu'l-Ganâim'in yanında oturan Emir Uddetu'd-dîn bir gemiyle yolculuğunu tamamlamıştı. Ebu'l-Ganâim'e Babu'l-Garabe de bir at hediye edildi. O da Emir Uddetu'd-dîn'i ata bindirip Darü'l-Hilâfe'de halifenin huzuruna girdi. Halife bu yaptıklarına karşılık ona ödül olarak para ve hil'atler vermek istedi. Ancak Ebu'l-Ganâim müminlerin emirine Uddetu'd-dîn'i teslim etmekten başka hiçbir şey istemediğini söylemek suretiyle verilen hediyeleri kabul etmedi. Halife yaşanan bu gelişmeler karşısında olup biteni izlediği esnada Ebu'l-Ganâim Halifeden izin alarak huzuruna çıktı. Burada ilk önce yeri öptü sonrasında Uddetu'd-dîn'i halifeye teslim etti. Bunun üzerine evvela el-Kâim Biemrillâh, sonrasında da Emir Uddetu'd-dîn Ebu'l-Ganâim'e ayrı ayrı bu yaptıkları için teşekkür ettiler. Ebu'l-Ganâim daha sonra oradan avdetiyle gemiyle Babu'l-Meratib'de kendisine ayrılan eve gitti⁷⁷.

1. 2. Halife el-Kâim Biemrillâh ile Arslan el-Besâsirî Arasındaki Münasebetler

Büveyhîlerin önemli emirlerinden biri olan Arslan el-Besâsirî, Halife el-Kâim Biemrillâh döneminde nüfuzunu daha da arttırarak önemli bir mevki elde etmişti. Hatta Arslan el-Besâsirî halifeye karşı tahakküm eder bir vaziyet almıştı. Bu konuyla ilgili Sibt İbnü'l-Cevzî, İbnü'l-Kalanisî'nin rivayetini şöyle nakletmiştir: *“Irak tarafindan sürekli olarak el-Muzaffer Ebu'l-Haris Arslan el-Besâsirî'nin ortaya çıkararak heybet ve azametini arttırdığı, Halife el-Kâim Biemrillâh'a tahakküm ettiği, onun naiblerine istediğini yaptırdığı, has ve yakın adamlarını istediği gibi kendisine hizmet ettirdiği, şerrinden onları korkuttuğu, Halifenin hareminden bir suçluyu alıp*

⁷⁵ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, s. 87.

⁷⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 195.

⁷⁷ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, s. 85.

dışarıya çıkarmaya kadar işi tahakküme götürdüğü, kendisine bu hareket ve davranışlarından dolayı kimsenin engel olmadığı haberlerinin geldiği belirtilmiştir. Daha sonra da Türk asıllı bir yetiştirme (Memlük) olan Arslan el-Besâsîrî'nin bir eşinin daha bulunmaması nedeniyle de şan ve şöhratinin büyüyüp kuvvet ve kudretinin arttığı, bu nedenle de birçok kimselerin mal ve paralarına ve toplanan vergilere el koyduğu, böylece adının heybet ve azametinin her yere yayıldığı, Arap ve Acemlerin kendisinden korkup çekinir olduğu, adının Irak ve Ahvaz'daki camilerin minberlerinin büyük bir kısmında okunur olduğu kaydedilmiştir”⁷⁸.

Bu anekdottanda anlaşılabacağı üzere Halife ve el-Besâsîrî arasındaki ilişki Tuğrul Bey'in Bağdat'a geliş sürecinin zeminini hazırlayacaktır. Bütün bu gelişmeler yaşanırken Tuğrul Bey de Azerbaycan'ı zabtettikten sonra Bizans üzerine sefer yaptı. Neticesinde Bizans'tan esirler ve ganimetler aldı⁷⁹.

446 / 1054-1055 yılında Kureyş b. Bedran, Enbar şehrini teslim aldı ve hem burada hem de Musul'da hutbeyi Tuğrul Bey adına okuttu. el-Besâsîrî'nin oradaki naiblerini kovdu. Yine aynı sene içerisinde el-Besâsîrî savaştan döndükten sonra Bağdat'a girdi. Hilafete yönelik hoş olmayacak avranışlar sergiledi. Halife, onun bu davranışlarına rağmen, el-Besâsîrî'nin gönlünü kazanmak maksadıyla ona elçiler gönderdi. Bu yıl içerisinde el-Besâsîrî, Enbar üzerine sefer yapıp orayı ele geçirdi. Enbar'ı ele geçirme sürecinde beraberinde Dübeyş b. Ali b. Mezyed de vardı. Daha sonra Bağdat'a gelen el-Besâsîrî'ye Halife el-Kâim Biemrillâh hil'at giydirmek maksadıyla Beytü'n-nübe'ye gelmesine izin verdi. el-Besâsîrî de Beytü'n-nübe karşısına geldi, eğildi yeri öptü ve sonrasında evine döndü. Beytü'n-nübe'nin karşısına geçmedi. Onun bu davranışından Halife hoşnut olmamakla beraber aralarındaki husumeti arttırdı⁸⁰. Bu durum Halife ve el-Besâsîrî arasındaki ihtilafı derinleştiren önemli bir hadise oldu. Bundan böyle Bağdat'ta Büveyhîler'den ziyade el-Besâsîrî tehlikesi artmış oldu. Artık el-Besâsîrî, Abbâsî Halifeliği için bir tehdit demektir.

Halife el-Kâim Biemrillâh ve el-Besâsîrî arasındaki anlaşmazlığı derinleştiren başka bir olay daha oldu. el-Besâsîrî'nin Hıristiyan adamlarından biri olan Ebu Sa'd, 446 yılının Rebiü'l-ahir ayında (Haziran-Temmuz 1055) el-Besâsîrî'ye göndermek

⁷⁸ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü 'z-zamân*, s. 83.

⁷⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 234.

⁸⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 165.

amacıyla Vâsıt'ta bulunan şarap dolu altı yüz küpü bir gemiye yükledi. Durumu haber alan çok sayıda kişi, İbn Sukkere el-Haşimi ve Abdu's-samed'in adamları ve birkaç diğer önemli şahıslarla beraber (*el-emr-i bi'l-maruf ve'l-neyh-i 'ani'l-munker 'iyliği emreden kötülüktende men eden grup*)⁸¹ bu olaya müdahil olmak için geldiler. Divan adına aldıkları bu kararı uygulayıp şarap küplerini kırıp yere döktüler. Sonra da şarap küplerini getiren gemiyi parçaladılar⁸². Bu olay üzerine son derece sinirlenen Arslan el-Besâsîrî, bu işin müsebbibinin vezir Reisu'r-ruesa İbnü'l-Müslime olduğunu idda etti. el-Besâsîrî daha önce de vezir Reisu'r-ruesa İbnü'l-Müslime'yi buna benzer şekilde suçlamıştı. Bu olay ikisi arasındaki anlaşmazlığı ortaya çıkarıyordu. Bunun üzerine el-Besâsîrî, Hanefi fakihlerinden,⁸³ Hristiyan bir adamın malı olan şarap küplerini kırıp yere dökmenin caiz olmadığına dair bir fetva hazırlatarak onlara bildirdi. İkili arasında bir süre devam eden tartışmalar onların birbirlerine karşı olan nefretlerini daha da arttırdı. Vezir Reisu'r-ruesa İbnü'l-Müslime, Bağdatlı Türkleri bu olumsuz hareketinden dolayı el-Besâsîrî'yi ayıplamak ve kötülemek amacıyla görevlendirdi. Bu gelişmeler üzerine vezir Reisu'r-ruesa İbnü'l-Müslime kendi başına gelen olumsuzlukların el-Besâsîrî'den kaynaklandığını söyledi. Vezir Reisu'r-ruesa İbnü'l-Müslime'nin bu sözleri karşısında Türkler, el-Besâsîrî'nin karşısında vezirin yanında yer aldılar. Bu arada 446 yılının Ramazan ayında (1055 Kasım-Aralık) Darü'l-Hilâfe'ye gelen Türkler, Halifeye el-Besâsîrî'nin Halifeyi tutuklayıp Darü'l-Hilâfe'yi yağmalama hareketinde bulunma niyetinde olduklarına dair şahitlik ettiler. O esnada Halife de Tuğrul Bey'e bir mektup yazarak Irak'a gelmesini istedi. Bunun üzerine el-Besâsîrî'nin yanında bulunan askerlerin çoğu dağıldı ve çabucak Bağdat'a döndüler. Bunun üzerine Türkler, Halifeden el-Besâsîrî'nin evlerine hücum edip yağma hareketinde bulunmak için izin istediler. Bu talepleri karşısında halife el-Kâim Biemrillâh onlara izin verdi⁸⁴.

el-Besâsîrî tehlikesinin artmasına karşı halife el-Kâim Biemrillâh, Selçuklu sultanı Tuğrul Bey'i Bağdat'a davet etti. Zaten bir süreden beri de onun Bağdat'a gelmesini ve kendisini Büveyhîlerin tahakkümünden kurtarmasını istemekteydi. Bu-

⁸¹ Bu grup, Abbâsî hilafetinde kendilerini divandan da yüksek gören bir makam. Hilafetin otoritesini kaybettiğinin göstergesi (Bilgi için bkz. Mustafa Çağrı, "Emr-i bi'l-maruf ve'l-neyh-i 'ani'l-munker", *DİA*, XI, (1995), s. 138-141).

⁸² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s. 461.

⁸³ İslam hukuçuları manasına gelir.

⁸⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s. 461.

nun için de Tuğrul Bey'i birkaç defa Bağdat'a davet de etmişti. Halifenin son daveti sırasında Tuğrul Bey de Anadolu seferinden yeni dönmüştü. Bu kez Halifenin isteğini kabul etmiş ve Rey'deki işlerini düzenleyip tamamlaması üzerine Tuğrul Bey üç görevi yerine getirmek maksadıyla sefere çıkacağını ilan etmişti:

- Hac vazifesini ifa etmek,
- Hac yolunun güvenliğini ikame etmek,
- Suriye ve Mısır'daki Fatimî halifesi el-Mustansır Billâh'ı oradan uzaklaştırmak⁸⁵.

Bu vesileyle artık Bağdat'ta Büveyhî tehlikesi ortadan kalkmış olacak, fakat yerini başka bir tehlikeye bırakmış olacaktı. Çünkü Bağdat'ta artık başka güçlü bir otorite bulunuyordu. Selçuklu siyasi gücü zaman zaman Abbâsî halifelerini zor durumda bırakmıştır. Çoğu zaman halifeler konumunu Selçuklu siyasi baskısı altında belirleyebilmişlerdir. Tuğrul Bey'in Bağdat'a gelmesi ile zikr ettiğimiz bu durum daha da anlaşılır hale gelecektir.

Tuğrul Bey 447 senesinin Ramazan (Kasım-Aralık 1055) ayında Bağdat'a vardı⁸⁶. Bütün önemli şahıslar ve zevatlar onu yolda karşıladı. Büyük bir heybetle Bağdat'a girdi. Karşılıklı giden gelen elçiler vasıtasıyla çadırlarını şehrin içinde kurma kararı aldılar. Bununla beraber hediyeleşmeler gerçekleşti⁸⁷. Bunun üzerine hâlife el-Kâim Biemrillâh, hatiplere Bağdat'ta Cuma hutbelerini sultan Tuğrul Bey adına okumalarını emretti⁸⁸. Büveyhîlerin son hükümdarı el-Melikü'r-rahim adına hutbe okunması uygulamasına son verildi. Daha sonra el-Melikü'r-rahim tutuklanarak kaleye kapatıldı⁸⁹.

Büveyhîler bir asırdan fazla hüküm sürmüşlerdi. el-Melikü'r-rahim yaklaşık altı yıl Bağdat'a hükmetti. Tuğrul Bey'in Bağdat'a gelmesi üzerine el-Besâsîrî korkup Rahbe beldesine kaçtı. Mısır'daki Fatimi halifesi el-Müstansır Billâh'a mektup göndererek onun adına Irak'ta propaganda yapacağını bildirdi. Bunun üzerine Fatimî halifesi el-Müstansır Billâh da onu Rahbe naibliğine atadı. Tüm bu gelişmeler olur-

⁸⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s. 462.

⁸⁶ Ahmed b. Mahmud, *Selçukname I*, s. 38.

⁸⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s. 463.

⁸⁸ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, s. 9.

⁸⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s.167.

ken Abbâsî hilâfesinde Halife el-Kâim Biemrillâh'ın tek oğlu ve veliahtı olan ez-Zahiretu'd-dîn Ebu'l-Abbas Muhammed vefat etti⁹⁰.

Bu konu ile ilgilenen olan Tuğrul Bey Abbâsî hilâfeti ile işbirliği yapmış ve 1055 yılında Büveyhî iktidarına son vermiştir; böylece Abbâsî hanedanını, Şîi Büveyhî tehlikesinden kurtarmış ve İslam dünyasının merkezi olan Bağdat'a yerleşmiştir. Böylelikle Abbâsî halifesi el-Kâim Biemrillâh bütün siyasi yetkilerini Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'e devretmiştir (1058). Artık bundan sonra İslam Devlet hukukunda, dinî otoritenin Abbâsî halifeleri tarafından temsil edildiği ve siyasi yetkilerin de Selçuklu Sultanları tarafından kullanıldıkları yeni bir sistem kurulmuş oluyordu. Böylece bazı araştırmacıların gözüyle dini ve dünyevi işlerin birbirinden ayrıldığı yeni bir düzen oluşmuştu⁹¹.

İslâm tarihinde ilk defa Tuğrul Bey zamanında, halifenin yetkileri bir anlaşmayla sultana devredilmiş, kendisi sadece İslâm ümmetinin dinî lideri olarak kalmıştı. Buna göre biri dinî diğeri devlet işleriyle ilgilenen iki lider İslâm dünyasını idare ediyordu. Ancak otoritede eşitlik söz konusu değildi. Halifelik asla böyle bir ayrıma razı olmadı. Kaldı ki halifenin Müslümanlar üzerindeki nüfuzu oldukça güçlüydü. Büyük Selçuklular ise halifelik merkezine Türk devletinin bir vilayeti, başkentten sonra gelen ikinci büyük şehri gözüyle bakıyor ve daima saygı gösterdikleri halifeye değer veriyorlardı. Hatta onu kendi tebaaları olarak görüyorlardı. Bu anlayışın izlerini Türk devlet felsefesinde aramak gerekir. Zira Türkler ulaşım egemenlik sağladıkları her yeri vatanlarının bir parçası olarak görmüşler, asla bu yerlerde geçici bir süre kalmayı düşünmemişlerdir. Oluşan bu fiilî durumun laiklik olduğu şeklinde bir yaklaşım ortaya çıkmaktadır.

1. 3. el-Muktedî Bi Emrillâh'ın Sultan Alparslan'ın Kızı ile Evliliği

Abbâsî ile Selçuklu aileleri arasında yapılan erken dönemlerden itibaren bir takım evlilikler yapıldı. Bu cümleden Halife el-Kâim Biemrillâh ile Çağrı Bey'in kızı Hatice Arslan Hatun, Sultan Tuğrul Bey ile Halife el-Kâim Biemrillâh'ın kızı Seyyide Hatun evliliklerini zikredebiliriz. Bir diğer evlilik de Uddetu'd-dîn yani el Muktedî'nin Sultan Alparslan'ın kızı ile yaptığı evliliğidir⁹². Oğlu Melikşâh'ı veliahdı olarak belirlemek isteyen Sultan Alparslan, bu durumla alakalı izin istemek maksadı ile halife el-Kâim Biemrillâh'a bir elçi yollamıştır. Halife el-Kâim Biemrillâh, Sultanın bu talebine müsbet cevap vererek bu durumu onaylamıştır. Sonrasında Sultan Alparslan, bunun gerçekleşmesi için Amîdu'd-devle'ye vekâlet mektubu yazdığını

⁹⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 167.

⁹¹ Koca, *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*, s. 24.

⁹² Angelika Hartmann, "Muktedî-Biemrillâh", *DİA*, XXXI, (2006), s. 142

iletmiştir. Aslında sultanın bu talebi, halifeye iletilince o, Sultan Alparslan'ın bu akrabalık ipini, kendisinin ise nübüvvet ipiyle bağlamayı müsait görerek onun bu talebini talebini olumlu bulmuştur. Buna binaen nikâh Nîşâbûr'da Dâru'l-memleke'de kıyılmıştır. Melikşâh'ın yanına 464 / 1071-72 yılında Amidüddeve b. Cehîr'i hil'atler ve hediyelerle Halife el-Kâim Biemrillâh göndermiştir. Daha önce 462 / 1069-70 yılında Sultan Alparslan'ın Seferiyye Hatun'dan olan ve ismi kaynaklarda geçmeyen kızını⁹³, henüz on beş on altı yaşlarında olan, halife el-Kâim Biemrillâh'ın halefi el-Muktedî ile evlendirme arzusunu⁹⁴ halifeye bir mektup ile bildirmişti⁹⁵. Amidüddeve b. Cehîr de Sultan Alparslan'ın huzuruna çıkarak halifenin gönderdiği hil'atleri takdim ettikten sonra da halifenin sultanın bu talebine karşılık müsbet cevap verdiği⁹⁶ ni, el-Muktedî'ye vekil olarak Amidüddeve b. Cehîr, sultana vekil olarak da Vezir Nizâmülmülk tayin edilmişti. Protokol sırasına göre Selçuklu devletine tâbi melikler, emîrler ve komşu devlet elçileri de nikâhtaki yerlerini almışlardı, aralarında Alparslan'ın kâdılarının da bulunduğu nikâh töreninde olanlara: Hepiniz şahit olunuz ki ben, Hasan-ı et-Tûsî [Nizâmülmülk]'yi bu nikâh işinde kendime vekil seçtim. Sonrasında Amidüddeve bununla ilgili olarak bana bu husus bildirildi, ben şimdi el-Muktedî'nin de rıza gösterip bunu kabul ettiğini huzurunuzda açıkça söylüyorum⁹⁶. Nişabur'daki sultanlık sarayında (Darü'l-Memleke) yapılan nikâh akdi esnasında Sultan Alparslan davete icabet edenlerin üzerlerine mücevher taneleri saçtı ve aynı zamanda üç torba mücevheri de Amidüddeve'ye doğru attı. Amidüddeve, bu hediyeleri alıp saçıya dahil etmenin daha iyi olacağını belirterek mücevherleri orada bulunanların üzerine saçtı. Amidüddeve nikâhın kıyılmasının ardından, sultanın yanından ayrılarak Fars'ta bulunan Melikşâh'ın yanına gitti. Fakat İsfahân'da rastladığı Melikşâh'a veliahtlığını onaylamasından sonra halifenin yolladığı hil'ati verdi. Me-

⁹³ İbn Kesîr'in Türkçe tercümesinde de Hatunun adı "Sefra Hatun (Seferî Hatun)" olarak geçmekle birlikte (*el-Bidâye ve'n-nihâye*, XII, s. 225), bu ismin Sultanın kızının adı olmadığı, eşi ve kızının annesi Seferiyye Hatun olduğu diğer kaynaklarca sabittir (İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, s. 51; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmîl*, s.76; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 35); el-Bundârî de (s. 43) bu Hatunun ismini "Seferiyye" olarak vermektedir.

⁹⁴ el-Bundârî (s. 43) ve İbnü'l-Esîr (X, s. 76) Halife, torunu el Muktedi için Sultan Alparslan'ın kızını istediğini belirtmektedir.

⁹⁵ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, s. 162; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, s. 46. Aynı yılın Receb ayında (Nisan-Mayıs 1070) Bağdat'a Sultanın bir elçisinin Halifeye hizmet etmek ve duada bulunmak için geldiğini kaydetmektedir. Bu tarihte Sultanın kızı ile el Muktedi'nin evlenmesini istediği mektubun geldiğini bilmekteyiz. İbnü'l-Cevzî, herhangi bir mektuptan bahsetmese de elçinin söz konusu mesele ile ilgili mektubu getirmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

⁹⁶ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, s. 179.

likşâh, hil'atini giydikten sonra babasının yanına giderken Amidüdevle de Bağdat'a gitti⁹⁷.

1. 4. Halife el-Kâim Biemrillâh'ın Vefatı ve el-Muktedî Bi Emrillâh'ın Hilâfete Gelmesi

Halife el-Kâim Biemrillâh 467 / Eylül-Ekim 1074 tarihinde çok şiddetli bir hastalığa yakalandı. Akabinde tedavi olarak uygulanan kan aldırma durumunu kabul etmedi. Boğazı çok fena şişmişti. Vezir Fahru'd-devle b. Cehîr ısrar ederek halifeyi ikna etti ve kan aldırdı⁹⁸. Bu kan aldırma olayından sonra halife iyileşti. Halifenin hastalığı sevenlerini üzmüştü. Halifenin sağlık durumunun düzelmesi ve sağlığına kavuşmasıyla halk çok sevindi⁹⁹.

Halife el-Kâim Biemrillâh iyileştikten bir süre sonra herhangi bir rahatsızlık yaşamadı. Fakat 28 Receb 467 / 19 Mart 1075 Perşembe günü kurdeşen hastalığına yakalanmıştı. Evvelden yaptığı gibi tekrar kan aldırdı. Kan alma işlemi gerçekleşikten sonra yalnız olduğu halde uyudu. Uykudayken, vücudundan kan aldırdığı yara açıldı. Bu durumdan haberi olmayan halife çok fazla kan kaybetti. Halife uyandığı vakit çok fazla kan kaybettiğini ve bu nedenle çok güçsüz kaldığını farketti. Öleceğini anlayan halife, veliahdı olan torunu el-Muktedî'yi yanına çağırdı. Ona bazı vasiyetlerde bulundu. Bunun yanı sıra Abbâsîlerin nakiblerini, Kadı'l-kudat ve başka bazı zevatlarla birlikte veziri yanına çağırdı ve el-Muktedî'yi veliaht olarak belirlediğine onları şahit gösterdi. Sonrasında da 13 Şaban 467 / 3 Nisan 1075 Perşembe gecesi el-Kâim Biemrillâh vefat etti¹⁰⁰.

Halife el-Kâim Biemrillâh'ı vefatından sonra cenazesi, eş-Şerif Ebu Ca'fer b. Ebu Musa el-Haşimi tarafından yıkandı. Cenaze namazı ise kendisinin halefi olan el-Muktedî Bi Emrillâh tarafından kıldırıldı. Cenazesi önce sarayda kaldığı odasına defnedildi. Yaklaşık iki yıl burada kaldı. Sonra cenaze buradan alınarak er-Rusafe'ye nakledildi (Cemazü'l-ahir 469 / Aralık 1076-Ocak 1077)¹⁰¹.

⁹⁷ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, s. 51, 109; el-Bundârî, *Zubdetu'n-nusra*, s. 43-44; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 75-76; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, s. 178-179; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 225.

⁹⁸ Ahmed b. Mahmud, *Selçukname I*, s. 129.

⁹⁹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, s. 161; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 232.

¹⁰⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 94; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam* s. 161-162; Ahmed b. Mahmud, *Selçukname I*, s. 129.

¹⁰¹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, s. 168; İbnü'l-Esîr, X, s. 94; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, s. 201; Ahmed b. Mahmud, *Selçukname I*, s. 129.

Halife ölümü üzerine çarşı ve pazarlardaki dükkânlar üç gün süre ile kapalı kaldı. Halk dükkanların üzerlerine çuval bezi astı. Kadınlar halife için ağıtlar yaktılar. Vezir Fahru'd-devle b. Cehîr ve oğlu Amidüddeve ve Babü'l-Firdevs'de taziye-leri üç gün süre ile kabul etmek için oturdular. İnsanlar matem tutup İslam geleneği-ne aykırı olarak elbiselerini parçaladılar. Halifenin vefatı dolayısıyla üç gün boyunca yas ilan edildi¹⁰². Yeni halife el-Muktedî Bi Emrillâh, hilâfete geçti. Sonrasında dedesinin ölümünü bildirmek ve kendi adına biat almak maksadıyla Sultan Melikşâh'a mektup gönderdi.

¹⁰² İbnü'l-Cevzi, *el-Muntazam*, s. 168; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XII, s. 233.

İKİNCİ BÖLÜM

EL MUKTEDÎ Bİ EMRİLLÂH DÖNEMİNDE DÂHİLÎ GELİŞMELER

2. 1. Halife el-Muktedî Bi Emrillâh'ın Hilâfete Gelmesi ve İlk Faaliyetleri

Halife el-Kâim Biemrillâh, ölümünden kısa bir süre önce veliaht olarak el-Muktedî Bi Emrillâh'ı ilân etmiştir. Halife el-Kâim'in ölümünden sonra¹⁰⁴, yirmi yaşında¹⁰⁵ olan el-Muktedî Bi Emrillâh hilâfete geçti. 13 Şaban 467 (3 Nisan 1075) tarihinde kendisine biat edildi. Beyaz gömlek giymek suretiyle sarayın Darü's-şecere kısmında oturdu. Başına güzel beyaz bir sarık taktı. Elinde kılıbacıyla duruyordu. Emirler, eşraftan kişiler ve önde gelen kimselerle beraber vezirler gelip ona biatlarını sundular. İlk olarak ona biatını sunan kişi Ebu Cafer b. Ebû Musa el-Hanbeli oldu. Halifeye biatını sunarken bir şiir okudu:

“Bir efendi göçüp gidince, yerine bir başka efendi gelir”. Bu şiirden sonra bir gürültü koptu. Sonrasında neler söylediği anlaşılamadı. Halife el-Muktedî Bi Emrillâh sonrasında şu sözleri söyledi: “Seçkin ve yüksek şahsiyetler söylediklerini yapar”. Halifenin bu sözlerinin ardından meşhur Şafîî şeyhlerinden Şeyh Ebu İshak eş-Şirazi, Şeyh Ebu Nasr b. Sabbağ, Şeyh Ebu Muhammed et-Temimi el-Hanbeli ve ed-Dameganî de Halifeye biatlarını sundular¹⁰⁶. Daha sonra el-Muktedî Bi Emrillâh halka ikinci namazını kıldırdı. Yaklaşık bir saat sonra da Halife el-Kâim Biemrillâh'ın tabutu sakın bir eda ile ortaya çıkarıldı. Halife dedesinin cenaze namazını kıldırdıktan sonra, Halife el-Kâim dinlendiği, hayatını ibadetle geçirdiği odasına defnedildi¹⁰⁷.

el-Muktedî Bi Emrillâh hilâfet makamına geçer geçmez toplumsal anlamda yaptığı faaliyetlerle adından söz ettirmiştir. Onun döneminde farklı eyaletlerde güzel müesseseler inşa edildi. Bu dönemde hilâfet makamının temelleri saygınlık kazandı. Halife el-Muktedî Bi Emrillâh'ın ilk işlerinden biri, Bağdat'ta kötü işler ile meşgul

¹⁰⁴ İbn Kesir, *el-Bidâye*, XII, s. 233-234.

¹⁰⁵ Suyutî, *Târihu'l-Hulafa*, s. 44, el Muktedî'nin yaşını “on dokuz yıl üç ay” olarak belirtir.

¹⁰⁶ İbn Kesir, *el-Bidâye*, XII, s. 234.

¹⁰⁷ İbn Kesir, *el-Bidâye*, XII, s. 234; Ahmed b. Mahmud, *Selçukname I*, s. 129.

olanları ve kadın şarkıcıları buradan sürmek oldu. Ayrıca peştamal olmadan hiç kim-
senin hamamlara girmemesini emretti ve hamamdaki kuleleri yıktırdı¹⁰⁸.

Halife el-Muktedî Bi Emrillâh cesur, adaletli bir halifeydi. Hilâfeti zamanında devlet maddi olarak rahat bir dönem yaşıyordu. Genel olarak huzurlu ve rahat bir hayat sürdü. Halifeliği zamanında hilâfet otoritesi sağlamlaştı. Dönemin birçok hükümdarı ona biat etti. Başta Mekke, Medine, Şam ve Kudüs olmak üzere birçok İslam beldesinde Halife el-Muktedî Bi Emrillâh adına hutbe okundu. Merkez Bağdat olmak üzere İslam beldeleri onarılıp imar edildi¹⁰⁹. Halife el-Muktedî Bi Emrillâh hilâfete geldikten sonra herkese eşit bir muamelede bulundu. Onun zamanında Bağdat mamur kılındı, halk da bu durumdan çok memnundu¹¹⁰.

Hilâfet makamına geldiği zaman yaptığı icraatların halk nezdindeki durumu genel olarak böyleydi. Başa geçtikten sonra resmi temaslarda bulunmak için birtakım faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Biat töreninin hemen ardından hilâfet veziri¹¹¹ Amîdüddevle b. Cehîr, yeni halife el-Muktedî Bi Emrillâh adına biat almak maksadıyla Sultan Melikşâh'a gitti (27 Ramazan 467 / 16 Nisan 1073). Beraberinde Sultan Melikşâh'ı takdir etmek üzere sekiz yüz cinsten kıyafet, yirmi beş bin altın gönderdi¹¹². Böylece el-Muktedî Abbâsîler'in en çok ilişki içinde olduğu Selçuklulara halifeliğini tasdikleterek hilâfet makamını güçlendirmek istiyordu.

Halife el-Muktedî'nin başa geçmesinden sonra bu gelişmeler olurken diğer taraftan Mekke'de de hutbenin okunması ve siyasi otoritenin değişkenlik göstermesi durumu meydana gelmişti. 1073 yılının Kurban Bayramı'nda Mekke'de Abbâsî halifesi ve Selçuklu sultanları adlarına okutulan Sünnî hutbesi kaldırılıp yerine Fatımîler adına Şîî hutbesi okutulmaya başlandı. Fatımîler lehine gelişen bu durumdan dolayı önceden Mısır'dan ayrılanlar tekrar Mısır'a dönmüşlerdi. Bu arada Sultan Alparslan ve el-Kâim Biemrillâh'ın ölmesiyle Mekke Emiri İbn Ebi Haşim korkuya kapıldı. Bunun üzerine Mekke Emiri'nin adamları toplanıp onun yanına gittiler ve ona eğer biz, Mısır'ın yardımını alamazsak yönetim görevini Abbasoğullarına teslim etmek zorunda kalırız. Şayet Mısır'dan bize yardım gelirse o zaman amcaoğlumuzun bede-

¹⁰⁸ İbn Kesir, *el-Bidâye*, XII, s. 234; Suyutî s. 44.

¹⁰⁹ İbn Kesir, *el-Bidâye*, XII, s. 234; Ahmed b. Mahmud, *Selçukname I*, s. 131.

¹¹⁰ Ahmed b. Mahmud, *Selçukname I*, s. 131.

¹¹¹ İbnü'l-Ezrak, *Mervani Kürtleri Tarihi*, s. 204.

¹¹² Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, s. 200.

lini ödemiş oluruz dediler. Bunun üzerine Emir istemeyerek de olsa onlara olumlu cevap vermek zorunda kaldı. Bu durum üzerine Mısır'dan gelen para ve mallar dağıtıldı. Daha önce Makam (Kâbe) üzerine çıkarılmış olan Fatimî halifesinin adı ve lakapları yeniden konuldu¹¹³.

Halife el-Muktedî Bi Emrillâh döneminde Mekke'de daha önce Ubeydiler adına okunan hutbe tekrardan Abbâsîler adına okunmaya başlandı¹¹⁴. 468 / 1075-76 yılında Dımaşk'ta el-Muktedî Bi Emrillâh adına hutbe okundu. Yine bu yılda sabah ezanındaki Şîilerin alameti olan “*hayırlı işlere çabukluk*” kısmı kaldırılarak halkın bu durumdan mutlu olması sağlandı¹¹⁵.

Hilâfete geldikten sonra devletin çehresini değiştirmeye başlayan el-Muktedî Bi Emrillâh idari ve adli kurumlarda değişikliğe gitti. Vezirlik makamına ilk olarak İbn Cehîr sonrasında ise Ebu Şuca'yı getirdi. Kadılık makamına ise Bekir eş-Şasi'yi getirdi. Böylece idari ve adli kurumlar liyakatli kişilere emanet etti¹¹⁶.

Halifelik makamında yaşanan bu gelişmelerin dışında Suriye'nin kuzeyinde otorite kurmaya çalışan Tutuş'u görüyoruz. Suriye'nin kuzeyinde konumlanan üç önemli kent olan Halep ve Antakya ile Urfa'yı, Büyük Selçuklu İmparatorluğu namına yöneten Tutuş; Aksungur, Yağısıyan ve Bozan gibi emirleri de kendine tabii kılarak Suriye'nin tamamını ve Filistin'in dar kıyı şeridi haricindeki bütün yerlerini yönetimi altına almayı başardı. Adları geçen bu emirlerin desteği ile Rahbe, Rakka, Nusaybin ve Musul gibi şehirleri de alarak Suriye ve Irak'taki hâkimiyet alanlarını genişletti. Bütün bu gelişmeler üzerine Tutuş, Halife el-Muktedî Bi Emrillâh'a bir elçi göndererek Büyük Selçuklu Sultanı sıfatıyla Bağdat'ta kendi adına hutbe okutulmasını istemiştir. Bağdat'ta Selçuklu şihnesi (askeri vali) olarak Saduddevle Gevherayin, Tutuş'un bu isteğine olumlu cevap vermiştir. Gevherayin'in Tutuş'a duyduğu sempatiden dolayı ona yardımcı olacağını söylemiş ve nitekim yardımcı da olmuştur. Fakat halife ise buna razı olmayarak Tutuş'a Bağdat'ta onun adına hutbe okutabilmesi için bazı şartlar öne sürmüştür. Bu şartları şöyle sıralayabiliriz:

- Horasan ve Maşrık'ta İslam topraklarına hâkim olabilmesi,

¹¹³ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, s. 118; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XII, s. 265.

¹¹⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 237.

¹¹⁵ Suyutî, *Târihu'l-Hulafa*, s. 45.

¹¹⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 234.

- Kardeş çocuklarından herhangi birinin taht iddasında bulunmaması,
- Başkent İsfahan'daki hazineye sahip olabilmesi¹¹⁷.

Daha öncede Tutuş'un kendisine gönderilen tehdit mektubuna karşılık, halife el-Kâim Biemrillâh aynı sertlikte ve tehdit dolu ifadelerle Tutuş'a bir mektup göndermişti. Halife mektubunda, Bağdat'ta adına hutbe okutulabilmesi için yukarıda dile getirilen şartları yerine getirmesi gerektiğini aksi takdirde isteklerinin yerine getirilemeyeceğini belirterek Selçuklu emirine cevap vermişti¹¹⁸.

Sultan Melikşâh'ın 19 Kasım 1092 tarihinde ölümü üzerine Tutuş'un, Büyük Selçuklu Devleti tahtında hak iddia etmeye başlamasından sonra el-Muktedî Bi Emrillâh ile olan münasebetleri ile ilgili İbnü'l-Cevzî şu bilgileri aktarıyor:

Tutuş, Sultan Melikşâh'ın ölümünden sonra çok güçlendi hatta Diyarbakır ve Arap memleketlerine hükmeder hale geldi. Tutuş, Halife el-Muktedî Bi Emrillâh'a tehdit dolu bir mektup göndererek Selçuklu Sultanı olarak kendi adına hutbe okuturmasını istedi. Bu talebe karşılık halife el-Muktedî Bi Emrillâh, Tutuş'u tehdit eden bir mektubun gönderilmesini emretti. Halifenin emri üzerine Tutuş'a şöyle bir mektup yazıldı¹¹⁹. *“Kural gereğince senin adına Bağdat'ta Sultan olarak hutbe okutulması için Dünyayı (yani İslam âlemini) hükmün altına alman, Başkent İsfahan'daki devlet hazinesine sahip olman ve ele geçirmen, bütün Selçuklu ülkesinin yönetimini elinde tutman ve kardeşinin çocuklarından hiçbirinin taht müddeisi olarak sana muhalefet etmemesi gerekmektedir. Ancak bu şartlar gerçekleştikten sonra senin adına hutbe okutulur ve halifeliğe hizmetle şerefendirilirsin. Fakat bu durumda, senin hutbe isteğin ve buna teşebbüs etmen, doğru ve geçerli bir yol olarak hiçbir zaman isabetli değildir. İşte bu nedenlerle kulluk sınırını aşıp bize karşı olmayan işlere girişme! Bize karşı olan hitabın kafa tutar ve tahakküm eder biçimde olmasın! Eğer bize itaat edersen o takdirde kendine yarar sağlarsın, yok eğer bize muhalefet edip karşı koyacak olursan o zaman senin isteğine engel oluruz ve seninle aramızda verilecek hükme güvenir, itimat ederiz. Böylece senden önce hiç vuku bulmayan Allah'ın hükmü sana gelecektir”*¹²⁰. Bu tarihi yazışmanın ardından Tutuş'un herhangi bir cevap

¹¹⁷ Sevim, Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi, s. 141.

¹¹⁸ İbnü'l-Cevzî, el-Muntazam, s. 118.

¹¹⁹ İbnü'l-Cevzî, el-Muntazam, s. 118.

¹²⁰ İbnü'l-Cevzî, el-Muntazam, s. 118.

vermediği anlaşılmaktadır¹²¹. Bütün bu mektuplaşmalardan sonra Tutuş kendi adına Bağdat'ta hutbe okutturabilmek amacıyla Abbâsî halifesinin bildirdiği şartları yerine getirebilecek ve bu şartları oluşturmak için Aksungur, Yağısıyan ve Bozan ile birlikte İsfahan üzerine yürüyüp Büyük Selçuklu Devleti'ni hâkimiyeti altına almak için el-Cezire üzerinden Cehîroğulları ailesinden Ebu'l-Hasan b. el-Kafi'nin yönetiminde bulunan Diyarbekir bölgesine hareket için hazırlandı¹²².

Yukarıda geçen olayda bir sultanın ya da emirin dini bir otoriteden onay almasının ne kadar önemli olduğunu görüyoruz. Tutuş'un halifenin metubunun ardından birtakım fetih hareketinde bulunma çabası bu düşüncemizi destekler

2. 2. Hicaz'da Okunan Hutbenin Siyasi Mekanizmalar Tarafından El Değiştirmesi

Coğrafi ve askeri açıdan pek de kıymetli olmayan Hicaz bölgesinin dinî açıdan öneminden burada okunan hutbeler dönemin siyasi liderleri tarafından önemli görülmekteydi. İslami gelenekte önemli bir yeri olan Mekke ve Medine şehirleri, Sünni, Şîî veya farklı grupların daima manevi olarak beslendikleri şehirler olmuştur. Gerek siyaset gerekse hilâfet ekseninde buluşanlar buralarda okunacak olan hutbenin insanları tesiri altına aldıklarını biliyorlardı. Dolayısıyla büyük bir gücün kendi siyasi ve dini ikballerinin yanında olmalarını istiyorlardı. Bu yüzden okunacak hutbede kendi isim ve unvanlarının zikredilmesi hadisesi bu tarz ikbal kaygısı taşıyanlar için çok önemlidir.

Sultan Melikşâh devri Sünni-Şîî doktrinlerinin şiddetle çarpıştığı bir dönem olduğu düşünülürse okunacak hutbelerin ehemmiyeti ve Abbâsî hilâfet sancağının Selçuklu Sultanları ile Fâtımî halifelerinin bu konu üzerinde titizlikle durmalarının sebebi kendiliğinden ortaya çıkmış olacaktır.

1068'den bu yana Mekke'de hutbe Abbâsîler adına okunmaktaydı. Bu yıl Mekke emiri Muhammed b. Ebû Hâşim, oğlu ile birlikte elçisini Bağdat'a yolladı ve hutbeden Fâtımî şiarı olan ibarelerin kaldırıldığını bunun yerine hutbeyi el-Kaim Biemrillâh ve Sultan Alparslan adına okunmaya başladığını bildirdi. Sultan Melikşâh, sultan olduktan hemen sonra Mekke emirinin sıdkiyet bağlarının güçlenmesi maksadı ile Hac Emîri Sâlâr-ı Horasan'ı Mekke'ye yolladı. Bu şahıs aynı zamanda

¹²¹ Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 141.

¹²² Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 141-142.

Ebû'l-Kasım Dihkanî isimli bir kişide emanet bulunan ve üzerinde “*Mahmud b. Se-bûk-tegin*” yazılmış büyük bir kâbe örtüsünü yanlarında götürdü. Bu zamana kadar açıkta bulunan ve herhangi bir örtü ile kapatılmamış olan Kâbe bununla ilk defa örtülmüştü. Buna ilaveten Ebu'n-Nazar Esterâbâdî'nin Mescid-i Haram'ın tâmiri için verdiği otuz bin altın da Ebû Hâşim'e kullanması maksadıyla takdim edildi. Bu paranın bir kısmı Arafat-Mekke arasında bulunan su yollarının tamiri için harcanmıştı¹²³.

1075 yılında Abbâsî halifesi el-Kaim Biemrillâh'ın vefat etmesinden sonra Fatımî halifesi el-Mustansir, Mekke'de Abbâsîler adına okunan hutbeye müdahale etmiş, hediyeler göndererek Ebû Hâşim'i memnun etmeye ve onu kendi tarafına çekmeye çalışmıştı. Bu gayeyle hutbenin Fâtımîler adına okunması için çaba göstermişti. Nitekim bu çabası karşılık bulmuştu. Mekke emirinin muhalefetine rağmen çevresindekilerin baskısı ile hutbe Fâtımî halifesi adına okunmaya başlanmıştı. Yaşanan bu gelişmelerin ardından Sultan Melikşâh, durumu lehte değiştirmek için 1076 yılında Sâlâr-ı Horasan'ı Hicaz'a gönderdi. Orada bulunan Nur'ül-Hüdân'ın desteğiyle Mekke emiri ile ittifak kurup hem Mekke'de hem de Medine'de hutbeler halife el-Muktedî Bi Emrillâh ve Sultan Melikşâh adına okutmayı başardı. Bu konuya değinen İbnü'l-Cevzî'ye göre, Mekke Emîri ile Sultan Melikşâh'ın kız kardeşinin evlenmeleri söz konusu olmuş, her yıl Selçuklu Devleti'nde Hicaz bölgesine gönderilen yirmi bin dinarlık tahsisatın yarısı bu seneye mahsus mihr olarak ayrılmıştır.

Suriye meselesinin hararetlendiği ve Atsız'ın Kahîre'ye kadar ilerlediği senelerde Hicaz'da okunan hutbe, Fâtımîler tarafından çok önemli bir mevzu haline gelmişti. Siyasi olarak birçok engel ile karşılaşan ve birçok mağlubiyet yaşayan Fâtımîler, burayı hâkimiyet altında tutarak kendi itibarını korumaya çalışıyordu. Nitekim Medine'yi 1077'de gasp etmek suretiyle el koyan Muhitü'l-Alevî adlı bir şahıs hutbeyi Halife el-Mustansir adına okutmuştu. Bunun üzerine Medine Emîri Hüseyin b. Muhennâ Sultan Melikşâh'a iltica ederek sığınmak zorunda kalmıştı. Ayrıca 1078 yılında Vezir Fahrüddeve b. Cehîr vasıtasıyla üzerinde hutbe irad etmek maksadıyla Mekke'ye gönderilen altın yıldızlı minber de tahrip edilip yakılmıştı. Ancak 472 (1079-80)'den bu yana hutbe el-Muktedî Bi Emrillâh ve Melikşâh adına okuna geldi¹²⁴. 479 (1086-87)'da Tutuş'un Suriye'deki zaferleri ve Sultan Melikşâh'ın Haleb'i

¹²³ İbrahim Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Melikşâh*, İstanbul 1973, s. 189.

¹²⁴ Ahmed b. Mahmud, *Selçukname I*, s. 132.

Antakya'yı ziyaret etmesi gibi siyasi sonuçlar doğuran vakalar neticesinde Mekke ve Medine'de Fâtımî hutbesi kesin bir şekilde kesilmiştir. Ayrıca Kâbe kapısında Fâtımî halifelerinin isimleri de kaldırılmıştır.

Bütün bu yaşanan gelişmeler gösteriyor ki politik olaylar ve hutbe hadisesi eş zamanlı olarak değişken bir manzara gösteriyor. Haremeyn'deki hutbe meselesinin sonuç itibari ile Abbâsîler ve Selçuklular lehine değiştiğini görüyoruz. 1086'da Melikşâh'ın ölümüne kadar Hicaz bölgesinde Fâtımî tahakkümü altında kaldığı kaynaklarda görülmemiştir. Bu sebeptendir ki Sultan Melikşâh Bağdat'ı ikinci ziyaretinde Hicaz'ın hâkimiyet altına alınmasını ferman buyurmuş olması 1090-91'de Fâtımîler'in Suriye'de kazandığı birtakım başarıları Hicaz bölgesinde göstereceği etkileşim ile ilgilidir¹²⁵.

2. 3. Mekke'de Hutbe Okutma Meselesi

Devletlerin müstakil olduklarını gösteren bir takım sembolleri (alâmât-ı fârika) vardır. Bu semboller devletlerin kendi geleneklerine bağlı olarak değişirler. Örneğin, para bastırmak, paranın üzerine yönetimde bulunan devlet başkanının ismini yazmak, sancak sahibi olmak, sınır belirlemek, başkent edinmek, teşkilatlanmak bu sembollerdendir. Saydığımız unsurlara ilâveten hutbe vermek de Müslüman toplumların geleneği içinde bağımsızlık sembolü olarak tanımlanmıştır.

Daha öncede değindiğimiz gibi Mekke'de hutbe yer yer Fatımî'lerin himayesinde okunuyordu. Ancak Melikşâh'ın iktidara gelmesinden sonra bu durumun değiştiğini görmekteyiz. Aynı zaman da el-Muktedî'nin de hilâfet makamına oturmasıyla Mekke'de Abbâsî halifesi ve Selçuklu Sultanı adlarına yeniden hutbe okunmaya başlanmıştır. Mekke Emiri Şerif (Muhammed) İbn Ebi Haşim'in Sultan Melikşâh'ın kız kardeşiyle evlenmesi durumu ortaya çıkmıştı. Hal böyle olunca Mekke'de okunacak hutbenin Selçuklu ve Abbâsî lehine okunma durumunu arttırmış olacaktır. İbn Ebi Haşim'le bu evlilik hakkında konuşulduktan sonra anlaşmaya varıldı. Bundan İbn Ebi Haşim, amca çocuklarına hitaben *"Biz para karşılığı, ya da onlardan korku nedeniyle- le Mısır halifeliği adına Şiî hutbesi okutuyoruz, fakat şimdi artık korkacak bir durum kalmadı, bu nedenle Selçuklu Devleti'nden uzak durmamız artık doğru olmaz. Bu nedenle Mısır'a bir elçi gönderip durumu onlara anlatırız; eğer durum, bizim istediğimiz gibi iyi ve olumlu olursa o zaman Mısır'a karşı tutumumuzu koruruz böylece"*

¹²⁵ İ. Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Melikşâh*, s. 120-121.

bütün amcaoğullarımla uyumlu yaşarız, yok eğer durum bunun aksi, yani aleyhimize olursa biz de bunun için önlem alırız” dedi. Bunun üzerine itimat ettikleri iki adamı Mısır’a gönderdiler ve onlara Mısır halifeliğinin kendilerine her yıl tabilik simgesi olan kisve ile birlikte belli bir miktar para yardımı ve özellikle Bedrû’l-Cemâli’nin kendilerine karşı iyi tutum içinde bulunduğunu bildirmesi için geldiklerini söylemelerini emrettiler. Onlar verilen emri yerine getirerek Mısır’a gittiler. Sonrasında bu iki elçi on bin altın, değeri üç bin altın olan işlenmiş bir zincir ve debiki kumaştan yapılmış bir Kâbe örtüsü ile birlikte Mekke Emirine ve Aleviler’e hil’atler gönderdi. Adet üzere İbn Ebi Haşim’den Fâtımî halifesine sadık olacağına dair ant olmak üzere bir Mısır elçiliği ile beraber Mekke’ye döndü¹²⁶.

Bu meseleyi ele alan İbn Cevzî şunları ifade etmektedir: Mekke Emiri, Melikşâh’ın kız kardeşi ile evlenme durumunun ortaya çıkması ile Mekke’de okunan hutbeyi Abbâsî halifesi ve Selçuklu sultanı adına okuyacağına dair vaadde bulundu. Bundan iki elçiyi Mısır’a gönderdi. Bu iki elçiye: *“Eğer Mısır hâkimi bize karşı iyi davranırsa adına hutbe okutulmasını, bizden rica edebilir”* demelerini emretti. Bu iki elçi bir süre sonra Mısır’dan Mekke’ye dönüp Emir’e: *“Mısırlılardan rica edip istenecek artık bir şey kalmadı. Çünkü onların durumları kötüleşip fesata dönüştü. Bu nedenle Mısır hâkimi, bizimle sana ancak bin altın gönderdi.”* dediler. Bu zaman zarfında Hac Saları’nın mektubu Emir’e ulaştı. Bu mektupta Hac Saları evlenme işiyle ilgili durumun karara bağlandığı, geçmiş ve gelecek yıllar için yirmi bin altın verildiğini; bu paranın on bin’inin mihr için olduğunu belirtiyordu. Emir İbn Haşim bunun üzerine, mihr olarak verilen altınları almayı uygun görüp aldı. Böylece evlenme işi tamamlanmış oldu. Bundan sonra bir mutluluk hasıl oldu. Mekke’de Abbâsî ve Selçuklu Sultanı adına hutbe okutmaya başladılar¹²⁷.

Mekke’nin Emiri İbn Ebi Haşim, o zamana kadar daima Fâtımî halifesi adına okuttuğu hutbeyi kesti. O güne kadar Mekke üzerinde Fâtımîlerin hâkimiyeti bulunmaktaydı. İbn Ebi Haşim’in Melikşâh’ın kız kardeşi ile evlenme durumunun ortaya çıkması ile Emir, Fâtımî halifesi adına okuttuğu hutbeden vazgeçti. Melikşâh’ın kız

¹²⁶ Sibt İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtü’z-zamân*, s. 207.

¹²⁷ İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam*, s. 118-119.

kardeşine olan sevdasından dolayı hutbeyi Halife el Muktedi ve Sultan Melikşâh adına okutmaya başladı¹²⁸.

Bu konu hakkında bilgi veren Sıbt İbnü'l-Cevzi kayıtlarına göre İbn Ebi Haşim ve yakınları kendisine gelen iki elçiden Mısır'daki durumdan haber vermelerini istemiştir. Onlar da Fâtımîler'in devlet hazinesinin boşaldığını, ülkenin fakirleştiğini bundan dolayı da Mekke'ye para gönderemeyeceklerini ayrıca ileri gelen devlet adamlarının öldürüldüğünü ve bu nedenle de onlara olan güvenlerinin azaldığını belirtmiştir. Fâtımîler'in vaziyetine vâkıf olan İbn Ebi Haşim, Selçuklular ile akrabalık ilişkisi kurma yoluna gitmiş ve böylece Şîî hutbesini terk ederek Mekke'ye Sünnî hutbesi okutmaya başlamıştır¹²⁹.

2.4. İbn Cehîr'in Vezirlik Meselesi

Abbâsîler dönemine kadar vezir unvanını taşıyan yöneticiler bulunmamakla birlikte bu süreçte devlet başkanına yardımcı konumunda kişilerin varlığı bilinmektedir. Hz. Peygamber sahâbe ile istişareyi bir prensip haline getirmişti. Bu istişareler esnasında öncelik verdiği, bazen de görüşü doğrultusunda kararlar aldığı Hz. Ebû Bekir vezir diye nitelendirilmiştir. Genel olarak İslâm devletlerin çoğunda bulunan bu makam önemli bir yeri bulunmaktadır.

468 / 1075-76 yılında Müeyyidülmülk b. Nizâmülmülk'ün babası rahatsızlandığı için Bağdat'tan ayrıldığı ve babasıyla birlikte el-Kâim Biemrillâh'ın vefat etmesi üzerine onun yerine geçen torunu el-Muktedî Bi Emrillâh adına hutbe okutulmasını haber vermek maksadıyla, Ebu Abdullah Muhammed b. Muhammed eş-Şahidi'nin Hilâfet Divanı adına Gazne hükümdarı İbrahim b. Mesud'a elçi olarak gittiği (18 Ağustos 1075) kaydedilir¹³⁰.

Eylül-Ekim 1075 tarihinde Selçuklu Amidi Ebu Nasr, halifeden para almak için huzuruna çıktı. Selçuklu ordusunun sayıca arttığını ve bunların masraflarını karşılayamadıklarını dile getirerek halifeye ait olan iktalardan yüz bin bin altın (dinar) almak istedi. Halife, Selçuklu Amidi'nin bu talebine karşılık olumlu bir cevap vermedi. Bu durum için Amidüddeve b. Cehîr ile Hadim Zafer'i Sultan Melikşâh'a gönderdi. Amid Ebu Nasr, halifenin bu tavrına karşı bozuldu. Ebu Nasr, halifenin

¹²⁸ Ahmed b. Mahmud, *Selçukname I*, s. 132; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, s. 207.

¹²⁹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, s. 207.

¹³⁰ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, s. 203-204.

naiblerini uzaklaştırdı ve bahsi geçen iktalarına el koyduğu gibi yönetimini de Türk-
lere verdi¹³¹.

Selçuklu maliyesinin durumu ile ilgili olarak verilen bu önemli bilgilerden sonra Abbâsî hilâfet veziri İbn Cehîr'in, sultan tarafından görevine son verilme üzere Bağdat'a gönderilen azil isteği hakkında şu bilgiler yer almaktadır: Fahrüddeve İbn Cehîr'in Vezir Nizâmülmülk'e karşı olan tutumundan ve davranışlarından dolayı, Sadüddeve Gevherayin'in adamları, şehirde halkın evlerine yerleştiler. Ancak burada insanlara pek iyi davranmadılar. İnsanlara karşı iyi olmayacak davranışta bulundular. Atlı Selçuklu komutanı (Haylbaşı)'da Hilafet Divanı önüne atı ile gelerek söyleyip dolaşmaya başladı. Bu genel durumdan korku ve endişeye kapılan İbn Cehîr bunun üzerine sultana bizzat gidip sözde benim tarafımdan söylenenlerin gerçekleri yansıtmadığını ona açıklayacağım. Ayrıca kendisine karşı geçmişte yaptığım hizmetleri birer birer söyleyeceğim. Daha önceleri Kavurt Bey, Halife el-Kâim Biemrillâh'a sultan'la arasındaki sorunları çözme hususunda aracı olması için üç yüz bin altın göndermişti. Ben Kavurt Bey'in bu hareketiyle, onun sultana tabi olup hizmetine girmek istemediğine değindim. Bana yöneltilen bu tehditler, benim sultana olan bu saygılı tutumumun karşılığı bu mu olacaktı? Diye düşüncelerini belirtti. Gevherayin, yanında halifeye hitaben yazılmış ve vezir İbn Cehîr'in azlini içeren bir mektup olduğunu söyledi. Ancak mektup açıldığı zaman vezir'in azline yönelik bir yazının olmadığı görüldü. Mektupta vezir ile alakadâr notlar şöyleydi: *"Ey vezir! Bizim Bağdat'tan dönen adamlarımız 'senin, onların bazı işlerine ve amaçlarına nifak soktuğunu' söylediler. Senin iyi olman böyle bir yoldan ayrılmaz ve tabiatını değiştirmen gerekir, aksi taktirde İmam Hazretlerine (halife el-Muktedî Bi Emrillâh) bu tutum ve davranışı'nın karşılığının bizzat senin tarafından ödenmesi, bizim adamlarımıza güvenilmesi ve yaptıkları işlere teşekkür edilmesi hususlarında mektup yazıp bildireceğiz"*. Sultanın bu sözlerine karşılık İbn Cehîr Kavurt Bey hakkında yaptığı yorumlara pişman oldu. Dönüp Gevherayin'e: *"Eğer Sultanın mektubu'nun seninle ilgili yerlerini bana bildirseydin o zaman ben, seninle ilgili kimselerden topladığın bilgilerden daha çoğunu sana toplardım. Fakat sen böyle yapmayıp iyi olmayan önlemler almakla doğrunun aksine (kötülük) yaptın"* dedi. Bundan böyle vezirin kalbi ferahladı ve sultanın mektubunu halifeye gönderdi. İbn Cehîr beraberindeki adamları ile huzu-

¹³¹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü 'z-zamân*, s. 203-204.

ra kavuşmuşlardı. Belirli bir süre sonra da halife ve adamlarının ıktalarından el çekilmesini içeren mektuplar Bağdat'a getirildi¹³².

2. 5. Halife el-Muktedî Bi Emrillâh Döneminde Şafii-Hanbeli Çatışması

469 / 1076-1077 bu senenin Şevval ayında Eş'ariler (Şafîî) ve Hanbeliler arasında olan olaylar, husumetler şu şekildedir: Bu yıl Bağdat'ta Şafîî'ler ve Hanbeli'ler arasında çıkan birtakım sorunun sebebi, Nişabur'lu va'iz Ebu Nasr b. Abdülkerim el-Kuşeyri, Nizamiye Medresesi'ne gelip Eş'ari mezhebini eleştiren vaazlar vermeye başladı. Söylediği sözleri Kur'an'ın ayetlerine dayandırarak Hanbelileri yermeye başlamasıydı. Kuşeyrî, Hanbelîleri Mücessime mezhebine mensup olmakla eleştirmiş Ebu Sa'd Es-Suffî de ona destek vermişti. el-Kuşeyrî'nin bu sözlerine karşılık Hanbelîler onu sert bir dille kınadılar¹³³.

Sonrasında Şafîî Şirazlı Ebu İshak ve adamlarına, Kuşeyrî'ye yardımda bulundukları için onlara karşı sokaklara döküldüler ve ismi geçen bu şahıslara bağırıp küfürler ettiler¹³⁴. Hanbeliler daha çok güçlerini Bağdat'ın taşra halkından almaktaydılar. İbnü'l Kuşeyri'nin vaaz yaptığı günlerde Yahudi ve Hristiyanlardan bir grup gelir, kendilerine mal ve para verildikten sonra İslamiyete girerler. Onlara hil'atler giydirilir, onlar atlarla gezdirilirdi. Onların bu davranışı karşısında halk: *"Onların bu İslamiyeti gerçek inanç ve imanla kabul edilen bir İslamiyet değil; rüşvet, ticaret ve çıkar İslamiyetidir"* derdi¹³⁵.

Bu gibi olaylar karşısında Şafîîler ve Hanbelîler arasında çatışma artarak devam ediyordu. Bu durum karşısında Ebu İshak, Vezir Nizâmülmülk'e bir mektup yazarak Hanbelîlerin kendilerine karşı olan bu nefret ve düşmanca davrandıklarını bu hususta kendilerine yardım etmesini istedi. Durumu haber alan Nizâmülmülk bir grupla onlara iletmek üzere mektupları Bağdat'a gönderdi.

Hanbelîlerin din bilgini ve imamı olan Ebu Cafer Abdulhalik Musa el-Haşimî, Bağdat'ın Rusafe tarafında oturmaktaydı. Bağdat Selçuklu Şihnesi Sâlâr el-Faruki, Nizâmülmülk'e hizmet etmek maksadıyla Ebu Cafer'e karşı bir tavır takınmıştı. Bu arada Ebu Nasr el-Kuşeyrî'nin yanında Şihne ile birlikte Rusafe'deki camiye yürümek istediği bilgi-

¹³² Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, s. 204.

¹³³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 241.

¹³⁴ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, s. 215.

¹³⁵ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, s. 215

si, Ebu Cafer'e ulaşınca, Ebu Cafer korkuya kapılarak, şikayet etmek maksadıyla hilâfet sarayına sığınıp Babü'n-Nubi'deki mescidine giderek orada kalmaya başladı.

Diğer taraftan Ebu Nasr İbnü'l-Kuşeyrî daha önceden yaptığı gibi 6 Zilkade Çarşamba günü (1 Haziran 1077 Perşembe) Nizamiye Medresesi'ne gidip oturdu. Kendisine bir Yahudi getirildi. Bu Yahudi onun huzurunda İslamiyet'i benimsedi. Ebu Cafer Daha sonra orada bulunanlarla beraber Babü'n-Nubi'ye yönelerek mescidin kapısına ve damına adam yerleştirdi. İbnü'l-Kuşeyrî ve adamları (Hanbelîler) mescidin damından onlara tuğlalar attılar. Bir Şafîî öldü bazıları da yaralandı. Mescidin kapısındaki korumalardan biri de yaralandı¹³⁶.

Yaşanan bu gelişmeler üzerine Şafîîler Nizamiye Medresesi'ne giderek kapıları kapattılar. Burada sarıklar yağma edildi. Şafîîler sonrasında Babü'n-Nubi'ye gelip “*el-Mustansır ya Mansur*”¹³⁷ diye bağırarak halife el-Muktedî Bi Emrillâh'ı Hanbelilere yakınlık gösterdiği için eleştirdiler. Bu sırada Ebu Cafer el-Hâşimî, hilâfet sarayında korumak amacıyla güvenilir bir yere yerleştirdi. Fitne ve fesat kısmen durdurulmuş olsa da Ebu İşhak eş-Şirazî, bu duruma kızıp adamlarını toplayarak Bağdat'ı terk etmek istedi. Bu durum üzerine halife onu fikrinden vazgeçirmek için birisini yolladı. Sonrasında İbnü'l-Kuşeyrî, Ebu Said es-Sufî, Ebu İşhak ve İbn Ebi Musa'yı hilâfet sarayına, dîvâna davet etti. Halife onlarla konuşarak anlaşmazlığı çözerek bu sorunu düzeltilmiş oldu. Böylece İbnü'l-Kuşeyri de buna rıza gösterdi¹³⁸.

İbnü'l-Kuşeyrî Kasr Camii'nde (Camii'l-Kasr-Saray) iki ya da üç kez vaaz verebilecekti. Nihayet 22 Zilkade Cuma günü (17 Haziran 1077) İbnü'l-Kuşeyrî, Kasr Camii'nde vaaz vermek maksadıyla kürsüye oturdu. Halife el-Muktedî Bi Emrillâh da ne olur ne olmaz diye Kuşeyrî'nin güvenliğini korumak için silahlı yaya askeri bir birlik gönderdi. İbnü'l-Kuşeyrî vaaz vermeye başladı. Eş'arilerin tarafını tutan söyleminin ardından âmâ (kör) bir adam onun tam karşısına gidip Kur'an'dan: “*Tanrı Musa'ya hitap etmişti*”¹³⁹. “*O gün, işin dehşetinden baldırlar açılır*”¹⁴⁰. “*Ancak Rabbinin varlığı bakidir*”¹⁴¹. Ayetlerini okudu. İbnü'l-Kuşeyrî

¹³⁶ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, s. 215; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 240; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, s. 120-121.

¹³⁷ “Ey Hanbelileri tutan ve böylece, zafer ve başarı kazanan halife el Muktedî!”. Bu ifade ile Şafîîler Hanbelileri kendilerine karşı tutup koruyan el Muktedî'yi suçladılar.

¹³⁸ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, s. 216

¹³⁹ Nisa suresi, 164. ayet.

¹⁴⁰ Kalem suresi, 42. ayet.

¹⁴¹ Rahman suresi, 27. ayet.

kör adamın bu hareketinden dolayı onu hilâfet veziri Fahrüddevle İbn Cehîr'e şikayet etti, bu davranışından bu kör adam hapse atıldı. Bağdat sokaklarında karmaşa devam etmekteydi.

Muharrem ayında (Temmuz-Ağustos 1077), Ebû İshak eş-Şirazî biri Fahruddevle b. Cehîr'e diğeri oğlu Amîdüddevle'ye verilmek üzere iki mektup yazdırıp elçiler ile gönderdi. Mektupta şunlar yazılıydı: *“Tanrı, efendimiz, değerli vezir, dini güçlü kılan (Müeyyidüddin) ve vezirlerin şeref duyduğu Fahruddevle'nin bekasını uzatsın; onun yüceliğini, gücünü ve bereketini daim kılsın”* demek suretiyle mektubuma başlıyorum. Âdet olduğu gibi, dua niteliğindeki bu sözlerin ardından mektubuna şöyle devam etmektedir: *“Bağdat'ta dürüst olarak yaşayan halkın dini birtakım sorunların ve ortaya çıkan son yeni gelişmeler tarafımıza ulaştı. İkiyüzlü olan bazı insanların inandıkları şeyler mukabilinde, kalplerinde kötülük olanlar bu olayı örtbas ettiler; ancak buna rağmen vicdan sahibi insanlar ise bunun daha fazla gizli kalmasını doğru bulmadılar. Bunun içindir ki çok sayıda fakih, bilgin vuku bulan bu olayı, üstü örtülmek istenen hakikati ve meydana gelen olayları anlatıp değerlendirdiler. Hayatım adına kasem ederim ki bu Eş'ariler (Şâfiî) felakete düşer olmanın, saygın ve hatırı sayılır olmalarına rağmen eğer ortalığı karıştıranla, kargaşa çıkarırları azalır ve kendi başlarına gelen kötü durumlarda, kendilerine yardım edip onları koruyacak kimse olmadığı takdirde, kendi düşüncelerinin karşısı olan kişilerin saldırısına uğrayıp çok zarar görürler. Böylelikle bağlı bulundukları mezhebin akidesi dışında herhangi bir saygı ve hürmet görmezler. Dolayısıyla kendilerine verilen hiçbir ahit ve söz kıymet görmez. Biz, onların barınabileceği, iyi ya da kötü günlerinde sığınabilecekleri bir medrese yaptırarak. Ahmed b. Hanbel'in (Allah rahmet eylesin); o, bu memlekette sayıları çoğalıp güçleri, kuvvetleri ve sözleri sapıklık ile birleşen mezhep mensuplarının yaptıkları kötü işlerden ve söyledikleri kötü sözlerden ve kınanacak davranışlardan beridir) mezhebine tabi olanlar önceki hiçbir dönemde korkutma, cezalandırma ve engelleme ile karşılaşmaksızın imamların soyunu karıştırıp onları istenmeyen hoş olmayan duruma sokmaya cesaret edememişlerdir. Bu nedenle Bağdat gibi hassas bir yerde Ehli Sünnete karşı kafa tutar gibi davranışlar şaşılabacak bir şeydir. Bizim memleketlerimizden olan Horasan ve Türk ülkelerinde, bu ülkelerin büyüklüğüne ve aralarındaki uzun mesafelere rağmen iki İmam Şâfiî ve Ebu Hanife'nin mezheplerinden başka mezhep de bilinmez. Bu bölgelerde hiç kimse bu iki*

mezhep hakkında olumsuz bir söz söylemez. Böyle bir durum cereyan ettiği vakit o sözü söyleyen kişinin kanı helal sayılır, ona çok kötü muamele ile karşılık verilirdi. Sizin yaptığınız gibi, son derece kötü ve sapık bir toplum olmaları göz ardı edilip halifelik ve yüce imamlık makamlarının yüceliğini, büyüklüğünü yıkmaya çalışanlara asla yumuşak davranılmamalıdır. Bu ülkede bana has olan görev, benim nezaretimde bulunanların, sizde olduğu gibi bir hareket ile karşılaşmamaları için bu medrese ile alakalı son sözü söylemektir.” Bu ifadelerden sonra Ebu İshak eş-Şirazi, bu mektubunda serzenişini dile getirmiştir¹⁴².

Halife el-Muktedî Bi Emrillâh, kendisine karşı, Şâfîîlerin, Nizâmülmülk’e ağır sözler söyleyip tahfif edici sözleri üzerine halife endişelendi ve halifelik vezirine fitne, fesat ve karışıklığı sona erdirecek bir çözüm bulmasını emretti. Bundan dolayı vezir İbn Cerede’yi yanına çağırıp ona Ebû Câfer, Ebû İshak eş-Şirazî, İbnü’l-Kuşeyrî ve Ebû Saîd es-Sûfî’yi yumuşak bir dille kendi huzuruna çağırmasını söyledi. O da ismi geçen şahısları vezirin huzuruna getirdi. Şerif Ebû Câfer b. Ebû Musa’yı vezir, saygı ile çağırdı. Ona dönerek meydana gelen olaylar müminlerin emîrini üzmüştür. Bugün buraya gelenler, seninle istediğin şekilde sulh yapacaklardır. Bunun üzerine onların Şerif Ebû Câfer’e doğru yaklaşımlarını söyledi¹⁴³.

Bunun üzerine Derbû’l-Batâih’teki tartışma ve cedelleşme günlerinde, Şerif’in mescidine sıklıkla giden Ebû İshak eş-Şirazî yerinden kalkıp Ebû Câfer’e doğru hareket etti ve ona bu konularla ilgili bilgim var. Bunlarda fıkıh usulü hakkındaki kitaplarım, bunlar arasında Eş’ari mezhebinin aksine olan şeyleri belirtiyorum dedikten sonra onun başını öptü¹⁴⁴. Buna karşılık Ebû Câfer de dediğin doğrudur, fakat senin fikir ve düşüncelerin bize tam olarak gözükp aksetmemiş. Fakat yardımcılar, sultan ve Hâce-i Buzurk (Nizâmülmülk) geldiği zaman sendeki saklı olan şeyi açığa çıkardın. Daha sonra Ebû Câfer’e iltifatta bulunarak onun elini öptü. Bu gelişmeler üzerine Ebû Câfer ona dönerek “*Ey Şeyh, Fakihler fıkıh usulü hakkında ko- nuşuyorsa onların bu konularda bilgileri vardır. Ancak sen sadece onların dostu ve yakını olduğun için onların söylediklerini yorumluyorsun. Seni böylesi bir fitneye kim zorladı. Böyle bir tutuculuk ortamı yaratmaya seni kim zorladı?*”

¹⁴² Sibt İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtü’z-zamân*, s. 216-217; İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam*, s. 121-122.

¹⁴³ Sibt İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtü’z-zamân*, s. 217

¹⁴⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 234, İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam*, s. 122-123; Sibt İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtü’z-zamân*, s. 217-218.

dedikten sonra Ebû Câfer'e en az saygı gösteren İbnü'l-Kuşeyrî ayağı kalktı. Ebû Câfer ayağa kalkan kişinin kim olduğunu sorunca kendisine bu Ebû Nasr el-Kuşeyrî'dir diye mukabelede bulunuldu. Bu durum üzerine Ebû Câfer: *"Eğer karşı görüşlülüğü (bid'at) nedeniyle bir kimseyi övmek caiz olsaydı o övülecek kimse, işte bu genç olurdu; çünkü o, içindeki fikir ve düşüncelerini burada açıkça ortaya koyup söylüyor, diğer ikisi gibi bize karşı münafıklık edip ikiyüzlü davranmıyor"* dedi. Yaşanan bu gelişmelerden sonra vezire dönerek: *"Bu durumda aramızda nasıl barış olabilir ki? Barış ancak birbirine düşman, rakip ve karşıt görüşlü iki grup arasında velâyet, borç, miras bölüşümü, ya da bir mülk anlaşmazlığı dolayısıyla yapılır. Karşımızdaki bu topluluk ise bizim kâfir olduğumuzu iddia edip söylüyor; biz de bizim inandığımıza inanmayanların kâfir olduklarına inanıyoruz. Bu imam (Halife el-Muktedî Bi Emrillâh) Müslümanların koruyucusudur. Dedesi el-Kadir ve babası el-Kâim¹⁴⁵. İnsanlar için bir inanç (itikad) ortaya koymuşlar, bu inanç, onların divanında halka okunmuştur. Horasanlılar ve hacılar da onların bu inançlarını Horasan'ın her tarafına götürüp yaymışlardır. İşte biz de bu inanca sahip bulunuyoruz"* dedi. Vezir toplantıdan sonra yaşanan bütün gelişmeleri halifeye bildirdi. Halife de bu gelişmelere karşılık şöyle bir cevap verdi: *"Amcaoğlunun-Tanrı veliler arasında onun gibilerini arttırsın- ve bilim sahibi kişilerin senin huzuruna geldiklerini haber almış bulunuyorum. Dostluğu ve kaynaşmayı sağladığı için Tanrı'ya hamd olsun. Onlara cemaate gidip durumu anlatmaları için izin verilsin; Şerif Ebû Câfer'e de dinî konularda kendisine başvurulabilmesi ve hizmeti rahat ve kolay olsun diye (kalacağı yerin kutsallığının anlaşılması) halifeye yakın olan bir yerin tahsis edilmiş olduğu kendisine bildirilsin"* dedi. Ebû Câfer, halifenin bu emrini duyunca benim için öyle mi yaptınız dedi ve sonrasında kendisine tahsis edilen yere taşındı. Onun huzuruna gelen halka gerekli yardımlar yapıyordu. Ona bu durumda halifelik sarayının kapısı halk tarafından sık sık çalınmıyor. Sen, sadece içeri girmesini belirleyeceğin kimseleri kabul et! denildi. O da Hiç kimsenin bana gelmesini pek arzu etmiyorum dedi. Onun bu davranışından dolayı halk kendisini pek ziyaret etmemiş¹⁴⁶.

Bir süre sonra Ebû Câfer'in ayağı çok kötü şekilde şişmişti. Onun bu rahatsızlığının sebebi olarak karşıtı olan fakihlerden birisinin, bastığı yerlere zehir serpmesi

¹⁴⁵ Bu bilgi hatalıdır, doğrusu dedesidir.

¹⁴⁶ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, s. 219.

nedeniyle olduğu söylenmiştir. Ebû Nasr el-Kuşeyrî'nin hacca gitmesi ile fitne ve fesat ortamı ortadan kalkmış oldu¹⁴⁷. Ebu'l-Hasan Muhammed b. Ebu's-Sakr el-Vâsıtî Şâfiî fakihî Nizâmülmülk'e şu şiiri yolluyor:

“Ey Nizâmülmülk! Bağdat'ta nizam kalmayıp düzen bozuldu. Burada yaşayan kimse, zulme uğrayıp hiç değer verilmeyen bir kimse olarak kaldı.

Bağdat'ta çok sayıda insan öldürülmesi, buradaki insanları kahretmiştir; geride sağ kalanlara da oklar saplanmıştır.

Ey Kıvamüddîn (Nizâmülmülk)! Bağdat'ta ikamet edilecek bir yer kalmadı. Felâket büyüdü, çatışma sürüp gidecek.

Sen keskin bir kılıç olan ellerinle bu musibete son verip insanları engellemezsen Bağdat'ta öç alma ve cinayet sürüp gidecek”¹⁴⁸.

Nizâmülmülk kendisine gelen bu mektuptaki şiiri okuyunca İbn Cehîr'e karşı kin ve nefret duymaya başladı. Nizâmülmülk aslında halife el-Muktedî Bi Emrillâh'ın Hanbelîler'e yakınlığını ve Şâfiî'lere karşı olan nefretini biliyordu. Fakat yapacağı pek bir şey yoktu. İbn Cehîr'e karşı olan nefretini belli etmesi doğru olmazdı. O da Sultan Melikşâh'ı halife ve vezire karşı kışkırtmaya başladı. Genel olarak bu yılın olayları arasında Bağdat'ta Şâfiî ve Hanbelî çatışması yer alıyordu¹⁴⁹.

Verilen bu bilgilerden sonra halife el-Muktedî Bi Emrillâh, Bağdat'taki kumarhane ve genelevlerini kapatmak suretiyle fena ve kötü işlere bu şekilde son vermiştir. Buraların gelirleri Bağdat Selçuklu Şihnesi'ne (Sâlar el-Farukî)'ne ait olduğu, Şihne'nin gelir kaybından dolayı Halife el-Muktedî Bi Emrillâh kendi hazinesinden bin altın verdiği, kayıtlar arasında yerini almıştır.¹⁵⁰

Bu yılın son olayı da Ebû İshak eş-Şirazî'nin Hanbelîleri şikâyet amacıyla Vezir Nizâmülmülk'e gönderdiği mektuptur. Bu mektupta şunlar kayıtlıdır: *“Ey Şeyh, uzun uzun anlattığın ve cevap yazmamızı istediğin mektubun bize ulaştı. Mezheplerde, bir tarafı bırakıp öteki tarafa yönelmek vacip değildir. Ne siyaset ve ne de halka adalet anlayışı bunu gerekli görmez. Biz, fitneyi körüklemektense sünneti*

¹⁴⁷ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, s. 122-124.

¹⁴⁸ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, s. 219.

¹⁴⁹ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, s. 217-219.

¹⁵⁰ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân* s. 219.

(Peygamberin söz ve fiilleri) teyid etmeyi daha uygun görürüz. Biz bu medreseyi, anlaşmazlık, ikililik ve ayrıcalık için değil, bilim ve yarar sağlasın diye kurduk. İşler (bu amaca) zıt bir şekilde gelişmişse bu kapıyı kapamaya yönelik bir hareketten dolayı olmuştur. Çünkü Bağdat'ta baskın ve üstün olan mezhep, İmam Ebû Abdullah b. Ahmed Hanbel'in (Tanrı ona rahmet etsin) mezhebidir. Ehl-i Sünnet nezdinde, onun İmamlar arasındaki mevkiî ve değeri bellidir. Bize ulaşan habere göre, olup bitenlerin nedeni, Ebû Nasr b. el-Kuşeyrî'nin fıkıh usûlü hakkında sorduğu bir meseledir. Kendisi onların inanıp geldikleri ve alışkın oldukları âdetlerine aykırı cevap vermiş, onlar da ona kin beslemişlerdir. İnsanın mezhebinden ayrılmaya ve inancında sapmaya zorlanması, âdet olan bir şey değildir. Bilindiği gibi Kâşân halkı Hanefî olup Şafîîler, onları kendileri gibi inanmaya zorlamazlar. Aynı şekilde, Zâhir halkı da Şafîî mezhebine inanmış olup fikir ve görüş sahipleri, onları mezheplerinden çıkmaya zorlamazlar. Tanrı, bunu yapmaya niyet edeni şöyle men etmiştir: 'Tanrıdan başka dua ettikleri (taptıkları) kişilere sövmeyin; çünkü onlarda bilmeden Allah'a düşmanlık edip söverler'¹⁵¹. Bu mezhep, İsfahan ve diğer yörelerde, Bağdat'takinden daha çok yayılmıştı. Bu hususta onlara eziyet verecek bir harekette bulunulmamıştır. Şeyh Ebû İshak, çabuk boyun eğen, saf birisi olup kendisine aktarılan her şeye kulak verir ve ona dayanırdı (her şeye inanıp güvenecek kadar saftır). Elimizde bulunan bazı yazılarından onu bu şekilde niteleyişimizi (yani saflığını) kolaylıkla ortaya koyabiliriz. Vesselâm''¹⁵²

Hanbelîler'e bu mektup ulaşınca sevindiler. Bu onları rahatlığa sevk ederek mutlu olmalarını sağladı. 8 Şevval'de (24 Nisan 1078) insanların mutluluklarını paylaşabilmek amacıyla toplandıkları bir zamanda el-İskenderânî adıyla bilinen fitne çıkarmasıyla meşhur bir fakih, Nizamiye Medresesi'nden, kendi memleketlilerinden oluşan bir grup ile Süku's-Selâsâ'ya doğru hareket ederek Hanbelîleri tekfir eden bir konuşma yapınca, orada bulunanlar onu dövdüler. Bunun üzerine çarşı yağmalandı ve bir Şafîî'nin ölümüyle sonuçlandı. İki taraf birbirlerine ok atmaya başladılar. Bu yaşanan gelişmeler üzerine halife adamlarını göndererek onların aralarını bulmaya çalıştı. Öldürülen kişi Dîvâna getirilerek durumu açıklayan bir mektup yazılarak Nizâmülmülk'e gönderildi. Bunun üzerine Nizâmülmülk daha önceden gönderdiği

¹⁵¹ Enâm Suresi, 108. âyet.

¹⁵² İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, s. 223.

mektupların aksine Amîd'in kargaşaya yol açan bazı hizmetlilerin ıktalarına el konulmasına yönelik mektuplar gönderdi¹⁵³.

2. 6. Hilafet Veziri Fahruddevle İbn Cehîr'in Vezaretten Azli Meselesi

471 (1078-1079) bu yılın olayları arasında Şâfiî-Hanbelî arasındaki anlaşmazlığının bir sonucu olarak vezir Fahruddevle İbn Cehîr'in vezirlik görevinden uzaklaştırılması hususunda olup bu konuyla ilgili şu kayıtlara ulaşmaktayız: Sâduddevle Gevherâyin, İsfahan'dan Bağdat'a 10 Muharrem Pazar günü (23 Temmuz 1078 Pazartesi) geldi. Bâbü't-Tak'taki evinin kapısında sabah akşam ve yatsı namazları vaktinde, günde üç kez davul vurdurdu. Bu davranışı hiç hoş karşılanmadı. Buna karşılık Gevherâyin *"Bu hususta bende sultanın buyruğu var"* diye cevap verirdi. Sonrasında Gevherâyin Bâbü'l-Firdevs'e giderek Sultanın buyruğunu halifeye vermek istedi¹⁵⁴.

Selçuklu Sultanı Melikşâh'ın Fahruddevle İbn Cehîr'i görevden azletmesi, Vezir Nizâmülmülk'ün önerisiyle gerçekleşmiştir. Bu duruma sebep olarak ise Fahruddevle'nin Şâfiîler ile işbirliği içinde olması gösterildi¹⁵⁵.

Bâbü'l-Firdevs'e gelen Gevherâyin hilâfet veziri Fahruddevle İbn Cehîr ile bir araya gelemeyeceğini söyledikten sonra kendisine buna yönelik bir emir olduğunu söyledi. Sultan Melikşâh'ın mektubunda Fahruddevle'nin anlamadığı bir talimat vardı. Halife el-Muktedî Bi Emrillâh, Gevherâyin'e herhangi bir karşılık vermedi. Bu arada Gevherâyin bu husus ile alakalı halifeden herhangi bir cevap alabilmek amacıyla Bâbü'l-Firdevs'e birkaç gün gidip geldi. Bu süre zarfında kibir dolu ve hiç de hoş olmayan hareketlerde bulundu. Sonrasında Dârü'l-Memleke'ye (Sultanlık Sarayı) giderek kadı ve müşahitleri topladı ve onlara hitaben: *"Şahit olunuz ki ben bana, sultan tarafından verilen talimatı sunmak üzere halifeye gitmek istedim fakat bundan men edildim. Sultana bu durumu haber vermek amacıyla sizin bu husus ile ilgili yazı- larınızı istiyorum"* diyerek sakinleşti. Bu olay üzerine, orada bulunanlar ona sabırlı olmasını tavsiye ettiler. Sonrasında Gevherâyin'in, vezirin azli noktasında halifeye gitmesi durumundan korkup endişelendiler. Bir süre sonra Halife el-Muktedî Bi Emrillâh (14 Ağustos 1078 Salı) bir oturum düzenledi. Gevherâyin dahil olmak üzere birçok zevat hazır bulundular. Halife oturumu demirden yapılmış bir kafesin arkasında takip ediyordu. Gevherâyin yanındaki kağıdı

¹⁵³ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, s. 223-224.

¹⁵⁴ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, s. 224.

¹⁵⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 247.

bir hâdime verdi. O da mektubu halifeye uzattı. Bu mektubu okuyan halife kendisiyle oradakilerin arasında bulunan perdenin (örtü) indirilmesini emretti. Bu durum üzerine orada bulunanlar toplantıdan ayrıldılar¹⁵⁶.

Bahsi geçen mektup Selçuklu Sultanı Melikşâh'tan Halifelik veziri Fahruddevle'nin kötülenmesini, onun makamından uzaklaştırılmasını, aksi takdirde halifelik sarayına Horasan'dan bir elçi gönderileceğini, Dîvânda hâs, hâdim ve onlara bağlı olan görevlilere Türk gulamlarının verilmesini içeren bilgiler mevcuttu¹⁵⁷.

Daha sonra Gevherâyin mektupta söylenen isteklerin cevabını almak için adamlarını Bâbü'l-Firdevs'e gönderdi. Halife el-Muktedî Bi Emrillâh talep edilen hususları yerine getirilmesini kabul etmedi. Gevherâyin'e hitaben: "*Fahruddevle İbn Cehîr, bizim vezirimiz değildir, ancak onun oğlu Amîdüddeve, bizim vezirimizdir. İşte bu nedenle biz, onu size gönderdik; onun babası Fahruddevle ise oğlunun nâibi konumundadır*"¹⁵⁸ içerikli bir mektup gönderdi.

Ebu'l-Hasan, Musa b. Câfer Meşhed'ini yakmıştı. Bu durum üzerine Gevherâyin, Ebu'l-Hasan'ı tutuklattı. Buna karşılık halk, kendisine saldırdı. Bunun üzerine Gevherâyin adamlarına "*Hilâfet Sarayı'nın haremîni ateşe veriniz, yağmalayınız ve içindekileri öldürünüz*" şeklinde emirler verdi. Sonrasında Ebu'l-Hasan Semmâkîn de asılarak öldürüldü. Safer ayının ortasında (Ağustos 1078 Pazartesi) Gevherâyin sarhoş olduğu halde Bâbü'l-Firdevs'e geldi. "*Veziri (Fahruddevle İbn Cehîr) bana teslim edin, aksi takdirde içeri girer onu alırım ve herhangi bir kimse bana bir şey söyleyecek olursa onu derhal öldürürüm*" dedi¹⁵⁹.

Gece geç saatlere kadar bekledi. Sonra kendisine isteğinin yerine getirileceğinin sözü verildi¹⁶⁰. Sonraki gün Gevherâyin atını Bâbü'l-Firdevs'e bağladı. Öğle ikindi ve akşam vakitlerinde davul vurdurdu. Gevherâyinin bu tutum ve davranışından korkan halk, mallarını başka yerlere taşımaya başladılar. Yaşanan bu gelişmeler karşısında Fahruddevle İbn Cehîr, halifeye herhangi bir zararın dokunmasından endişelenerek halifeye bir mektup yolladı. Sonrasında da bizzat saraya giderek istifasını

¹⁵⁶ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, s. 224.

¹⁵⁷ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, s. 126.

¹⁵⁸ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, s. 126; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, s. 224-225.

¹⁵⁹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, s. 223; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, s. 126.

¹⁶⁰ Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 112.

talep etti. Bu durum üzerine halife Gevherâyin'e bir tevkî (buyruk) yolladı, bu buyruğun içeri şöyleydi:

Muhammed b. Muhammed b. Cehîr, Selçuklu Sultanı Celâlüddevle (Sultan Melikşâh) ve Nizâmülmülk'ün kendisinin görevden alınmasını talep eden mektubu öğrenince, bizden bulunduğu köşkten ayrılmak için izin istedi¹⁶¹. Ona bu izin tarafımızdan verildi. Yaşanan gelişmeler karşısında Gevherâyin, Bâbü'l-Firdevs'ten ayrıldı.

Bu arada Amîdüddevle 10 Muharrem Pazartesi günü (23 Haziran 1078 Pazartesi) İsfahan'a vardı. Vezir Nizâmülmülk'ü kendisine karşı çok kızgın gördü. Vaziyet kötü bir hal aldı. Fakat Amîdüddevle insanın yüzüne bakarak iç dünyasını anlamada meşhur bir kimseydi. Bu sebeple Nizâmülmülk'ün neden böyle kızgın olduğunu anlayarak sorunu çözmeyi başardı. Yaşanan bu gelişmeler üzerine Sultan Melikşâh'ın ve Vezir Nizâmülmülk'ün iki mektubu Gevherâyin'e verildi. Mektuplarda ona yaptığının işleri bize ilet denildi. Sonrada Bağdat'ta yapmış olduğu davranışlarından dolayı kendisini kınadılar. Bâbü'l-Firdevs'e çağrılarak kınanan Gevherâyin, buna karşılık ben, bana emredilenlerden başka hiçbir şey yapmadım ancak ben çağırıldığım için Bâbü'l-Firdevs'e gidip Amîdüddevle ile bu konuda uyum sağlayacaktım dedi¹⁶².

Sultan Melikşâh Amîdüddevleye verdiği güzel hil'atler ile birlikte Bağdat'a gelirken önünde Gevherâyin, hacip ve emirler de yürüyorlardı. Fahruddevleye karşı kızgınlığının gittiğinin işareti olarak Nizâmülmülk iki at, yirmi parça giysi ve halifenin isteği yönünde, tevkîler yazıp yolladı.

Sonrasında Amîdüddevle, Cemâziyelahir ayında (Kasım / Aralık 1078) Halbe'ye vardı. Halife onun gelişinden haberdar edildi. Halife, Amîdüddevle İsfahan'a gittiği zaman ona el yazısı olduğu bir kağıt vermişti ona. Bu kağıtta halife ona *"Sana, babanın yerine vezirliğe geçmen hususunda vaadde bulunmuştuk. Her şeyden beri olan ulu Tanrı'ya ant olsun ki, sen iyi hizmetlerinden dolayı sultana gönderildin. Vezirlik görevi sırasında, her gün ortaya çıkan işler için sana bir takip gelmeyecek ve başvuru yapılmayacaktır"*¹⁶³.

¹⁶¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 274.

¹⁶² İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, s. 127-128; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, s. 225-226.

¹⁶³ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, s. 226.

Aslında Nizâmülmülk'ün Gulamlarından biri halife el-Muktedî Bi Emrillâh'a gelip Amîdüddevle'nin görevine dönmesini bildirmişti ve bu hususta görüşmeler yapılmıştı¹⁶⁴.

Amîdüddevle, babasının (İbn Cehîr'in) Bâb-ı Umurriyye'deki (Umurriye Kapısı) evine doğru hareket etti. Aslında halk onu karşılamak amacıyla çok bekledi. Ancak o babasının evine geç gidince halk da dağıldı. Daha sonraları halife el-Muktedî Bi Emrillâh, Ebû Şucâ Muhammed b. el-Hüseyin'i hilâfet divanına naib olmak suretiyle atadı¹⁶⁵.

Amîdüddevle b. Cehîr, hal ve hareketlerinin halife tarafından takdir görmesi nedeniyle vezirlik görevine dönmesi halife tarafından münasip görüldü. (Zilkade-Mayıs / Haziran 1079). Buna sağlayan şey şuydu: Nizâmülmülk; halifeye mektup gönderdi, Amîdüddevle'nin vezirlikle görevlendirilmesini tavsiye ettikten sonra da halifeye hitaben hiçbir kimse, onun makamına oturamaz. Ben ondan razı olduğum için kızımı ona verdim. Onun vezirlik makamına getirilmesi şartıyla kendisine olan bütün düşmanlığı kaldırıp attım ve dolayısıyla onu dost kabul ettiğini söyledi. Nizâmülmülk genel olarak Amîdüddevleyi överdi. O: *“Ben Fahruddevle'nin oğlu Amîdüddevleyi başkalarından kıskandığı gibi hiç kimseyi kıskanmadım, o oğlunu, daima akıllı ve yumuşaklıkla vasıflardı”* derdi.

Bu arada Ebû Şucâ'a hilâfet divanından (vezirlik) alakası kesilerek Bâbü'l-Hücre'ye atandı; o, burada yapılacak işleri halifeye gönderir ve kendi görevi ile alakalı cevapları halifeden çıkartırdı. Sonrasında Vezir Fahruddevle'nin burada çalışması noktasında izin çıktı. Fahruddevle'nin burada çalışması dolayısıyla bütün halk (kadın-erkek) onu kutlamak için huzuruna çıktılar. Bunun yanı sıra halife el-Muktedî Bi Emrillâh, Amîdüddevle'yi huzuruna çağırarak ona hoş ve güzel sözler söyledi. Sonra da ona bir tevkî yazdırdı. Tevkîde yazılan bir parça şu şekildeydi: *“Emîrî'l-mü'minîn, dün olduğu gibi, bugün de kendisine en iyi şekilde itaat eden, devlet düşmanlarına en sert biçimde karşı koyan ve halifenin velilerinden ve hâslarından olabilme şartlarına bağlı kalan kimseyi nimet ve ihsanıyla doyurmayı uygun görmektedir. Ey Amîdüddevle! Sen olgunlukta biriciksin, seninle yanılmayacağının bilinmesi, bu makam da en ön sırada bulunan ve ele aldığın işi hakkıyla yapman nedenleriyle*

¹⁶⁴ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, s. 226.

¹⁶⁵ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, s. 226.

Emîrû'l-mü'minîn, seni yeniden vezirlik makamına getirmiştir. Hiç kimse, senin amaçlarında haddini aşmadığını, inkar edemez” yazılan bu tevkî de Amîdüddevle hakkında pek çok olumlu sözler yer almaktadır¹⁶⁶.

2. 7. Basra Mültezimi İbn Allan el-Yahudî'nin Öldürülmesi Hadisesi

Ebu'l Fazl, Gevherâyin ile beraber Vasıt'a gittiği vakit burada Halife el-Muktedî Bi Emrillâh adına vergi toplayan İbn Allan el-Yahudi adlı birisi bulunuyordu. Bu zat Halife el-Muktedî Bi Emrillâh'a bu topraklarda hiç kimseye kötülük yapılmaz şeklinde bir mektup yazdı fakat Müslümanlar'a her türlü fenalık yapılır, mallarına el konulur ve ailelerine de tecavüzde bulunulurdu. Ebu'l-Fazl on bin altın aldıktan sonra onu öldürdü. Ebu'l-Fazl'ın bu davranışına çok üzülen halife, bu konu ile alakalı Nizâmülmülk'e bir mektup yazmıştı¹⁶⁷.

472 (1079-1080) bu yılın olayları arasında Basra mültezimi İbn Allan el Yahudi'nin öldürülmesi hakkında Sıbt İbn Cevzi şu bilgileri vermektedir:

Sultan Celalüddevle Melikşâh, avlanmak maksadıyla Ahvaz'a gitti. (Recep-Ekim1079). Nizâmülmülk'e yakın biri olarak bilinen ve şehri güzel bir idare ile yöneten Basra mültezimi İbn Allan el-Yahudi'yi Melikşâh dört yüz bin altın aldıktan sonra yakalatıp öldürttü. Sâduddevle Gevherâyin ve Humartekin eş-Şerabî, İbn Allan'ın öldürülmesine (Nizâmülmülk'e düşmanlıkları dolayısıyla) öncü oldular. İbn Allan zengin varlıklı birisiydi. İsfahan'da bulunan Nizâmülmülk İbn Allan'ın öldüğü haberini aldığı zaman çok fazla üzüldü ve bu duruma çok içerlendi. Evinin kapısını üç gün süreyle kapattı. Bu davranışı dolayısıyla kendisine “*kapını kapalı tutmaktan artık vazgeçersen bu, iyi olur*” denildikten sonra Nizamülmülk kapısını açtırdı. Nizamülmülk İsfahan'dan döndüğü vakit, İbn Allan için düzenlenen ve çoğu kişinin iştirak ettiği bir dua törenine katıldı. Sultanı davet etti ve buraya gelen sultanı İbn Allan'ı öldürttüğü için kınadı. Sultan istemeyerek olsa da onun gönlünü hoş tutacak sözler söyledi¹⁶⁸.

¹⁶⁶ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, s. 228-229, İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, s. 129-130

¹⁶⁷ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, s. 229.

¹⁶⁸ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, s. 232.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EL-MUKTEDÎ Bİ EMRİLLAH DÖNEMİNDE

SELÇUKLULAR İLE MÜNASEBETLER

3. 1. Sultan Melikşâh'ın Birinci Bağdat Ziyareti

Sultan Melikşâh, Bağdat'a gitmek için İsfahan'dan ayrılarak (20 Ekim 1080) Tikrit'e ulaştı. Burada Müeyyidülmülk b. Nizâmülmülk, sultan için bir şölen tertip etti. O dönemde Tikrit Müeyyidülmülk'ün idaresinde bulunuyordu. Melikşâh bir sonraki gün Tikrit'ten ayrılarak Musul'a doğru hareket etti. Yol güzergâhında bulunan Arap kabilesinin temsilcisi sultana gelip el-Cezire'de bulunan Araplar için eman diledi. Melikşâh onlara bir ok verdi. Bu oku kimsenin saldırısına uğramamaları için o Arapların obalarına götürüp vermelerini istedi¹⁶⁹.

Bu arada Sultana bir bedevi Arap gelip *“Ey âlemlerin Sultanı! bir askeriniz benim mızrağımı aldı”* demesi üzerine Sultan Melikşâh, Şâvuşîyye (Çavuşîyye)'ye bunun incelenip araştırılmasını emretti. Kısa bir süre sonra o asker sultanın huzuruna çıkartıldı. Sultan bu askerin elinin kesilmesini emretti. Eli kesilen askerin kesik eli mızrağın ucuna koyulmak suretiyle Arapların bulunduğu mahalde ve bölgelerde dolaştırılması sultan tarafından emredildi. Sultan Melikşâh böyle yapmakla Arapların hoşnutluğunu kazandı. Böylelikle sultanın emri aynen tatbik edildi¹⁷⁰.

Bu olayın ardından sultan, Musul'dan ayrıldı (5 Ağustos 1086). Bu arada Urfalı eşhastan birisinin sultanın yanına gelip şehri sultana teslim etmeyi düşündüklerini söylemesi üzerine Sultan Melikşâh amîdlerden birisini Urfa'ya yolladı. Daha sonra Caber Kalesi'ne doğru hareket etti. Kalede ikâmet eden ve yol keserek hırsızlık yapanların sultana itaat etmeyip karşı çıkmaları üzerine bu grup ile savaştı. Kısa bir süre sonra bu grubun mağlup edilmesi ile kale, Selçuklu hâkimiyetine girdi.

Yapılan savaşta isyancıların hepsi öldürülmüştür. Fitne ve fesat çıkaran Caberliler de öldürüldü. Bu arada hırsızlık ve fesatçılık yapan adamın karısı kalenin

¹⁶⁹ Osman Turan, “Eski Türklerde Okun Hukuki Bir Sembol Olarak Kullanılması”, *TTK Belleten*, IX/35, (1945), s. 305-318.

¹⁷⁰ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, s. 273. Bu olay Selçuklu sultanlarının yönetimi altında ki farklı milletlere karşı ne kadar adil ve koruyucu olduklarının açık bir göstergesidir. Öyle ki Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun büyük sultanı bir bedevi Arap'ın şikâyeti ile kendi askerini cezalandırması takdire değer bir harekettir.

tepesine çıkarak kendini aşağı bıraktı. Ama ölmedi sadece bacağı kırıldı. Bu olayın ardından durumdan haberdar olan sultan kadını huzuruna çıkartarak neden böyle bir olaya kalkıştığını sordu. Kadın Melikşâh'a askerlerin bana ve namusuma tecavüz etmelerinden korktuğum için böyle hareket ettim dedi. Nitekim ırzıma geçilmesinden ölüme tercih etmeyi yeğlediğini sözlerine ekledi. Kadının söylediklerinden etkilenen Melikşâh kadının sağ salim ailesine teslim edilmesini emretti¹⁷¹.

Yaşanan bu vakadan sonra Sultan Melikşâh, Halep'e gitme hazırlığında bulunan Salim b. Mâlik el-Ukaylî'yi karşıladı. Salim, Caber Kalesi'ni Tutuş ve diğer kişilere karşı korumuştur. Melikşâh, Salim'e teşekkür ederek kalenin yönetimini tekrardan kendisine bıraktı. Bu sebeple kale "*Benî Mâlik Kalesi*" adıyla biline gelmiştir. Sultan Melikşâh, Sâlim'e ayrıca Âne ve Hît'i de ikta olarak verdi. Bu gelişmelerin yanı sıra Tutuş, elçiler göndermek suretiyle Sultan Melikşâh'a itaat arz etti. Sultan ona şu iki seçeneği sundu: "*İkta olarak verilen yerinde kal ya da kendini güvende hissedebileceğin bir yere git*". Buna karşılık Tutuş, sultanın gönlünü hoş tutucak bir cevap verdi¹⁷². Sonrasında Antakya'ya doğru yol alan sultanı Kutalmış oğlu Süleyman'ın buradaki nâibi Amîd (Vezir Hasan b. Tahir) karşıladı. Sultandan, Süleyman'ın çocukları ve halkı için "*eman*" aldı. Sultan, Süleyman'ın nâibini yine görevde bıraktı. Ancak yanında bulunan hâciplerden biri olan Alpoğlu Yağısıyan'ı Antakya şihneliğine atadı. Süleyman'ın oğlu ve karısını yanına alıp onlara Horasan'da ikta verdi. Bu sırada Humus Emîri İbn Mülâib, Sultan Melikşâh'a itaatlerini arz ederek armağanlar sundu. Sultan onu Humus Emîrliği görevini sürdürmesine müsaade etti. Fakat Tutuş'a askeri yardımda bulunmamasını emretti¹⁷³. Artuk Bey, Sultan Melikşâh'ın Fırat nehrini geçmekte olduğu vakitlerde önce Kudüs sonra da Remle'ye gitmişti. Sultan Melikşâh'tan korkması nedeniyle konakladığı yerleri özenle seçiyordu¹⁷⁴.

Bu arada sultanın ordusunda erzak sıkıntısı yaşandı. Bu da beraberinde pahalılık doğurdu. On iki çörek kadar olan bir ekmek bir altına, bir mekkük (ölçek) arpa, bir çuval saman, üç altına yükselmişti. Şartlar bayağı ağırlaşmış ve bu yüzden

¹⁷¹ Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Melikşâh*, s. 83-84.

¹⁷² İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, s. 273-274.

¹⁷³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 154.

¹⁷⁴ Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Melikşâh* s. 83-86.

koşulları hayli zorlaşmıştı¹⁷⁵. Böyle bir durumun sonucu olarak askerlik vazifesini yapanların çoğu orduyu bırakmak zorunda kalmıştı. Bu sıkıntılı süreç karşısında Sultan Melikşâh geri dönmek zorunda kaldı. Böylece onun Kuzey Suriye seferi nihayete eriyordu¹⁷⁶.

Fahruddevle b. Cehîr, Silvan'dan avdetinden sonra Dâra'da Sultan Melikşâh ile karşılaştı ve Mervanoğullarından aldığı malın büyük bir kısmını Sultan Melikşâh'a takdim etti. Bunun yanı sıra Mervanî ülkesindeki durumuna vakıf olan Amîd Ebû Ali, sultanın huzuruna çıkarak Fahruddevle b. Cehîr'in Mervanî ailesine ait malı ve paraları kendine şahsına aldığını ve onun hakkında fazlasıyla dedikodu ve kötü sözlerin yazıldığını söyledi. Bu sözler üzerine Sultan Melikşâh, Fahruddevle b. Cehîr'i Silvan'daki vazifesinden aldı. Onun yerine, Amîd Ebû Ali'yi buraya atadı. Sultan Melikşâh sonrasında Dârâ'dan Akarakûf'a¹⁷⁷ gelip konakladı.

Bu arada hilâfet veziri Ebû Şüca, hadimler ve şehrin ileri gelenleri, Sultan Melikşâh'ı karşılamaya çıktılar. Sultan Melikşâh hiç de adet olmayan bir şekilde Halife el-Muktedî Bi Emrillâh'ı yüceltici sözler kullandı. Halife, sultana verilmek üzere birçok hediye gönderdi. Aktarılan bilgiye göre her gün Sultanın atları için dört kür¹⁷⁸ yiyecek tahsis edilmişti.

Halife el-Muktedî Bi Emrillâh bu zaman diliminde sultan için şaşalı bir şölen hazırlattı. Şölen için iki bin kuzu kesilmişti. Ayrıca mönüde tavuk ve helva da bulunmaktaydı¹⁷⁹. Sultan Melikşâh şölende daha fazla kalmak istemiyordu. Ancak makamca kendisinden daha aşağıda olanlar kendisine biraz daha beklemesini arz ettiler. Sonrasında hilâfet veziri Ebû Şüca, Sultanın huzuruna gelip Halife adına kendisini selamladı. Sultana halifenin gelmesinden duyduğu memnuniyeti içeren bir mektup takdim etti. Yaşanan bu gelişmeler karşısında Sultan Melikşâh halifeyi yüceltmek maksadıyla iki dizinin üzerine çökerek durdu. Bu arada vezir sultana, üzerinde değerli mücevher bulunan bir tespih hediye etti. Sultan Melikşâh bu duruma çok sevindi. Bu arada vezir, sultana işaret ederek halifeyi yüceltmesi için yeri öpmesini işaret etti. Sonrasında vezir Ebû

¹⁷⁵ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, s. 272-274.

¹⁷⁶ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, s. 272-274

¹⁷⁷ Akarakûf: Mardin-Nusaybin arasında bir beldedir.

¹⁷⁸ Altı eşek yükü= 1 kür

¹⁷⁹ Erdoğan Merçil-Ali Sevim, *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, TTK, Ankara 2014, s. 110.

Şüca, atına binerek oradan ayrıldı. Kısa bir zaman sonra Sultan Melikşâh Akarakûf'tan Bağdat'a gelerek Dârü'l-Memleke'de durdu. Bu esnada Bağdat, yüksek sesle dua eden insanlarla dolup taşmıştı¹⁸⁰.

Sultan Melikşâh'ın Bağdat'a gelmesinin asıl sebebi kızının halifeye götürülmesi gerektiğini Terken Hatun'un söylemesiydi. Terken Hatun, çeyizleri Bağdat'a götürecek olan birisini Musul'dan İsfahan'a doğru göndermişti. Selçuklu ordusu, Bağdat'a varınca Vezir Nizâmülmülk askerlerin Bağdat halkının evine girip yerleşmemesi için çadırları şehrin uzağındaki Zâhir bölgesinde kurdu. Böylelikle hiç kimse başka birinin evine girmeye cesaret edemedi.

Yaşanan bu gelişmeler dışında avam halktan bazıları Sultan Melikşâh'ın yanına giderek bazı şikâyetlerini beyan ettiler. Bu şikâyetlerine karşılık sultan onların bu idaaarlarını araştırıp onların arasında zulme uğrayanları tespit edip bir daha böyle bir muamele ile karşılaşmamalarını sağlamıştı. Kadınlar askerlerin konakladığı ordugâh şehrin içinde ve çadırların aralarında dolaşmalarına rağmen hiçbir asker onlara karışmıyordu¹⁸¹.

Sultan Melikşâh döneminde Bağdat'ın çevresi ve Suriye bölgesi daha da önem kazandı. Türkiye Selçukluları da bu bölgelerde faaliyet göstermeye başladı. Ancak Süleymanşah'ın ölümü sonrası Melikşâh 1086'da Suriye'ye geldi ve Urfa, Antakya, Halep gibi önemli şehirlere valiler tayin etti. Bu çerçevede, Musul bölgesini Çökürmüş'e tımar olarak verdi¹⁸². Daha sonra Mart 1087'de Bağdat'a gelen Melikşâh halifenin veziri Ebu Şuca tarafından karşılandı. Şehirde bir süre¹⁸³ kalan Melikşâh 25 Nisan 1087'de resmî kabul töreni ile halifeyle bir araya geldi. Melikşâh, Halife el-Muktedî'nin elinden taç takıp, “*şarkın ve garbın hükümdarı*” olduğunu belirten iki kılıç kuşandı. Tuğrul Bey zamanında belirlenen statünün devam ettiğine dair protokol yeniden teyid edildi. Melikşâh bu merasim sonunda halifeye bağlı kalacağına ve ortak düşmanlarına boyun eğdireceğine söz vermiş emaneti kendisine tevdi ettiği için de halifeye teşekkür etti. Sonraki günlerde Melikşâh, Vezir Nizâmülmülk ile şehirde medfun İslâm ulemâsının mezarlarını ziyaret etti. Bundan başka Melikşâh'ın Bağdat'ta ikameti sırasında kızı Mehmelek Hatun da alâyişli bir törenle Halife el-

¹⁸⁰ Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Melikşâh*, s. 87.

¹⁸¹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, s. 274.

¹⁸² İktâ etti

¹⁸³ 40 gün kadar

Muktedî ile evlendirdi. Düğün sonrası Bağdat'ta idarî işler ve imar çalışmaları ile meşgul olan Melikşâh, Fırat Nehri'nden Necef'e büyük bir kanalın açılmasını plânladı ve gerekli çalışmaları başlattı. Ancak Türkistan'da cereyan eden olaylar üzerine Bağdat'ta sadece 8 Mayıs 1087 tarihine kadar kalabildi. Bağdat'ta bu ilk ziyaretinde yaklaşık iki ay kalan Melikşâh daha sonra İsfahan'a gitti¹⁸⁴.

Sultan Melikşâh Abbâsî halifesi el-Muktedî Bi Emrillâh ile ilişkilerini iyi ve sağlam bir temele oturtuktan sonra 475 / 1082 yılında birinci Bağdat ziyaretini gerçekleştirmiş oldu¹⁸⁵. Selçukluların Bağdat'a hâkimiyet kurdukları süre zarfı içinde Abbâsî halifeliğinin en zayıf olduğu dönem Sultan Melikşâh dönemidir¹⁸⁶.

Sultan Melikşâh kendi imparatorluğunun büyüklüğü ile mütenasip, şaşalı bir bir geziyi Dâr'ül-Hilâfeye yapmak istedi. Ramazan Bayramı'ndan sonra 13 Mart 1087'de Halep'ten hareket ederek Bağdat'a ulaştı¹⁸⁷.

Sultan Melikşâh Bağdat'ı ilk defa ziyaret ediyordu. Her zaman yanında bulundurduğu başta vezir Nizamülmülk olmakla birlikte, büyük komutanlar, beyler ve bahadırlar vardı¹⁸⁸.

Halife'nin veziri Ebû Şücâ başta olmak üzere bütün Bağdatlılar Melikşâh ve kurmayını karşıladılar ve "Dâr'ül-Memleket" te misafir ettiler. Bir sonraki gün Melikşâh ata binip çevgan ve küre oynadı. Melikşâh Halife el-Muktedî Bi Emrillâh'a hediyeler sunarak ziyaretini sürdürdü. Halife, Sultan Melikşâh'ın bu nazik davranışına karşın o da ona cinsi Arap atı göndererek mukabelede bulundu. Melikşâh'ın veziri Nizâmülmülk de halifeye çok şaşalı hediyeler sundu¹⁸⁹.

Melikşâh İslam âlimlerinden olan Musa Kâzım'ın Mâruf'ul-Kerhi'nin, Ahmed b. Hanbel'in ve İmâmı Âzam Ebû Hanîfe'nin kabirlerini ziyarette bulundu. Ayrıca Hz. Ali'nin ve Hz. Hüseyin'in Meşhedlerini de ziyaret etti. Av merakı olan Sultan Melikşâh bu bölgede yüzlerce ceylân ve yırtıcı hayvan avladı. Yaşanan bu gelişme-

¹⁸⁴ Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Melikşâh*, s. 94-96.

¹⁸⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 155; E. Merçil-A. Sevim, *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 111; Angelika Hartmann, "Muktedî-Biemrillâh", *DİA*, XXXI, (2006), s. 142

¹⁸⁶ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul 1993, s. 208.

¹⁸⁷ Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Melikşâh*, s. 46.

¹⁸⁸ Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Melikşâh*, s. 94.

¹⁸⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 156; Ahmed Cevdet, *Kıssat Enbiya*, s. 152; Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Melikşâh*, s. 94; Merçil-Sevim, *Selçuklu Devleti Tarihi*, 2014, s. 111.

lerden sonra Kûfe civarında Subey'a da ünlü *Minâret'ül-Kurun'un* yapılmasını emretti.

Bu saate kadar sultan ve halife buluşmamışlardı. Bu merasimin gerçekleşmesi için Halife el-Muktedî Bi Emrillâh 25 Nisan 1087'de bir resmi kabul tertip etti. Halifenin adamlarından Tuğrul aracılığıyla Sultan Melikşâh'a teşrif etmesi bildirildi¹⁹⁰. O sıralar Melikşâh şehir dışındaydı. Nehir yolu vasıtasıyla gelmesi için kendisine bir gemi tahsis edildi. Melikşâh ve maiyetini taşıyan gemi kıyılarda bulunan halkın sevinç gösterileri arasında Dicle Nehri üzerinde yavaş ilerliyordu¹⁹¹.

Bu ilerleyiş Bâb'ül-Garabet'te nihayete erdi. Orada gelenler için önceden hazır bulundurulmuş atlar vardı. Halife el-Muktedî Bi Emrillâh kendi atını Melikşâh için tahsis etmişti. Muhteşem bir kalabalık ve şaşa için de hilâfet merkezine doğru hareket edildi¹⁹².

Sultan Melikşâh'ın bu ziyaretinde onu sarayın da karşılayan halife el-Muktedî Bi Emrillâh Sultan Melikşâh'a hususi olarak bir yer hazırlattırmıştı. Ancak Melikşâh ayakta zor duruyordu. Duruma derhal müdahale eden halife ona önceden tanzim edilmiş şeref mevkîne geçmesini sağladı¹⁹³.

Halife el-Muktedî Bi Emrillâh'ın tam karşısında durmak suretiyle büyük kapının yanında yerini alan Vezir Nizâmülmülk takdim törenini idare etmek suretiyle, huzura girerek yer öpen her bey ve kumandana el-Muktedî Bi Emrillâh'ı göstererek: bu Emîr'ül-Müminin'dir! Der ve ayrıca halifeye bu eşhasların adlarını ve namını, vazifesini, ıktalarını ve askerlerinin sayısını söylüyordu. Kırk kişiden fazla şahıs böylelikle halifeye tanıtılmıştı. Halife el-Muktedî Bi Emrillâh tarafından Sultan Melikşâh'a yedi tane hil'at giydirildi. Aynı zamanda halife el-Muktedî Bi Emrillâh'ın talimatıyla *"Doğunun ve Batının hükümdarı"* alameti olarak iki kılıç kuşatıldı.

Bu seremoniden sonra Vezir Ebû Şucâ şu hitabede bulundu: *"Ey Celâl'üddin! Allah ü Taâlân'ın aziz halifelik ve şerîf imamlığa seçmiş İslam ümmetini kendine teslim etmiş olduğu Efendimiz, emaneti sana tevdi etti. Allah'ın düşmanlarına karşı kuvvetli olman için sana iki kılıç kuşattı. Düşmanın diyarlarını dolaşır, onlara boyun*

¹⁹⁰ Ahmed Cevdet, *Kıssat Enbiya*, s. 152.

¹⁹¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 156.

¹⁹² Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Melikşâh*, s. 95.

¹⁹³ Merçil-A. Sevim, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s.111.

*eğdirirsin. Halkın işlerinde kusur etmez belki onun için bütün himmetini sarf edersin. Halifeye itaat etmekle iyilikler sana teveccüh eder, bereket senin üzerine yağar!”*¹⁹⁴

Vezir Nizâmülmülk ve beraberindekilerin her birine hil’atler verildikten sonra Sultan Melikşâh halifenin elini öpmek istedi. Ancak halife buna müsaade etmedi. Kendisine hilâfet mührü olan yüzüğünü vermiş, Melikşâh da bu mührü öperek iade etmişti¹⁹⁵.

Sultan Melikşâh’ın sağ eteğini Gümüştegin, sol eteğini Gevherâyin tutarak, saraydan çıktılar¹⁹⁶. Nevbet takımı kapının önünde hazır bekliyordu. Bu heyet, kabile önünde nevbet çalınarak ve bizzat Halife el-Muktedî Bi Emrillâh’ın saçtığı altın, gümüş ve mücevherat yağmuru altında hareket etti. Sultan Melikşâh’ın misafir olarak bulunduğu yere halife tarafından altın bir taht kurdurulmuştu. Sultan burada istirahat çekilir. Sonrasında Vezir Nizâmülmülk de meşhur ilim yuvası Nizamiye Medresesini teftişe gider ve sorumlularla görüşür. Kütüphanede bir süre meşgul olur, vaktini orada geçirir¹⁹⁷.

Geçmişte buna benzer olaylara sıklıkla rastlamak mümkündür. Siyasi irade her zaman dini otoriteye dayanmak suretiyle ayakta durabilmiştir. Yukarıda da değindiğimiz gibi Melikşâh’ın hükümdarlığı Abbâsîlerin en zayıf olduğu döneme denk gelir. Buna rağmen Selçukluların en güçlü hükümdarı Melikşâh, halifeden manevi güç almaktadır ve bu haliyle iktidarını güçlendirmektedir.

3. 2. Halifenin Sultan Melikşâh’ın Kızına Talip Olması

474 (1081-1082) yılında halife el-Muktedî Bi Emrillâh Sultan Melikşâh’ın kızına talip oldu. Halife bu yılda Vezir Fahruddevle Ebû Nasr b. Cehîr’i, Sultan Melikşâh’a kızını kendine istemek maksadıyla gönderdi¹⁹⁸. Dünür olarak Fahruddevle, Sultan Melikşâh’ın bulunduğu İsfahan’a gitti¹⁹⁹.

Halife el-Muktedî Bi Emrillâh Fahruddevle’ye bir hil’at ile beraber işlenmiş bir binek atı verdi. İsfahan’a ulaşan Fahruddevle İbn Cehîr, Nizâmülmülk ile görüştü. Bu kız isteme ile alakalı Nizâmülmülk, Fahruddevle ile beraber Melikşâh’ın eşi Ha-

¹⁹⁴ Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Melikşâh*, s. 95.

¹⁹⁵ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 156; Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Melikşâh* s. 94.

¹⁹⁶ Merçil-Sevim, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 112.

¹⁹⁷ Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Melikşâh*, s. 95.

¹⁹⁸ İbn Kesîr, XII, s. 251; Sibt İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtü’z-zamân*, 241.

¹⁹⁹ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 115; Merçil-Sevim, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 112.

tun'un yanına gitti. Hatun'dan kızını istediler. Hatun onlara: *"Gazne sultanı ve Mâverâünnehir'deki Karahanlı hükümdarları²⁰⁰ kızına dünür oldular, onu evlatlarına istediler ve bunun için dört yüz bin dinar verdiler, eğer halife bu meblağı gönderirse o onlardan daha layktır"* dedi. Bu sözler üzerine orada bulunan Halife el-Kâim Biemrillâh'ın karısı Arslan Hatun, Sultan Melikşâh'ın karısına hitaben *"Halife ile evlenmesi kızınız için şeref ve iftihar vesilesi olacaktır. Sizin sözünü ettiğiniz sultan ve hükümdarların hepsi onun (halifenin) kulu ve hizmetçisidir. Üstelik halifeden para istenmez"* dedi. Yapılan bu görüşmelerin ardından Sultan Melikşâh'ın karısı yapılan bu evlilik teklifini kabul etti²⁰¹.

Sultan Melikşâh'ın kızının Halife el-Muktedî Bi Emrillâhla evlenmesi hususuna Sıbt İbn Cevzi daha tafsilatlı bilgileri bizlere veriyor:

Selçuklu Sultanlığının başşehri olan İsfahan'dan sultanın kızının Halife el-Muktedî Bi Emrillâh'la evliliğinin kabulü bilgisi Bağdat'a geldi. (Rebiülevvel-Temmuz / Ağustos 1082). Fahruddevle bir önceki sene beraberinde yaklaşık yirmi milyon değerinde hil'at ve hediyeler verilmek üzere Bağdat'tan ayrılarak İsfahan'a gitmişti.

Zilhicce Perşembe günü (24 Nisan 1083 Pazartesi) İsfahan'a gider Fahruddevle devletin ileri gelenleri ile birlikte Vezir Nizâmülmülk karşıladı. Bu arada Sultan Melikşâh'ın oğlu Davut, 11 Zilhicce Cuma günü (2 Mayıs 1083) ölmüştü. Cenaze meselesinin ortaya çıkması ile Fahruddevle yaklaşık bir ay bekledi. Sonra Fahruddevle kendisi ile birlikte gelen bir hâdim ile beraber Nizâmülmülk ile sultanın kızıyla evlenmesi meselesini görüştüler. Bu görüşmelerin ardından Nizâmülmülk hâdime: *"Evlenme konusunda kararlaştırılmış bir şey, bende yok. Bu nedenle halifeye, kızın annesiyle bu işi görüşüp konuşacak birisini görevlendirip göndermesi hususunda bir mektup yazınız. Ama Davut'un ölümüyle ortaya çıkan bu üzücü durum, teselliyle son bulursa o takdirde her şey normale döner"* dedi. Nizâmülmülk'ün bu sözlerine karşılık Fahruddevle: *"Bu evlenme hususunda, benim söyleyecek bir sözüm yok. Ancak bu hâdim, 'Bu evlenme işinin, ilk iş olarak herkesi ilgilendiren bir iş olduğunu' bana söyledi. Esasında halife, beni sultanın eşi olan kızın annesi Seyyide Terken Hatun'la görüştürüp konuşmam için gönderdi,*

²⁰⁰ Mülûku'l-Hâniyye

²⁰¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 115; Hartmann, "Muktedî-Biemrillâh", DİA, XXXI, (2006), s. 142

bu hadimi de evlenme işinin yürütülmesi görevi için gönderdi” dedi. Fahruddevle’nin bu sözlerinden sonra, onunla birlikte gelen görevlilerden biri de Nizâmülmülk: “Biz ancak bize yazılıp bildirildiği vakit öğrendik ki halife, bu evlenme işini sana bırakmış, bu nedenle neyi uygun görürse onu yap!” dedi. Yaşanan bu gelişmelerden sonra Nizâmülmülk, Sultan Melikşâh’ın eşi Terken Hatun’un yanına gitti. Ona halife, senin kızınla evlenmeyi talep ediyor. Vezirin bu sözlerine karşılık Hatun, ona Gazne hükümdarı ile Hâniye²⁰² hükümdarları da kızını oğullarıyla evlendirmeyi benden istiyorlar. Bununla beraber onların her biri, başlık olarak dört yüz bin altın verecekler. Şayet halife, bu miktarı bana verirse ben, halife-yi diğerlerine tercih ederim. Hatunun bu sözlerine karşılık Nizâmülmülk ise ona halife böyle bir durumla karşılaşmak istemez dedi. Aralarındaki dialog bu şekilde devam etti. Nihayetinde süt hakkı olarak elli bin altın nakit, yüz bin altın ise *mihr* olarak verilmesi kararlaştırıldı²⁰³. Bu söz kesimi bir Türk geleneği idi. Yaşanan bu gelişmeler üzerine Fahruddevle hemen oracıkta on bin altın takdim ederek kırk bin altını da daha sonra Bağdat’tan göndereceğini söyledi. Bu duruma rıza gösterildi. Fakat bunun on bin altın alınmasına rağmen bu miktarın devamını almakta sıkıntılar oluştu. Sonra durumu öğrenen sultan, miktarın tamamının ödenmemesi halinde evlilik işinin sıkıntıya gireceğine yönelik beyanatları oldu. Bu gelişmeler üzerine Terken Hatun halifenin kızıyla evlenme gibi bir niyeti varsa bana halası, annesi, büyük annesi ve öteki yakınlarıyla halifelik ileri gelenlerini göndermesi gerektiğini söyledi. Terken Hatun sonra Gazne, Semerkant, Horasan hatunları ile Selçuklu devleti ileri gelenlerini topladıktan sonra nikâh akdinin onların huzurunda yapılmasını sağlayacağını söyledi. Fahruddevle Terken Hatun’un bu sözlerine karşılık ona, bu evlenme işininin gerçekleştirilmesi için sizin bizimle anlaştığınıza yönelik bir beyanat da bulunmanız gerekir dedi. Nizâmülmülk bu sözleri üzerine Sultan Melikşâh ile konuşup mesele ile alakalı ondan izin aldı. Fahruddevle el sıkışmak için elini Selçuklu tarafına uzattı. Ancak tam bu esnada Terken Hatun, yapılması gereken iki şart öne sürdü:

- Halifenin sarayında herhangi bir cariye ve kahramâne bulunmayacak
- Halife el-Muktedî Bi Emrillâh sürekli olarak Terken Hatun’un yanında bulu-

²⁰² Karahanlı

²⁰³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 253.

²⁰⁴ Sibt İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtü’z-zamân*, s. 244-245; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 251.

nacak²⁰⁴.

Bu kız isteme merasiminden sonra Fahruddevle, Bağdat'a gitti. (Rebiülevvel=Temmuz-Ağustos 1082) Fahruddevle Bağdat'a geldiğinde kendisini, hâcipler, oğlu ve halifelüğün ileri gelen devlet adamları kalabalık bir toplulukla karşıladılar.

Fahruddevle'nin gelişi nedeniyle Hilâfet Sarayı'nın tam istikametinde güneş doğduğunda, battığında ve akşam vakitlerinde davullar vurularak borular öttürüldü. Fahruddevle'nin gelişi üzerine yapılan bu uygulamayı Halife el-Muktedî Bi Emrillâh nahoş bir davranış olarak gördü. Halifenin bu tutumu üzerine bu uygulamaya son verildi²⁰⁵.

Bu karşılaşmanın ardından kısa bir süre sonra Fahruddevle, Bâbü'l-Hücre'ye gidip: *"Sultan Melikşâh ve Vezir Nizâmülmülk ile buluşup görüştüğünü, onların kendisine hil'atler verip ihsanlarda bulunduklarını, ayrıca sultanın, kendisine iki bin altın verdiğini, Bağdat'ta da aynı miktarı vereceğini, oğlu Amîdüddeve'ye de aynı miktar altın vereceğini, bundan başka sultanın, bayraklar, davullar, altın işlemeli atlar ve ipekli giysiler verdiğini"* söyledi. Ayrıca Sultan Melikşâh, ayrılma vakti geldiği sırada Fahruddevle'nin elini tuttukten sonra, ona: *"biz halifenin hizmetinde bulunuyoruz, bundan dolayı onun, bizim verdiklerimizin karşılığını vermesi, aslına bakılırsa doğru olmaz. Vezir Ebû Şucâ'nın dönmesi için bir fırsat vermesin, ancak onun, orduda kalması konusunda bir emir yayınlayabilir"* dedi²⁰⁶.

3. 3. Sultan Melikşâh'ın İkinci Bağdat Ziyareti

Büyük Selçuklu Sultanı Melikşâh daha önceden gerçekleştirdiği birinci Bağdat ziyaretinden yaklaşık dört yıl sonra 5 Kasım 1091'de Bağdat'a ikinci bir ziyaret gerçekleştirmiştir²⁰⁷. Sultan Melikşâh bu ziyareti yerine getirmeden Maveraünnehir²⁰⁸ bölgelerine bazı fütuhatlar yapmıştır.

Sultan Melikşâh'ın Bağdat'a yaptığı ikinci ziyaretinin sebebi hiçbir zaman tam olarak bilinmedi. Buna ilaveten onun bu ziyaretinin asıl amacı Mısır'da hâkimiyet tesis etmek, yani bir diğer ifade ile Şîh Fatımî devletini ortadan kaldırmak olduğunu görüyoruz. Hatta bu bölgeler ile yetinmeyip Kuzey Afrika'yı fethetmeyi

²⁰⁵ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, s. 134.

²⁰⁶ Muhammed b. Hâvendşah b. Mahmud Mîrhând, *Ravzatu's-safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, Türkçe trc. Erkan Göksu, s. 123.

²⁰⁷ Mîrhând, *Ravzatu's-safâ*, s. 125; Merçil-Sevim, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 124.

²⁰⁸ Aşağı Türkistan

hedefleyerek İslam dünyasının bir çatı altında birleştirilmesini arzuladığını söyleyebiliriz²⁰⁹.

Sultan Melikşâh Bağdat'a gerçekleştirdiği ikinci ziyaretinde birçok imar faaliyetleri gerçekleştirmiştir. Sultan ilk olarak Bağdat'a geldiği zaman konakladığı yeri yani Şiî Büveyhîler'den kalan imparatorluk sarayını (Darü'l-Memleke) onarma ve genişletme çalışmaları yaparak işe başlamıştır²¹⁰.

Sultanın bu çalışmaları Bağdat'ı sürekli kalabileceği bir yer olarak ya da kışın konaklanacağı bir yer olarak hazırladığının bir işareti olarak görülmüştü. Onun Bağdat'ta benzer imar ve onarım faaliyetleri Bağdat'ın Türk-İslam imparatorluğunun merkezi olarak görülmesine katkıda bulunmuştur.

İki Türkistan seferinden sonra Veziri Nizamülmülk ile 5 Kasım 1091 tarihinde ikinci defa Bağdat'a gelen Melikşâh'ı halifenin azledilen vezirinin yerine görevlendirilen hilafet münşisi Ebu Sad Mavsalaya ile diğer emîrlar karşıladılar. Bağdat'ta bu münasebetle büyük şenlikler yapıldı. Melikşâh, bu defaki gelişinde şehirde kendi adına "Sultan Camii" ve "Tuğrul Bey Çarşısı" yapılmasını emretti. Onun Bağdat'ta icra ettiği imar faaliyetlerini örnek alan Nizâmülmülk, Tâcülmülk ve diğer bazı yüksek rütbeli beyler Bağdat'a geldiklerinde kalmak üzere konaklar yaptırmaya başladılar²¹¹.

Melikşâh bu ziyaretinde ilk olarak Sultan Tuğrul Bey'in kendisinin yaptığı yeri (Medinetü't-Tuğrul Beg) de onarmıştı²¹². Sultan Melikşâh Şubat 1092'de Bağdat'ta Sultan Camisi'nin yapılmasını emretti. Kiblenin yönünün tesbiti sultanın müneccimi olan Behram ve bazı diğer astronom bilginleri tarafından yapıldı. Bu cami ancak 1130'da bitirilebildi. Sultan Melikşâh bunun yanı sıra Ebû Hanife Medrese'sini de yaptırmıştır²¹³. Bu onarım ve imar işlerinin yanı sıra Divan-ı İstifa (Müstevfi) Seyidülmülk, Ebu Hanife'nin türbesini onarmak suretiyle üzerine bir kubbe, yanına da bir medrese eklemiştir²¹⁴.

²⁰⁹ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 214.

²¹⁰ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 215.

²¹¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 173-174.

²¹² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 138.

²¹³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 142.

²¹⁴ Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Melikşâh*, s. 169.

Sultan Melikşâh 1091 sonbaharında Bağdat'ı tekrar ziyaret ederek buraya ikinci ziyaretini gerçekleştirmişti²¹⁵. Sultan Melikşâh'a, Nizâmülmülk Tacül-Mülk ve daha birçok devlet erkânı eşlik etmişti. Sultanı vezaret makamından azl edilen Ebû Şücâ yerine hilâfet münşisi Ebû Sâ'd b. Mavsalaya karşıladı.

Her ne kadar İbnü'l-Esîr Sultan Melikşâh'ın Bağdat'a üç defa geldiğini zikretmiş olsa da diğer kaynaklardaki kayıtlardan onun Bağdat'a sık sık gelmiş olduğu hatta bir ara Bağdat'ı taht merkezi yapmak istediği ancak bunu Nizâmülmülk'ün engellediği bununla beraber hayatının son senelerinde burasını kışlık yapmaya niyet ettiği hem kaynaklardaki bilgilerden hem de şehirde yaptırdığı imar faaliyetlerinden anlaşılmaktadır. Melikşâh'ın ikamet ettiği Büveyhîlerin sarayını tamir ettirmesi, büyük bir caminin temellerini attırması ve başta medreseler olmak üzere birçok sosyal hizmet müesseseleri yaptırması bu durumun açık bir göstergesidir.

Onun Bağdat'ta yaptırdığı sosyal müesseseler içinde medreselerin ayrı bir yeri ve önemi vardır. Sultan Melikşâh döneminde Bağdat'ta birçok medreseler açıldı. Siyasî, dinî, ilmî ve idarî ihtiyaçlar sebebiyle birçok medrese kurulmuştu. Bunlar içindeki Nizâmiye Medreseleri ayrı bir öneme sahipti. Asırlarca hizmet veren, İslâm düşünce ve eğitim tarihinin en büyük inkılâplarından biri kabul edilen bu medreseler 1066 yılında Bağdat'ta Dicle kenarında kuruldu. Sayı olarak 30'dan fazla olan bu medreselerin (Bağdat Nizamiye Medreseleri) her biri dört fıkıh mezhebinden biri üzerinde ihtisaslaşmıştı²¹⁶.

Sultan Melikşâh'ın Bağdat'ı inşâ ve imâr faaliyetleri hatta Irak bölgesinde sulama tesisleri ve kanallar açılması yolundaki girişimlerin Bağdat ve çevresini Türk-İslâm Devletinin merkezi olabilecek bir konuma getirdi. Siyasî şartlar gereği şehre sık sık gelen Selçuklu sultanlarının bu şehirde uzun müddet ikamet etmeleri, bu şehre hususi bir ilgi göstermeleri ve burada alınan siyasî kararların bölgede ve dünya tarihinde ortaya çıkarttığı sonuçlar sebebiyle Bağdat, Büyük Selçuklu Devleti'nin âdetâ ikinci başkenti haline gelmiştir. Bağdat'ın stratejik değeri yanında coğrafi konumu, siyasî durumu ve halifenin bu şehirde bulunduğu göz önüne alındığında Selçuklu sultanı ve vezirlerinin bu şehre verdiği önem ve Bağdat'ta yapılan icraatlar, bu fikrin kabul edilebilir olduğunu ortaya koyar.

²¹⁵ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 215.

²¹⁶ Abdülkerim Özeydin, "Bağdat", *DİA*, IV, s. 437-441.

Sabık Vezir Ebû Şücâ, zımmîlere²¹⁷ hiç iyi muamelelerde bulunmayarak onlara karşı şedit davranmıştır. Özellikle onların büyüklerini “Gıyar” giymeye ve cizye ödemeye mecbur bırakmıştır. Zubdat’ün-Nusra’nın nakline göre halifeliğin uygulamalarının yarattığı memnuniyet Ebû Gâlib b. İbağî, Ebû Nasr b. Sahib’il-Hayr, Ebû Sâ’d b. Ala gibi mühim Yahudi şahsiyetlerin Müslüman olmalarını sağlamıştı. Ama ne var ki vezirin hareketleri bu zümre arasında hoşnutsuzluğa neden oldu. Bu durum üzerine bu isimler Bağdat şihnesi görevinde bulunan Gevherâyîn’e şikâyetle bulundular. Durumu haber alan Gevherâyîn derhal dergâh’a bilgi verdi.

Bu gelişmeler karşısında sultan ve Vezir Nizâmülmülk, vezirin görevinden alınmasını Halife el-Muktedî Bi Emrillâh’tan talep ettiler. Böylece vezirlik makamında bulunan Ebû Şücâ görevden azledildi. Bu sebep ile vezirlik makamında vekâleten Ebû Sâ’d bulunuyor ve idare ediyordu. Kısa bir süre sonra Halife el-Muktedî Bi Emrillâh’ın izin ricası ve Sultan Melikşâh’ın muvafakat etmesi ile Diyâr-ı Bekr emîri Amîd’üd-devle b. Fahr’üd-devle hilâfet vezirliğine getirilmişti (Aralık 1091).

Sultan Melikşâh’ın, Bağdat’a gelecek olması kardeşi Şam melik’i Tâc’üd-Devle Tutuş, Halep’te vâli olarak görevde bulunan Kasîm’üd-Devle Aksungur, Urfa Vâlisi Bozan, Çubuk ve benzeri beyler de Bağdat’a dâvet edilmişlerdi. Bu ikinci geliş de en az birinci geliş kadar şatafatlıydı. Sultan Melikşâh’ın Bağdat’a gelişinin şerefine düzenlenen donanma gecesinde Bağdatlılara unutulmaz bir gece yaşatıldı.

Dönemin şâirleri ve edipleri “*görülmemiş bir gün*” diye anarak andıkları bu gecede Dicle baştan başa ışıklarla aydınlatılmıştı. İki sahil boyu uzanan meşalelerle ışıklandırılmış evlerden yansıyan ışık huzmeleri arasında nehir narin narin akarken hafif dalgalarında çeşitli yönlerinden gelen ışık parçacıklarının yarattığı ışıklar gözleri kamaştırıyordu. Bütün bunlara, üzerinde mumlar yakılmış yüzlerce kayık ortama ayrı bir renk katıyordu.

Eğlenen, neşeli olarak şarkı söyleyen insanlarla dolup taşan gemilerin ve büyük sandalların güverteleri, kubbemsi bir şekilde süslenmiş Arebesk kemeri andıran fenerler ve kandiller ile aydınlatılmıştı. Başta Nizâmülmülk olmak üzere saltanat ve hilâfet makamının ileri gelen şahısları bütün süs ve debdebesiyle tertip edilen şenliklere katılmışlardı. Bütün bu debdebe, bütün güzelliği ile sabaha kadar sürdü.

²¹⁷ Gayrı Müslim

Sultan Melikşâh Bağdat'ta Sultan Câmîi inşasına başlanmasını emretti ve Tuğrul Bey Çarşısı'nın yenilenmesi gibi birtakım imar faaliyetleri ile ilgilendikten sonra Mart 1092'de İsfahan'a döneceği zamanlarda bütün askeri kurmaylarını toplayarak yeni bir fetih programı çizdi. Bu programa göre; Tutuş, Aksungur, Bozan'ı Halife el-Mustasır'ın elinde bulunan Suriye sahilleri ve hemen akabinde Mısır'ın fethi ile görevlendirdi. Ayrıca Sâ'd'üd-Devle Gevherâyîn ile Çubuk'u Hicaz'ın kontrolü için ve buna ek olarak daha imparatorluğa bağlanmamış olan Yemen ve Aden bölgelerinin fethi için görevli tayin etti.

1092 kışını Bağdat'ta geçiren Melikşâh ve veziri Nizamülmülk aynı yılın Nisan ayında İsfahan'a döndüler²¹⁸. Bir süre sonra Nizamülmülk'e mensup bazı devlet adamlarının yanlış tutum ve davranışları, muhaliflerinin karalama kampanyalarının etkisiyle vezirine sinirlenen iktidar hırsı içindeki karısı Terken Hatun'un telkinleri ile sultan ve vezirin arası açıldı. Melikşâh aradaki gerginliğe ve hoşnutsuzluğa rağmen Nizâmülmülk'ü azletmeden önce onunla birlikte Bağdat'a gitmek üzere yola çıktı. Sultan Melikşâh ve Vezir Nizâmülmülk çok sevdikleri ve yanlarında özel bir yeri olan Bağdat'a varmadan şehrin yakınında verilen bir mola esnasında Vezir Nizâmülmülk 14 Ekim 1092'de bir Batınî tarafından şehit edildi. Nizâmülmülk'ün ölümü Selçuklu ordusu içinde hoşnutsuzluğa neden olurken halifeyi de endişelendirdi. Çünkü o zamana kadar halife ile sultan arasındaki ihtilaflar Nizâmülmülk'ün tecrübesi ve olaylara vukufiyeti sayesinde her zaman bertaraf edilmişti. Onun öldürülmesi saltanat ile hilafet ilişkilerindeki dengeyi halifelik aleyhine bozdu. Nizâmülmülk'ün ölümünden sonra Melikşâh'ın hilâfeti kendi torununa intikal ettirmek gayretleri arttı, halife de bu duruma muhalefet edince aralarında gerginlik oldu. Bu olay sonrası Sultan Melikşâh 28 Ekim 1092'de Bağdat'a geldi. Melikşâh'ı halifenin veziri Amîdüddevle karşıladı. Melikşâh, Halife el-Muktedî'ye çok öfkeleni ve ona Bağdat'ı terk etmesi için on gün süre verdi. Melikşâh, halifeye saygı duymakla birlikte kendisini İslâm dünyasının lideri ve Bağdat'ı da âdeta ikinci merkezi olarak görmekteydi. Bu sebeple icraatlarını beğenmediği halifeye şehri terk etmesini söylemişti. Ancak Melikşâh, halifeye verdiği on günlük süre dolmadan bir gün öncesinde Kasım

²¹⁸Yıldız, "Abbâsîler", *DİA*, I, s.34.

1092’de Bağdat’ta öldü. Melikşâh’ın ölümü sonrası Büyük Selçuklu Devleti’nde taht kavgaları başladı²¹⁹.

Yaşanan bu gelişmelerin ardından Sultan Melikşâh, Nisan 1092’de beraberinde Abbâsî halifesinin oğlu yani kendi torununu Prens Ebu’l-Fazl Cafer ve bazı komutanlar ile beraber Bağdat’tan ayrılmıştır²²⁰.

Sultan Melikşâh’ın Bağdat’ı ikinci ziyaretini değerlendirdiğimizde bu ikinci ziyaret birincisi kadar etkili ve verimli olmamıştır. Bu ziyaret takriben beş ay sürmüştür. Selçuklu sultanı Melikşâh’ın ve ona eşlik eden zevatın hilâfet merkezine gelmesine rağmen onu ve kurmaylarını karşılayan kişiler vekil olarak bulunan vezir tarafından olması ve Sultan Melikşâh’ın da Halife el-Muktedî Bi Emrillâh ile görüşmemiş olması diplomatik ve politik açıdan bu ziyaretin birincisi kadar etkili olmadığını göstermektedir. Tüm yaşanan bu gelişmelere karşın ikinci ziyarette askeri alanda, Selçuklu devleti’nin yanı sıra Abbâsî halifeliği hakkında önemli kararlar verilmiş. Bunun yanı sıra ekonomik konularda birçok proje uygulamaya konularak gelişme öngörülmüştür.

Sultan Melikşâh’ın bu ikinci Bağdat ziyareti sırasında beş ay gibi uzun bir zaman kalması onun, burayı Selçuklu devletinin başkenti yapmayı düşündüğü şeklinde yorumlanabilir. Sultan Melikşâh bu iki Bağdat ziyaretinden başka bir kez daha gelmiştir. Ancak bu gelişin maksadı pek de iyi değildir. Onun Bağdat’a tekrar gelmesi Selçuklu-Abbâsî ilişkilerinde bir gerginlik oluşturuyordu. Bir rivayete göre o Nizâmülmülk’ü öldürdükten sonra, beraberinde Tacülmülk ile 28 Ekim 1092’de Bağdat’a geliyor. Hilâfet veziri Amidüddeve b. Cehîr onu karşıladı. Ancak sultan burada fazla kalmadı ava çıktı ve bu av esnasında öldü²²¹.

Suriye Selçuklularının kurucusu olan Tacüddeve Tutuş, kardeşi Sultan Melikşâh’a itaatini arz etmek ve yeniden gönlünü almak için Bağdat’a giderken onun ölüm haberini alınca kasım 1092’de saltanatını ilân etti. İktidar mücadelesinde vezir ve kumandanların önemli bir kısmını yanına alan Tutuş, Büyük Selçuklu sultanı sifa-

²¹⁹ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 181; İbrahim Kafesoğlu, “Nizâmülmülk”, *İA*, VII, s. 333; Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Melikşâh*, s. 207- 209, 223-225; Abdülkerim Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, TTK, Ankara 1990, s. 11; İbnü’t-Tıktaka, *el-Fahrî (Devlet İdaresi, Halifeler, Vezirler Tarihi, 632-1258*, Türkçe çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 2017, s. 209-210.

²²⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, s. 217.

²²¹ el-Bundarî, s. 83; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 210.

tıyla Bağdat'ta adına hutbe okunması için Halife el-Muktedî'ye müracaatta bulundu. Tutuş'un elçisini iyi karşılayan Bağdat şahnesi Sadüddeve Gevherayin de ona bu hususta yardımcı olmaya çalıştı. Ancak siyasî gelişmelerin biraz daha netleşmesi için beklemeyi uygun gören halife, elçiye Bağdat'ta Tutuş adına hutbe okutabilmesi için gerekli şartların henüz gerçekleşmediğini bildirdi²²².

Saltanat mücadelesinde önemli bir merhale kat etmiş olan Berkyaruk, 1093 yılı sonlarında Bağdat'a geldiğinde, Halife el-Muktedî'nin vezirleri tarafından karşılanarak başarılarından dolayı tebrik edildi. Berkyaruk halifeden Büyük Selçuklu tahtının sahibi olarak adına hutbe okunmasını ve saltanatının tasdik edilmesini istedi. Onun bu arzusu kabul edilerek 3 Şubat 1094 Cuma günü Bağdat camilerinde “*Rük-nüddîn*” lakabıyla Berkyaruk adına hutbe okundu²²³.

3. 4. Selçuklu Veziri Nizâmülmülk'ün Öldürülmesi Hadisesi

Büyük Selçuklular zamanının da vezirlik makamında bulunan Nizâmülmülk 77 yaşlarında bulunduğu vakit hançerlenerek öldürüldü. Vezir Nizâmülmülk devletin idaresini muazzam bir titizlikle gerçekleştiriyordu. On dokuz küsur yılı Büyük Selçuklu Devletine hizmet ederek geçirdi. Bu vakanın gerçekleşmesine neden olan olayları değerlendirecek olursak: Kaynaklarda geçen bilgilere göre Vezir Nizâmülmülk Alparslan döneminin başından itibaren yaklaşık otuz sene kendine sağlam bir mevki tesis etmiş ve bu durum itibari ile sultandan sonra tek söz sahibi olmuştu. Vezir Nizâmülmülk yirmi bine varan adamları ile ve bunların devlet kademesinde önemli yerlerde bulunmaları birtakım hoşnutsuz insanların oluşmasına neden olmuştur. Yaklaşık on çocuğunun da devletin önemli mercilerin de bulunması ile nüfus ve iktidarını koruma ve arttırma çalışması bu hoşnutsuzluğun artmasına neden olacaktı²²⁴.

Nizâmülmülk içindeki bu düşman gruplarından başka bir de Hasan Sabbah ve onu destekleyen düşmanları da vardı. Vezir Nizâmülmülk Büyük Selçuklu Devleti'nin siyasi birliği aleyhine iç kargaşaya neden olacak zararlı Bâtınî cereyanını gerek siyasi gerek kültürel faaliyetlerle bıkmadan usanmadan mücadele ediyordu. Nizâmülmülk'ün uyguladığı ve sürdürdüğü dinî siyâset kuvvet kazandıkça ve ayrıca Selçuklu ordusu sağlam temeller üzerine inşa edildikten sonra ve gücünü arttırmasıy-

²²² Özaydın, *Berkyaruk*, s. 33.

²²³ Özaydın, *Berkyaruk*, s. 27.

²²⁴ Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Melikşâh*, s. 177.

la düşman gruplarının bu olayın mimarı olarak gördükleri veziri ortadan kaldırma yoluna gitmişlerdir. Bu azılı düşmanlardan biri olan Hasan Sabbah ilk olarak Nizâmülmülk'ün ortadan kaldırılmasını düşünüyor ve tasarlıyordu. Yaşanan bu gelişmelerin yanı sıra Bâtınî lideri olan Hasan Sabbah uzunca bir zaman ona eli ulaşamamıştır. İç meseleler dolayısıyla Nizâmülmülk gözden düştüğü zaman onun sevmeyenlerinin desteği ile bir Bâtınî fedaisi tarafından öldürülmüştür²²⁵.

Sultan Melikşâh her daim Vezir Nizâmülmülk'e borçlu olduğunu biliyordu. Sadece kendisi değil aynı zamanda Selçuklu Devleti idaresinde yaşayanlarda ona borçlu olduğunu biliyordu. Öyle ki Sultan Melikşâh ona “*Baba!*” diyerek hitap etmekten hiçbir sakınca görmemiştir. Bütün bu gelişmelerin yanı sıra Nizâmülmülk'ün evlatlarının ve adamlarının takip ettikleri serkeş denecek derecede hâkimiyet siyaseti Sultan Melikşâh'ı ara sıra sinirlendirmiştir. Bu durumu fırsat bilen Nizâmülmülk düşmanları bu olayları Sultan Melikşâh'a abartarak anlatmışlardır. İbn Allân'ın öldürülmesi, Ebu'l-Mahâsin'in şikâyet etmesi ile vezirin oğlu Cemâlülmülk'ün öldürülmesi bu konuları açıklamak için önemli hadiselerdir.

İbn Allân çok zengin bir Yahudi idi. Nizâmülmülk'ün sevgisini kazanmış ve onun has adamları arasına girmişti. Sultan Melikşâh 1079'da Hûzistanda avlanmaya çıkmıştı. Sultanın emri altında bulunan Sa'd-üd-Devle ve Humar-Tegin, bir fırsatını yakalayarak bu Yahudi İbn Allân'ın ortadan kaldırılması konusunda Sultan Melikşâh'ı ikna ettiler²²⁶. Nihayet Yahudi olan İbn Allân öldürüldü. Bu durumu haber alan Vezir Nizâmülmülk çok üzülmüş ve buna canı çok sıkılmıştı. Bu durum veziri o kadar üzmüştü ki vezir üç gün evden çıkmadı. Bu kırgınlığın aşırıya kaçması Sultan Melikşâh'ın hoşuna gitmemişti. Bir ziyafet esnasında Sultan Melikşâh Vezir Nizâmülmülk'e bu davranışlarını beğenmediğini söylemiş ve bunun üzerine Vezir Nizâmülmülk özür dilemek zorunda kalmıştır²²⁷.

Nizâmülmülk'ü sevmeyen ve hatta ona karşı cephe alanlardan biri de Tuğra Dîvân'ının reisi Kemalüddevle Ebu'r-Rıza'nın oğlu ve nâibi Ebû'l-Mahâsin'in idi. Sultan Melikşâh bu zatı çok seviyordu. Bu zat aynı zamanda Vezir Nizâmülmülk'ün

²²⁵ Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Melikşâh*, s. 178.

²²⁶ Merçil-Sevim, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 127.

²²⁷ Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Melikşâh*, s. 178-179; Merçil-Sevim, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 127.

damadıydı. Damat olmasına rağmen vezir ve adamlarının birçok önemli makam ve mevki ele geçirdiklerini ve bu nedenle halkı resmen soyduklarını söyledi. Bu dedikoduları duyan Vezir Nizâmülmülk hemen büyük bir ziyafet tertip etti. Vezir binlerce adamının katıldığı bu ziyafete Sultan Melikşâh'ı davet etti. Sultan Melikşâh bu davete geldiği zaman Nizâmülmülk ona “*Sana ve babana hizmet ettim. Senin emvâlini aldığım doğrudur. Fakat bu emvâli her an emrine hazır bulunan şu gulâmlara, savaşıtlara harcıyorum. Ayrıca sadakaya, zekâta ve evkafa sarf ediyorum. Bütün emlâkim ve her şeyim gözünün önündedir. İstersen al! Bana ufak bir köşe yetişir*”²²⁸. Bu sözlerden etkilenen Sultan Melikşâh, Ebû'l-Mahâsîn'in Save Kalesine hapsedilmesini emretmiş; onun babası Kemâl'ül-Mülk'ü de tuğraîlik görevinden azlettirmişti.

Belh vâlisi olarak görevde bulunan Nizâmülmülk'ün oğlu Cemâl'ül-Mülk'ün öldürülmesi, sultan-vezir arasındaki münasebetin nasıl olduğu hakkında birtakım bilgiler verir; 475 (1082-1083) yıllarında Fars Vâlisi Humâr-Tegin'in veziri Amîd'üd-Devle, Sultan Melikşâh'ın hizmetinde yer alarak dergâhta itibarlı bir makama yükselmiş öyleki bir ara Vezir Nizâmülmülk'ün yerine vezaret makamına getirileceği yönün de dedikodu çıkmıştı. Bu söylenti aslında Vezir Nizâmülmülk aleyhine olan şahısların çıkarmış oldukları bir dedikodudan ibaretti. Ancak Cemâl'ül-Mülk başta olmak üzere Fahr'ül-Mülk ve Müe'yyed'ül-Mülk gibi vezirin oğulları ve adamları arasında kaygıya neden olmuştu. Bu sıralar Câferek²²⁹ olayıda ortaya çıkmıştı. Cemâl'ül-Mülk neye mal olursa olsun bu iki meseleyi hal etmek için İsfahan'a geldi. Câferek, Sultan Melikşâh'ın soytarısı idi. Sultanın meşgul olmadığı zamanlarda türlü oyunlar oynar ve hokkabazlık sergilerdi. Bu şekilde Sultan Melikşâh'ı eğlendirirdi. Nizâmülmülk'ü taklit etmek suretiyle huzurda bulunanları güldürmeyi âdet edinmişti. Aslında Alparslan döneminde şehzade olan Melikşâh'a vezir olmayı kabul etmeyecek kadar gururlu olan Cemâl'ül-Mülk bu durumu kabullenmekte zorlanıyordu. Bu duygu ve düşünceye sahip bulunan Cemâl'ül-Mülk İsfahan'a geldiğinde kendisini karşılamaya gelen kardeşlerine kızdı. Neden Câferek olayına göz yumdunuz diyerek onlara kızgınlığını belirtti. Sonrasında dergâhın yolunu tuttu. Maskara Câferek'in aynı taklitleri yaptığını görünce Sultan Melikşâh'ın huzurunda olmasına rağmen onu

²²⁸ Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Melikşâh*, s. 179; Merçil-Sevim, s. *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 127.

²²⁹ Selçuklu sarayında da soytarılık yaparak insanları eğlendirirdi. Sonrasında topluluk içinde vezir Nizâmülmülk'ün taklidini yaparak insanları güldürüyordu.

azarladı. Sultanın huzurunda ayrıldıktan sonra Câferek'in derhal öldürülmesini emretti. Maskara Câferek dili ensesine çakılarak feci bir şekilde öldürüldü. Cemâl'ül-Mülk bunun yanı sıra İbn Behmenyâr'ın gözlerine mil çektirmek suretiyle onu da bertaraf etmişti. Melikşâh ilk başlarda bu duruma ses çıkarmadı. Ancak Nizâmülmülk ile beraber Nişâbur'a ulaştıkların da Sultan Melikşâh Cemâl'ül-Mülk'ü ortadan kaldırma kararı verdi. Bu kararı uygulamak maksadı ile Horasan amîdine emir yolladı. Amîd Cemâl'ül-Mülk'ü zehirletmek suretiyle öldürdü. (Kasım 1082) ²³⁰

Vezir Nizâmülmülk aleyhinde bulunarak şikâyet edenlerden birisi de Tâcül-mülk'tü. Sultan Melikşâh'a bir gün dedi ki: *"Nizâmülmülk her yıl fakihlere, sûfilere üç yüz bin dinar veriyor. Eğer bu para orduya tahsis edilse İstanbul'u fethetmek mümkün olur!"* Sultan Melikşâh bu durumu Vezir Nizâmülmülk'e sorunca vezir ona *"Ey Sultan-ı Âlem! Allah sana ve bana kullarından hiç kimseye nasip olmayan lütûf ve ihsanda bulunmuştur. Buna karşılık sen Allah'ın dinini yükseltmeğe çalışan, onun aziz kitabını hâmil bulunan kimselere yılda üç yüz bin dinar sarf etsen çok mudur? Sen her yıl bunun iki katını ordu için harcıyorsun. Halbuki onlardan en kuvvetlisi ve nişancısının attığı ok bir milden ileri gitmez; ellerindeki kılıçlar ile yalnız yakınların da bulunan kimseleri öldürebilir. Ben ise sarf ettiğim bu para ile öyle bir ordu techiz ediyorum ki onların duâları tâ Arşa kadar gider ve Allah'a vasıl olmalarına hiçbir engel yoktur"* diye karşılık vermiştir²³¹.

Bu olaylardan sonra anlaşılan o ki ara sıra Sultan Melikşâh ile Vezir Nizâmülmülk'ün aralarının bozulmasının çeşitli sebepleri vardır. Vezire karşı oluşan bir muhalefet grup ve vezirin oğullarının bazıları görevden vazife çıkararak halka tahakküm etmek suretiyle insanlara kötü davranmaları gibi durumlar Vezir Nizâmülmülk'ü zor durumda bırakmıştır.

Nizâmülmülk parlak zekâsı ve dirayetli yönetimi sayesinde, önceden aldığı tedbirlerle, bazen olaylarda gösterdiği soğukkanlı davranışları ile kendisi hakkında yönelen hareketleri başarısız kılarak Sultan Melikşâh'ın tepkisini önlemeyi başarmıştır. Sultan Melikşâh kesin bir şekilde kendi mutlak hâkimiyetini zedeleyecek davranışta bulunan faaliyetleri durdurmuş. Fakat bu ve buna benzer hadiseler yüzünden, tecrübe sahibi vezire karşı durumunu korumayı seçmiştir. Vezirin devlete olan

²³⁰ Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Melikşâh*, s. 181.

²³¹ Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Melikşâh*, s. 181; Merçil-Sevim, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 129.

sadakatini kendi gözleri ile gördükten sonra onun hakkında iftira atan ve onu tahrik eden kişileri de en ağır surette cezalandırmıştır.

Fakat vezire olan muhalefete Tâcûlmûlk Ebu'l-Ganâim'in ve sonunda Terken Hatun'un katılmasıyla Sultan Melikşâh üzerinde ciddi bir etki bıraktığı anlaşılmaktadır. Sultan Melikşâh'ın hizmetine giren Tâcûlmûlk Ebu'l-Ganâim onun güvenini kazanarak Terken Hatunun vezirliğine kadar yükselmişti. Göreve geldiği günden bu yana Vezir Nizâmûlmûlk'ü kıskanan Tâcûlmûlk Ebu'l-Ganâim ona karşı muhalefeti alttan yürütüyordu. Büyük Dîvân üyelerini kendi lehine çevirmeye çalışıyordu. Öte yandan 1088'de velîahd sorununu ortaya çıkarmıştır. Bu meseleye doğrudan taraf olan Terken Hatun Nizâmûlmûlk'e karşı taraf almıştır²³². Vezir Nizâmûlmûlk velîahd olarak Berkjaruk'u önerirken, Terken Hatun da kendi oğlu Mahmud'u velîahd yapmak niyetindeydi. Hâce-i Buzurg olmak niyetinde olan Tâcûlmûlk Ebu'l-Ganâim Terken Hatun'un bu durumundan istifade etti. Bu amaç uğruna işbirliği yaptılar. Bunun üzerine Terken Hatun her fırsatta Nizâmûlmûlk'ü gözden düşürmek için sultanın huzurunda her türlü yola başvurdu.

Bütün bu gelişmelerin fitilini alevleyen gelişme sultanın hassa kumandanlarından birini şihne görevi ile Merv'e yollamasıyla başlamıştı. Nizâmûlmûlk'ün oğlu Şems'ül-Mûlk Osman da burada vâli olarak görev yapıyordu. Aralarında çıkan anlaşmazlık üzere Şems'ül-Mûlk Osman bu şihneyi yakalatıp hakarete bulundu. Durum Sultan Melikşâh'a havale olunca sultan bu duruma çok kızdı. Derhal yanına Tâcûlmûlk Ebu'l-Ganâim'i çağırarak ona şu haberi göndermesini istedi: *“Sen saltanatı benim ortağım mısın? Eğer benim hükmümde isen haddini bilmelisin. Sen ne salâhiyetle fermanımız olmadan evlâdlarına ülkeler ve ikta'lar veriyor, arzu ettiğini yapıyorsun. İster misin ki önünden hokkanı ve başından destârın alınmasını emrediyim?”*²³³.

Bu tarz durumlarda daha itidalli olan vezir bu meselede aynı vaziyeti göstermemiştir. Vezir sultana gönderilmek üzere şu sözleri söylemiştir: *“Sultana şöyle söyleyiniz: Senin nâil olduğun ikbâl benim fikir ve tedbirim sayesinde. Babanın öldürüldüğü gün, seni nasıl tuttuğumu, ayaklanmaları bastırığımı, seni istemeyenleri nasıl tenkil ettiğimi hatırla! Ve unutma ki benim divit ve destârımla senin tâc ve*

²³² Merçil-Sevim, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 133.

²³³ Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Melikşâh*, s. 184; Merçil-Sevim, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 130.

tahtın birbirine bağlıdır. O tâc ve devlet bu divitle birlikte ortadan kalkar.” şeklinde sultana sert cevap yollamıştır.

Tüm bu gelişmeler üzerine Ekim 1092’de Melikşâh ve Vezir Nizâmülmülk, Terken Hatun ve Tâcül-mülk Ebü’l-Ganâim Bağdat’a giderlerken Nihâvend yakınlarında konaklamışlardı. Konaklama esnasında Ebû Tâhir adında Deylemli bir Bâtınî, Nizâmülmülk’ü göğsüne hançeri saplayarak öldürdü²³⁴. Vefat tarihi 15 Ekim 1092. Cenazesi İsfahan’a götürülüp Türbe-i Nizâm’a defnedildi. Cinayetin faileri noktasında her zaman kuşkular olmuştur. Müteessir olan halkı Sultan Melikşâh hitap etmek suretiyle sakinleştirmiştir. Vezir Nizâmülmülk’ün ölümünden sonra vezaret makamına Tâcül-mülk Ebü’l-Ganâim geçmiştir. Ancak Nizâmülmülk taraftarları katilin faili olarak Tâcül-mülk Ebü’l-Ganâim’i düşündükleri için onu altı ay sonra korkunç bir şekilde öldürmüşlerdir²³⁵.

Nizâmülmülk’ün ölümü imparatorlukta büyük ölçüde sıkıntıya sebebiyet vermişti. Bu huzursuzluğu yaşayanlardan biri de Halife el-Muktedî Bi Emrillâh idi. Daha önceden değindiğimiz gibi halife-sultan ilişkileri pek de iyi olmamıştır. Emîr’ül-Mü’minîn, unvanına haiz olan el-Muktedî Bi Emrillâh her durumdan yararlanarak kendi hukukunu sultana karşı korumaya çalışmış ve bunun sultan tarafından kabul edilmesini istemiştir²³⁶. Buna karşın Sultan Melikşâh hiçbir şekilde ikinci bir gücü karşısında görmek istemiyor ve bu tarz durumlara kesinlikle müsaade etmiyordu. Tam bu noktada Nizâmülmülk denge unsuru görevi görüyordu. Bu sebeple Melikşâh’ın kızı ile el-Muktedî Bi Emrillâh’ı evlendirmek suretiyle bu iki uç arasında denge sağlamaya çalışıyordu. Nitekim bu dengeyi sağlayan kişi ise Nizâmülmülk’tü. Ayrıca sultanın kızının, kocası olan halifeden ayrılması bile bu dengeyi bozmamış, halifeden olan torununu hilâfet veliâhdı olarak görmeyi sağlamıştır. Bu dengeyi sağlayan kişi daha önceden değindiğimiz gibi Nizâmülmülk olmuştur²³⁷.

Sultan Melikşâh’ın kızı Mehmelek, Halife el-Muktedî Bi Emrillâh ile geçinememişti. Bu durum üzerine babasına şikâyetle bulunan Mehmelek durumu babasına iletmiştir. Sultan Melikşâh bu gelişmeler karşısında Bozan ve Humar-Tegin Sevab Bağdat’a giderek Mehmelek’i Haziran 1089’da İsfahan’a getirmişlerdi. Mehmelek

²³⁴ Mîrhând, *Ravzatü’s-safâ*, s. 128; Merçil-Sevim, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 131.

²³⁵ Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Melikşâh*, s. 185-186.

²³⁶ Ahmed b. Mahmud, *Selçukname II*, s. 17.

²³⁷ Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Melikşâh*, s. 187.

Hatun el-Muktedî Bi Emrillâh'dan olan oğlu Ebû'l-Fazl Câfer'i de yanlarına alarak İsfahan'a götürdü. Sultan Melikşâh bu torununu hilâfete aday olarak görüyordu. Hatta bu konuda henüz iki yaşında olan torununa “*Emîr'ül-Mü'minîn*” diye lakap vermişti. Sultan Melikşâh bu isim ve künyenin Bağdat'a hutbe verildiği vakit hutbede anılmasını istemişti. Ancak Halife el-Muktedî Bi Emrillâh sultanın bu isteğine karşı direnç gösteriyordu.

Hilafetle saltanatın daimi uzlaşma içinde bulunmasını devlet siyasetinin temel sayan Nizamülmülk her fırsatta halife ile sultanı birbirine yakınlaştırmaya çalıştı. Nüfuzlu bir aracı olan bu vezirin vefatından sonra bu politikanın sarsılmasından dolayı ortaya çok kötü durumlar çıktı.

Hilafet-saltanat denklemi içerisinde Nizâmülmülk bazen el-Muktedî Bi Emrillâh'ı sakinleştirerek bazen de Sultan Melikşâh'ı frenleyerek bu ikisi arasında bir denge unsuru olarak görev görüyordu. Tüm bu denge unsuru olarak görev yapan Nizâmülmülk'ün öldürülmesi beraberinde birtakım sıkıntıları da getirdi. Nitekim bu denge halife el-Muktedî Bi Emrillâh aleyhine bozuldu. Bu sıkıntılı durumun emareleri hemen kendini gösterdi. 29 Ekim 1092'de Bağdat'a gelen Sultan Melikşâh, hilâfet merkezine haber göndererek Halife el-Muktedî Bi Emrillâh'tan Bağdat'ı terk etmesini istedi. Bir gün içerisinde şehri terk etmesi kendinden isteniyordu. Bu durumu endişe ile karşılayan Halife el-Muktedî Bi Emrillâh, Tâcülmülk Ebû'l-Ganâim'i aracı kılmak suretiyle on gün daha Bağdat'a kalmak için izin aldı. Ancak Sultan Melikşâh bu mühlet dolmadan evvel 20 Kasım 1092 de bir av esnasın da öldü²³⁸. Ölümü hakkında pek çok dedikodu var. Ancak biz burada bir iki hususa değinerek tahlil yapmaya çalışacağız. Terken Hatunun oğlu Mahmud'u imparator yapmak istemesi ve halife el-Muktedî Bi Emrillâh'ın içinde bulunduğu sıkışık durum akıllara birtakım soru işaretlerini getiriyor. Sultan Melikşâh'ın Abbâsî ailesinden olan Câfer'i hilâfet makamına aday gösterirken²³⁹ bu duruma ne Halife el-Muktedî Bi Emrillâh ne de Terken Hatun rıza gösteriyordu²⁴⁰.

Terken Hatun istediği siyaseti gütmek amacıyla Sultan Melikşâh'ın ölümünü sakladı ve Câfer'i babası halife el-Muktedî Bi Emrillâh'a gönderdi. Bu arada Halife

²³⁸ Mîrhând, *Ravzatu's-safâ*, s. 128; E. Merçil-A. Sevim, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 133; Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Rd. Hakkı Dursun Yıldız, c. 7, İstanbul 1992.

²³⁹ Birbiçer, *Osmanlı Tarihlerinde Selçuklularla İlgili Bilgiler*, s. 149.

²⁴⁰ Kafesoğlu, s. 189.

el-Muktedî Bi Emrillâh ile anlaşarak oğlu Mahmud'un tahta çıkmasına karar verildi. Terken Hatun bu amaç için kumandanlara bol miktarda para vererek taraftar kazanma yoluna gitti. Sultan Melikşâh'ın cenazesi ortaya çıkarıldıktan hemen sonra Terken Hatun, oğlu Mahmud'u beş yaşında olduğu halde Sultan ilan etti²⁴¹.

3. 5. Kaşgarlı Mahmud'un Dîvânü Lûgati't-Türk'ü Halifeye Sunması

Dîvânü'l-Lûgati't-Türk'ün yazarı Kaşgarlı Mahmud'un babasının adı Hüseyin'dir. Atası Oğuz elinin Isığ Gölü bölgesinde bulunan Barsgan şehrindedir. Babası Barsgan şehrinden Kaşgar şehrine göç etmiştir. Mahmud Kaşgar'da dünyaya gelmiştir. Ancak doğum tarihi ile ilgili kesin bir bilgi yoktur. On birinci asırda yaşamış bu asrın sonlarına doğru hayatını kaybetmiştir.

Kaşgarlı Mahmud, Oğuz beylerinden, asil bir aileye mensubiyeti vardı. Bu aileye Emirler de denilirdi. Kaşgarlı Mahmud'un Karahanlı soyuna mensup olduğu anlaşılmaktadır. Kendisi iyi bir ilim adamıydı ve aynı zamanda çok iyi silah kullanırdı. Kaşgarlı Mahmud kendisini daima diğer Türk boylarından ayrı tutardı. Oğuz boyuna mensup olduğu için sağlam bir eğitim hayatı geçiren Kaşgarlı Mahmud, Orta Asya'da birçok Türk boyunu dolaşarak onların kültürlerini ve lehçelerini öğrenmişti. Büyük Selçukluların hükümdarı Melikşâh'ın eşi Terken Hatun Karahanlıydı. Terken Hatun Selçuklu Sarayı'na Kaşgar'dan birçok âlim toplamıştı. Bunların arasında Mahmud da vardı. Zaman el verdikçe Türk âlimleri, ilim merkezi olan Bağdat'a gidiyorlardı. Kaşgarlı Mahmud da Bağdat'a gidenlerdendi ve *Dîvânü'l-Lûgati't-Türk'ü* burada tamamladı²⁴².

Kaşgarlı Mahmud'un ne zaman nerede öldüğü tam olarak bilinmemektedir. Ancak ardında bıraktığı eser ile edebileşmiştir. Türk dil tarihine emsalsiz bir kamus bırakmıştır.

Türkler tarih sahnesinde pek çok devlet adamı ve din âlimi yetiştirmişlerdir. Bunun yanı sıra müspet ilimler ile iştigal eden büyük âlimler de yetiştirmişlerdir. Bu âlimler genellikle genellikle coğrafya, tarih, edebiyat, kültür vs.

²⁴¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 181-182; Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Camiü't-tevârih: Selçuklu Devleti*, çev. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş, Selenge Yayınları, İstanbul 2010, s. 139; Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Melikşâh*, s. 189; Merçil-A. Sevim, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, s. 133-134; Ahmed b. Mahmud, II, s. 30

²⁴² Ali Akar, *Türk Dil Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2005, s.31-47

alanlarda söz sahibi olmuşlardır. Bu yönü ile dünya kültür ve medeniyetini zenginleştirmişlerdir. Bu alanlardan biri olan dil ilmiyle uğraşanların en önemlisi ve aynı zamanda en eskisi Kaşgarlı Mahmud'tur.

Onuncu ve on birinci yüzyıllarda Türk tarihi, en parlak devirlerinden birini yaşıyordu. O dönemlerde Türkler hâkimiyet sahalarını oldukça genişletmişlerdi. Orta Asya'dan Çin Hindi'ne, Afganistan'dan İran'a, Anadolu ve Arap Yarımadası'na kadar hâkimiyet sahalarını genişletmişlerdir. Siyasi olarak bu genişleme hareketi beraberinde kültürel gelişmeyi de getiriyordu. Bu amaç doğrultusunda onlar çalışmaya başladılar. Bu nedenle Türk dili ile alakalı yirmi bir eser neşredilmiştir. Elbette bu neşredilen eserlerin en önemlisi Kaşgarlı Mahmud'un yazmış olduğu *Dîvânü'l-Lûgati't-Türk*'tür. *Dîvânü'l-Lûgati't-Türk*'ün kelime manası Türk dilleri kamusu demektir. Bu neşredilen eser çok ama çok kıymetlidir. Eski devirlerde yaşayan Türklerin dokuz yüz yıl önceki kültürlerini, dillerini, hayatlarını bize öğretmektedir. Zira dokuz yüz yıl önce Türklerin ipekten mendiller kullandıkları, elbiselerinin kırıksıklığını giderici aletler kullandıklarını görmekteyiz. Türk erkeklerinin eşlerine ve çocuklarına gösterdikleri sevgi ve saygı bu kıymetli eserde görmekteyiz. Eskiden kullanılan Türkçe kelimeler ile birlikte Türkçenin etkili gramer yapısını ve eski edebi vesikalar muvacehesinde *Dîvânü'l-Lûgati't-Türk* gözler önüne sermektedir. Bu kitabın tek bir nüshası vardır. Bu eserin başkaca bir basımına ulaşamamıştır. Günümüze ulaşabilen bu eser 319 yapraktan ibarettir. Türk medeniyet tarihinin en önemli ve en canlı vesikalarından biridir. Kaşgarlı Mahmud o dönemdeki Arapça'nın hâkim olduğu zamanda Türkçenin büyük bir mevkide olduğunu bu eser ile ispat etmektedir.

Zira *Dîvânü'l-Lûgati't-Türk*'ün baş kısmında şu yazılar mevcuttur: “Gördüm ki yüce Tanrı devlet güneşini Türk kalelerinden doğurdu. Onlara yurt idareseini verdi. Onların mülkleri üzerinde, göklerin bütün dairelerini döndürmüş bulunduğunu, yani güneş batmaz imparatorluklarını gördüm. Tanrı onlara Türk adını bizzat verdi. Türkleri yeryüzünün hakanları kıldı. Zamanımızın hakanları onlardan çıkarıldı. Dünya milletlerinin idare dizginlerini onların eline verdi. Onları herkese üstün kıldı. Kendilerini hak üzerine kuvvetlendirdi. Onlar ile birlikte çalışan, onlardan yana olanları aziz kıldı ve Türkler yüzünden onları her dileklerine eriştirdi. Bu kimseleri kötülerin şerrinden korudu. Derdini dinletebilmek ve Türklerin gönlünü almak için onların dilleriyle konuşmaktan başka çıkar yol yoktur. Bir kimse kendi takımından

ayrılıp da onlara sığınacak olursa, o takım korkusundan kurtulur. Herkesin Türkçe öğrenmesi farzdır”²⁴³.

Kendi milletini bu derece seven Kaşgarlı Mahmud kendi eserinin başına bu yazıyı yazmaktan kendini alamamıştır. Bu eseri Bağdat’ta tamamlamış ve Abbâsî halifesi el-Muktedî Bi Emrillâh’a sunmuştur. Bu eseri Kaşgarlı Mahmud 25 Ocak 1072 tarihinde yazmaya başlamış 10 Şubat 1074 tarihin de bitirmeyi başarmıştır. Eserini dört defa gözden geçiren Kaşgarlı Mahmud bu şekilde tamamlamıştır. Uzun yıllar meçhul kalan bu eserin bulunması hakkında şu bilgiler mevcuttur. Bu bilgileri Kilisli bilgin Rifat Bey şöyle aktarır: “İstanbul’da Divan yolunda bir Diyarbekir kıraathanesi vardı. 1916 senesinde bir gün, bu kıraathane de meskûkât âlimi Tevfik Bey, Müverrih Ârif Bey, Müverrih Hüsamettin ve Türkiyat âlimlerinden Ali Emirî Efendi, baş başa konuşuyorduk. Bir aralık Ali Emirî Efendi hazır bulunanlara:

- Beyler! Dedi. Size bir şey soracağım. Arkadaşları:
- Sor, dediler.
- Dîvânü ’l-Lûgati ’t-Türk adında bir kitap gördünüz mü?

Arkadaşları “adını duyduk” deyince Ali Emirî Efendi Fuzulî’nin şu mısralarını okudu:

“Eyledim tahkik, görmüş kimse yok cânânımı”

Arkadaşları sordular:

- Siz gördünüz mü?
- İneyeti bâri ile bu kitaba malik oldum, dedi.
- Nasıl elde ettiniz?

Ali Emirî Efendi şunları anlattı: *Sahaflar çarşısına uğramıştım. Kitapçı Burhan Bey’in dükkânına girdim. “Yeni bir kitap var mı?” dedim. O da: “Bir kitap var ama sahibi 30 lira istiyor. Ben geçen gün Maarif Nazırı Emrullah Efendiye götürdüm. O da bu eseri ilmi bir encümene havale etti. Encümen bu eseri bir hafta tetkik etti. Sonra 10 lira fiyat biçtiler. Ben de sahibi bu kitap için 30 lira istiyor dedim ve eseri aldım dükkâna getirdim. İşinize yararsa bir de siz görün dedi. Kitabı bana uzattı” bu eseri elime aldığı vakit çok ama çok heyecanlandım. Çok kıymetli bir eser idi*

²⁴³ Ali Akar, *Türk Dil Tarihi*, s.31-47

elimdeki. 30 değil belki 30 bin lira değeri vardı eserin. Bugüne kadar görülmemiş ancak eski devirlere ait bir kamustu. Kim bu kitabı getirdi diye sordum. Maliye Nazırı Nazif Bey'in akrabalarından bir hanım getirdi. Diye cevap verdi. Sahafçıya 30 bin lira vermek suretiyle bu şahesere sahip oldum. Günlerce bu kitabı inceledim. Sonunda bu kitabın mahiyeti Ziya Gökalp'e kadar ulaşmıştı. Koşarak evimin yolunu tuttu. Ona kitabı göstermedim. Sonrasında iki Diyarbakır mebusunu gönderdi. Onlara da bu eseri göstermedim. Bu eseri ilk kez görmek Kilisli Rifat Bey'e nasip oldu. Rifat Bey ve Ali Emirî Efendi bu kıymetli eseri birlikte tetkik ettiler. Bu gelişmelerden haberdar olan Ziya Gökalp onun evine gitti ve ona sordu.

“Siz bu eseri gördünüz mü?”

Gördüm ve hem de bu eserin cihanda bir eşi daha olmadığına şehadet ederim. Türk Milleti, dünya durdukça bu kitap ile iftihar edebilir.”

Bu sözler üzerine Ziya Gökalp çok heyecanlanmıştı. Bu kıymetli eseri Ali Emirî Efendi'den derhal satın alıp yayınlamalıyız. Bana bu konuda yardım edin. Şu kitabı basmak suretiyle Türk milletine armağan edelim. Bunu üzerine ikisi birlikte bir plan hazırlama yoluna gittiler. Ali Emirî Efendi'nin Sadrazam Talât Paşa'ya karşı son derece nazik ve saygılıydı. Bu kitabı ancak bu yolla alabileceğini anladılar. Bunun üzerine plan yapıldı. Bu meseleyi Adliye Nazırı İbrahim Bey'in malikanesinde çözmeye karar verdiler. Adliye Nazırı İbrahim Bey hem Ali Emirî Efendi'yi hem de Talât Paşayı iftar yemeği için eve davet etti. Talât Paşa kendisinden *Dîvânü'l- Lûgati't-Türk'ün* basılmasını rica etti. Bu teklifi kıramayan Ali Emirî Efendi kitabın basılmasını kabul etti.

Bu kıymetli eser Maarif Nâzırı Şükrü Bey aracılığıyla 2 cilt olarak yayınlandı. Talât Paşa Ali Emirî 300 lira yolladı ancak kendisi bu parayı kabul etmedi. Bu şekilde bu kıymetli eserin bulunup tarih sahnesine bırakılış hikâyesini anlatmış olduk.

XI. asrın Türk Dilinin kâmusları arasında en önemli yeri olan *Dîvânü'l- Lûgati't-Türk* tam manasıyla ansiklopedik bir kitaptır. Bu açıdan bakıldığında Kaşgarlı Mahmud bu eser ile Türkoloji'nin temellerini atmış sayılır. Bu eser aslın da sadece bir sözlük değil, Türklerin tarihi, etnolojisi, coğrafyası, mitolojisi, folklörü kısacası bütün anlamıyla millî kültürü yansıtan önemli bir hazinedir.

Dîvânü'l-Lûgati't-Türk basılmış nüshasının sonundaki kayda bakılırsa, Kaşgarlı Mahmud bu eseri, hicrî 646 (25 Ocak 1072) yılında yazım sürecine başlamıştır. Kaşgarlı Mahmud, bu eseri bir kez yazıp tamamladıktan sonra dört kez incelemiştir. Hataları düzelttikten sonra tekrar yazıp bitirmiştir (10 Şubat 1074).

Bu bilgiler ışığında Kaşgarlı Mahmud bu eseri Halife el-Mûktedî daha halife olmadan yazmaya başlamış. Bu sıralarda hilafet makamın da el-Kâim vardı. Eserin tamamlanış ve halifenin ölümü aynı yıllara tesadüf eder. O yüzden Kaşgarlı Mahmud bu eseri Bağdat'ta Abbâsî hilâfetine geçen el-Muktedî Bi Emrillâh'a 1076-1077 yılın da sunmuştur²⁴⁴.

3. 6. el-Muktedî Bi Emrillâh'ın Terken Hatun ile İlişkisi

Daha önceden de belirttiğimiz gibi Sultan Melikşâh öldüğü zaman Terken Hatun onun ölümünü herkesten gizledi. Terken Hatunun oğlu Mahmud'u sultan ilan etti. Bu amaçla oğlu Mahmud'u desteklemeleri için gizlice Emîrlere haber gönderdi. Bu Emîrlerin oğlu Mahmud'u desteklemeleri noktasın da onları razı etti. Mahmud yaşça çok küçüktür. Henüz beş yaşlarında idi. Terken Hatun bu işin siyasi ayağını hal ettikten sonra, dini yönünü de hal etmek amacıyla halife el-Muktedî'ye haber göndererek oğlu Mahmud adına Bağdat'ta hutbe okunmasını istedi²⁴⁵. Halife el Muktedi bu isteği kabul etse de bazı şartlar öne sürdü. Halifenin bu konudaki istekleri ise şöyleydi; saltanat makamı ismen Mahmud'a ait olacaktı. Fakat hutbe halife el-Muktedî adına okunacaktı. Ordu komutanlığının yanı sıra ülkenin idaresi Emîr Üner tarafından yürütülecekti. Emîr Üner de bu konudaki talimatları Tâcûlmülk'ten alacaktı. Bunun yanı sıra amillerin tayini ve vergi tahsilide aynı şekilde Tâcûlmülk'e bırakılacaktı. Halifenin bu sözlerinden anlaşılan o ki Tâcûlmülk Terken Hatun adına devleti idare edecekti²⁴⁶.

Halifenin birtakım şartlarını hâvi mektubu Terken Hatuna ulaştığı vakit bu şartları kabul etmek istemedi. Bu konuda halifenin hilafına bir amaca ulaşmak için devrin âlimi İmam-ı Gazzâli ile görüşen Terken Hatun bu konuda amacına ulaşama-

²⁴⁴Hartmann, "Muktedî-Biemrillâh", s. 143; Hasan Hüseyin Adahoğlu, (2008-2009), "Kaşgarlı Mahmut ve Abbasî Halifeliği", Akademik Araştırmalar Dergisi, 39: 31-47; Ali Akar, "Türk Dil Tarihi", Ötüken Yayınları, İstanbul, 2005 s. 149.

²⁴⁵Ahmed b. Mahmud, *Selçukname I*, s. 30; Nazlı Özgökçe, Hamdullah Müstevfi'nin "Târih-i Güzîde" adlı eseri -tercüme ve tanıtımı-, Van, 2014, s.331-332

²⁴⁶İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 184.

miştir. Gazzâli ona: “*Oğlun henüz küçüktür. Şeriat onun hükümdarlığını caiz görmez*” dedi²⁴⁷. Terken Hatun, Gazzâli’den bu sözleri duyunca yapacak pek de bir şey kalmamıştı. Bu sebep ile Halife el-Muktedî’nin bu sözlerine boyun eğmek zorunda kaldı. Daha sonra Terken Hatunun oğlu Mahmud adına hutbe okundu. Mahmud’a “*Nâsıru’ d-dünyâve’ d-dîn*” lakabı verildi. Mekke ve Medine de Mahmud adına hutbe okunmaya başlandı.

Sultan Melikşâh ölünce, Terken Hatun Sultan Melikşâh’ın en büyük oğlu olan Berkyaruk’u yakalatmak üzere İsfahan’a gönderdi. Terken Hatun Berkyaruk’un, oğlu Mahmud ile saltanat mücadelesine kalkışacağından endişeleniyordu. Bu amaçla Berkyaruk, İsfahan’da tutuklanıp hapsedildi. Fakat Sultan Melikşâh’ın ölüm haberinin yayılması üzerine Nizâmülmülk’ün köleleri İsfahan’da bulunan Nizâmülmülk’e ait olan silah deposundaki silahları alıp isyan ettiler. Hapiste bulunan Berkyaruk’u bulunduğu yerden çıkarıp İsfahan’da onun adına hutbe okuttular.

Bu sırada Terken Hatun ve oğlu Mahmud İsfahan’a doğru hareket ediyorlardı. Bu geliş haber alan Berkyaruk, Nizâmülmülk’e mensup köleler ile birlikte oradan ayrılıp Rey şehrine doğru yol aldılar. Bu yolculuk esnasında Nizâmülmülk’ün adamlarından Erkuş da askerleriyle onlara katıldı. Nizâmülmülk’ün ölümünün faili olarak Tâcülmülk’ü gördükleri için ondan nefret ediyorlardı. Terken Hatun Berkyaruk ile savaşmak amacıyla üzerine asker sevk etti. Berûcerid yakınlarında savaştilar. Bu arada Terken Hatunu ordusunda bulunan emîrlerden bazıları Berkyaruk’un safına geçtiler. Bu ve benzeri sebeplerden Terken Hatun mağlup oldu. İsfahan’a gitti²⁴⁸.

Tâcülmülk, Terken Hatunun yanında savaşa katılanlardandı. Fakat savaştan sonra yakalandı. Sonrasında Berkyaruk’a getirildi. Berkyaruk onun yetenekli bir insan olduğunu bildiği için onun vezaret makamına gelmesini istedi. Bunun üzerine bu teklifi kabul etti. Tâcülmülk, Nizâmülmülk’ün memlûklerini yatıştırmak maksadıyla onlara eşya ve malların yanı sıra iki yüz bin dinar dağıttı. Her ne kadar onların gönülünü alsa da sonrasında başka memlûkler Tâcülmülk’ü çok feci bir şekilde öldürdüler (Şubat 1093).

²⁴⁷ Reşîdü’ d-dîn Fazlullah, *Camiü’ t-tevârih*, s. 140.

²⁴⁸ İbnü’ l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 185.

Tâcûlmûlk, çok kabiliyetli bir zat idi. Şeyh Ebû İshâk eş-Şîrâzî'nin türbesini yaptırmak suretiyle yanına bir medrese yapıp Şeyh Ebû Bekr eş-Şâsîyî müderris tayin eden Tâcûlmûlk'tür²⁴⁹.

²⁴⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 186.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

el-MUKTEDÎ Bİ EMRİLLÂH DÖNEMİNDE BAĞDAT'TA SOSYAL YAPIYI ETKİLEYEN AFETLER, İÇ MESELELER, MUKTEDÎ'NİN VEFATI VE MÜSTAZHİR-BİLLÂH'IN HİLAFETE GELMESİ

4. 1. Bağdat'ta Meydana Gelen Yangınlar

451 / 1059-60 yılında Bağdat'ın Kerh ve diğer bölgeleriyle iki sur arası olan bölgeleri yandı. Bu yangında Vezir el-Erdeşîr tarafından vakfedilen kütüphane de yandı. Kütüphanede muhtelif ilim dallarına ait on bin dört yüz cilt kitap vardı. Yangını fırsat bilen yağmacılar bu kitapları yağmaladı. Yağma esnasında Amîdülmülk bu yağmacıları oradan uzaklaştırarak istediği kitapları seçti²⁵⁰.

Bu dönemde Bağdat'ta meydana gelen bir diğer yangın da Şevvâl 467 / mayıs-haziran 1075 tarihinde vuku buldu. Bağdat'a Nehru'l-Muallâ'da bir ekmekçi dükkânında yangın meydana geldi. Evler hariç çarşıdaki yüz seksen dükkân yanarak tahrip oldu. Sonrasında el-Me'mûniyye, ez-Zaferiyye, Derbû'l-Matbah, halifelik Sarayı, Semarkand'lıların hamamı ve daha birçok yer yandı. Bu yangında ciddi derecede maddi hasar oluştu²⁵¹.

4. 2. Bağdat'ta Yaşanan İç Meseleler

481 / 1088-89 yıllarında Bâbu'l-Basra halkı bir köprünün yapım faaliyetlerine giriştiler. Altın ve gümüşten kaplarda tuğlalar taşındı. Farklı mahallenin halkları da onlara katıldı. Tüm bu gelişmeler yaşanırken, Selçuklu şahnesi Sadüddeve Gevherâyin²⁵² gemiyle yola çıktı. Onun adamları da Dicle kıyısında yürümek suretiyle kendisini takip ediyorlardı. Bâbu'l-Ezc halkı, Dicle Nehri'nin kenarında su dağıtmak suretiyle bir kadının başında beklediler ve sonrasında saldırıp su testilerini kırdılar. Diğer taraftan da: "Su sebildir" diye bağıryorlardı. Yaşanan bu gelişmeler karşısında kadın, Sadüddeve Gevherâyin'i görünce yardım istedi. Gevherâyin de kadının yanındakilerinin oradan suratle uzaklaştırılmasını emretti. Bunun üzerine Türkler o kadının etrafındakileri kırbaçladılar. Bunun üzerine oradakiler Gevherâyin'in en yakın adamı ve hâcibi olan Süleyman'ın atının yüzüne kılıçlar ile vurmaya başladılar.

²⁵⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 27.

²⁵¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 96.

²⁵² Hakkında bilgi için bkz. Aydın Usta, "Ünlü Selçuklu Kumandanı; Sadüddeve Gevherayin", *Prof. Dr. Erdoğan Merçil'e Armağan: 75. Doğum Yılı 50. Akademik Yılı*, İstanbul 2013, s. 96-111.

Süleyman attan düştü. Bu gelişmeler üzerine Gevherâyin çok sinirlendi. Yaya olduğu halde o kalabalığın üzerine yürümeye başladı. O kalabalıktan biri de Gevherâyin'e saldırdı. Mızrağının ucuyla Gevherâyin'i yaraladı. Gevherâyin balçığın içine düşüverdi. Yaşanan bu gelişmeler üzerine Gevherâyin ve adamları halk ile çatışmaya girdiler. Gevherâyin'i yaralayan adamı yakalamaya çabalasa da kendisine ulaşamadı. Halktan birkaç kişi öldürüldü. Bu sırada Gevherâyinin yara izini ve çamurlu kaftanını divana gönderdiler. Ahaliyi Bâbu'l-Ezc halkına karşı mücadeleye davet ettiler²⁵³.

4. 3. Bağdat'ta Halk Arasında Yaşanan Olayların Sosyal Yapı Üzerindeki Etkisi

Sefer 482 / Nisan-Mayıs 1089 tarihlerinde Babü'l-Basra halkı, Kerh mahallesine ani bir baskın düzenleyerek bir adamı öldürdüler. Ayrıca bazı yaralanmalara da sebebiyet verdiler. Yaşanan bu gelişmelerin ardından Kerhliler çarşıları kapattılar. Mushafları kaldırmak ile birlikte ölen kişinin kanlı kıyafetlerini alıp Amîd Kemâlümülk Ebü'l-feth ed-Dihistânî'nin evine gitmek suretiyle ondan yardım talep ettiler. Amîd de Nakîb Tarrâd b. Muhammed'e haber göndererek katillerin kendisine teslim edilmesini istedi. Bunun üzerine Tarrâd, Emîr Bozan'ın İbnü'l-Mansûr köşkündeki evine doğru hareket etti. Emir Bozan da Tarrâd'ı göz altına alıp bu gelişmelerin hesabını sordu. Yaşanan bu hadise üzerine halife el-Muktedî, Bozan'a haber yollayarak Nakîb Tarrâd'ın durumunu ve makamını bildirdi. Bunun üzerine Bozan da özür dileyerek onu serbest bıraktı. Amîd Kemâlümülk de olayları yatıştırmayı başardı. Halkın karşı saldırıya geçmelerine mâni oldu. Sonrasında sultanın yanına gitti. Ancak halk yine çatışmalara devam etti. Neticesinde birçok insan öldü veya yaralandı²⁵⁴.

4. 4. Bağdat'ta Yaşanan Sosyal Çatışmalar Üzerinde Halifenin Etkisi

Cemaziülevvel 482 / Temmuz-Ağustos 1089 tarihlerinde Bağdat'ta Kerhliler ve diğer bölge halkları arasında birçok olay meydana geldi. Bu olaylarda birçok kişi öldürüldü. Farklı mahallelerde oturanlar Nehru Decâc'ın çoğunu yağmalayıp orayı ateşe verdiler. Sadüdevle Gevherâyin'e vekâlet eden Bağdat şahnesi Humârtekin olayları yatıştırmak gayesiyle süvari ve piyadeleriyle Dicle'nin kıyı bölgelerinde konaklandı. Ancak bu isyancı halk karışıklıkları sona erdirmedi. Böylece olaylar devam etti. Kerhliler, Humârtekin ile adamlarına yemek ve para götürüyorlardı.

²⁵³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 148.

²⁵⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 153.

Bir gün Bâbu'l-Bâsra halkı Suveykatu Gâlib adı verilen muhite kadar geldiler. Bu esnada pek de savaşma âdeti olmayan bir grup Kerhli onların karşısına çıkarak savaştılar. Bu savaş sürecinde oradan uzaklaştırıldılar. Yaşanan bu gelişmeler üzerine halifenin kethüdaları, hacibleri, nakibleri, İbn Akîl ve el-Kelûzanî gibi Hanbelîlerin liderleri şahneye gidip onunla birlikte Kerhliler ile görüştüler. Şahne, halife el-Muktedî'nin olaylardan vaz geçmelerini, huzur ve sükûnetin sağlanmasını birlik ve beraberliğin oluşturulmasını ve Ehl-i Sünnet mezhebine bağlı olmalarını bildirdiği fermanını okudu. Bunun üzerine Kerhliler de bu fermana itaat ettiler.

Bu esnada Nehru Decâc'dan biri Sünnîlerin kendi adamlarına saldırdığını ve bu sebeple savaşa girdiklerini söyleyerek onlardan yardım istedi. Onlar da bu durum üzerine Şahne ile birlikte gidip olayları yatıştırdılar. Kerhliler camilerin kapı kısımlarına “*H. Peygamber'den sonra insanları en hayırlısı H. Ebû Bekr, H. Ömer, H. Osman, H. Ali'dir*” sözünü yazdılar. Ancak hemen o gün ayaklanıp İbn Ebî Avf Caddesine hücum ettiler. Bu caddeyi yağmalamaya başladılar. Yağma hareketine maruz kalanlardan biri de Ebü'l-Fazl b. Hayrûn el-Muaddil idi. Bu olaylara maruz kalmış halk ile birlikte doğruca divanın huzuruna çıkıp bu yağmacılara karşı savaşılmasını talep etti. Halk bayrak açtı. Makamında hazır bulunan vezire hücum etti. Vezire galiz kelimeler söylendi. Akabinde Bâbü'l-Ezc halkından olan bir Hâşimî o gün atılan bir okla öldürüldü. Bu gelişmenin ardından halk, aralarında bulunan bir Alevîye saldırdı ve onu öldürmek suretiyle yaktılar. Çok ciddi manada yağma, fitne ve fesat olayları oldu. Hatta bu süreçte öldürme olayları meydana geldi. Halife el-Muktedî bu sefer Seyfüddevle b. Mezyed'e haber yolladı. Bu gelişmenin ardından o da Bağdat'a asker sevk etti. Bozgunculuk yapan kişilerin ve ayyarların peşine düştüler. Bunların bazıları kaçtı. Onların evleri yakıldı. Bir kısmı öldürüldü. Bazıları da sürgün edildi. Böylelikle ortam yatıştı, halk bu durumdan kurtulmuş oldu. Huzur ve güven tesis edilmiş oldu²⁵⁵.

4. 5. el-Muktedî Bi Emrillâh'ın Vefatı

Sultan Berkyaruk kendisine alâmet ve tevki çekilmek amacıyla saltanat menşûru ve tuğrâ takdim etmişti. el-Muktedî Bi Emrillâh menşûru okudu ve biraz üzerinde düşündükten sonra tuğrâ çektirip onayladı. el-Muktedî Bi Emrillâh'ın yanında nedimesi Şemsü'n-nehâr vardı. Bir ara halife nedimesine: “*Huzuruma izinsiz*

²⁵⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 158-159.

giren bu şahıslar kim?” diye sordu. Bu gelişmelerden sonrasını nedime şöyle anlatıyor: “Sağıma soluma baktım hiçbir şey göremedim. Bu sırada Halifenin durumunda bir değişiklik hissettim. Eli ayağı gevşemiş, kendini salıvermişti. Gücü kuvveti kalmamıştı, yere yığılıverdi. Baygınlık geçirdiğini zanettim. Elbiselerinin düğmelerini çözdüğümde üzerinde ölüm emarelerinin belirdiğini gördüm. Hemen orada öldü”. Halife el-Muktedî Bi Emrillâh, 4 Şubat 1094 Cumartesi günü hiç beklenmedik bir zamanda vefat etti²⁵⁶.

Yaşanan bu gelişmelere karşısında nedime yanında bulunan bir cariyeye: *“Şimdi ağlayıp sızlanmanın zamanı değil, eğer bağırp çağırarak olursan seni öldürürüm”* dedi. Nedime gidip veziri çağırıp durumu ona anlattı. Bunun üzerine devlet erkânı derhal veliahta bey’at töreni işlemlerine başladılar. el-Muktedî’in cenazesini yıkadıktan sonra kefene sardılar. Halifenin cenaze namazını oğlu el-Mustazhir kıldırdı. Bu cenaze merasiminden sonra Halife el-Muktedî defnedildi. Yaklaşık 40 yıllık bir ömür yaşayan halife el-Muktedî’nin hilafet süresi de 19 yıl, 7 ay ve 28 gündür²⁵⁷.

el-Muktedî döneminde, Abbâsî halifeliği’nin itibarı ve konumu kendinden önceki halifelere göre daha fazla artmıştı. Bağdat’ta birtakım yerler onun döneminde imar edildi. Bu yerleri şöyle sıralayabiliriz; el-Basaliyye, el-Katîa, el Halbe, el Muktediyye el-Ecimme, Derbû’l-Kayyâr, Harabetü ibn Cerde, Harabetü’l-Herrâs ve el-Hatuniyyeteyn.²⁵⁸

Ahlaka uygun olmayan işler ile uğraşan kadınlar ile şarkıcıları Bağdat’ın dışına sürdü ve evleri satılmak suretiyle sürgün edildiler. Hamamlara insanların peştemalsiz girmeleri men edildi. Hamamlarda bulunan kuşlar için yapılan bölümler söktürüldü. Halkın hamamlarda birbirlerinin avret yerlerini görmelerini engellemek amacıyla oyunu yasakladı. Hamam sularının Dicle nehrine akıtılmasını yasakladı. Hamam sahibi olan kişilere bu pis su atıklarını dökecekleri kuyular yaptırdı. Gemicilerin toplu olarak kadın ve erkek yolcu taşımaları yasaklandı. Bütün bu icraatlar ile birlikte el-Muktedî, güçlü bir irade ve yüce bir şahsiyete sahip biriydi²⁵⁹.

²⁵⁶ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 195-196; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XII, s. 288.

²⁵⁷ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 96; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XII, s. 289.

²⁵⁸ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s. 96.

²⁵⁹ İbn Kesir, *el-Bidâye*, XII, s. 289.

4. 6. Müstazhir-Billâh'ın Hilafete Gelmesi

5 Mayıs 1078'de Bağdat'ta dünyaya gelen Müstazhir-Billâh'ın²⁶⁰ babası Muktedî, annesi ise Türk asıllı bir cariyeye olan Altun'du. Babasının ölümü üzerine (1094) Vezir Amîdüddeve İbn Cehîr asıl adı Abbas Ahmed olan veliahtı çağırıp kendisine babasının ölüm haberini verdikten sonra biat etti. Sultan Berkyaruk da biat etti. Halifenin ölüm haberi üç gün süreyle saklı tutuldu. Üçüncü günün sonunda Müstazhir-Billâh lakabı ile halife ilan edildi. Hilafete gelir gelmez olası karmaşayı önleme adına kardeşlerini yakalattı. Müstazhir-Billâh hilafete gelmesine yakın süreçte Selçuklu Sultanı Melikşâh'ın ölümü Vezir Nizamülmülk'ün ölümü gibi olaylar otorite boşluğu oluşturuyordu. Bu durum beraberinde taht kavgalarını getiriyordu. İlk olarak tahtta en güçlü hak sahibi olan Berkyaruk adına Bağdat'ta hutbe okuttu. Ancak Berkyaruk Tutuş ile giriştiği savaşı kaybedince hutbeyi Tutuş adına okumaya başladı. Fakat kısa bir zaman sonra Tutuş'un ölümü üzerine hutbe tekrar Berkyaruk adına okutulmuştur. Güç otoritesine göre hutbenin okunuş şekli geleneksel olara el değiştiriyordu. Nitekim Bağdat'a giren Muhammed Tapar adına hutbe okunmaya başlandı. Müstazhir-Billâh Selçukluların siyasi karmaşa içerisinde bulunmalarına rağmen tam olarak otorite tesis edememiştir. Müstazhir-Billâh döneminin ayırt edici bir dönem olarak yerini alma sebebi tam bu dönemler de Haçlı Seferlerinin başlanmasıdır. Nitekim Urfa (1098), Antakya (1098) ve Kudüs'te (1099) birer Haçlı devleti kurdular. Müstazhir-Billâh bu sebeble Berkyaruk'tan Haçlılara karşı yardım talebinde bulundu²⁶¹.

Halife Müstazhir-Billâh sadece doğudaki değil aynı zaman da batıdaki yöneticiler tarafından da tanınan bilinen bir yöneticiydi. İmar işleri ile yakından ilgilenen halife 1095'te Dârül'Hilâfe'deki Harîm'in çavresine sur yaptırmıştır. Saraylar, Ribâtlar, Medreseler yaptırmıştır.

Müstazhir-Billâh 6 Ağustos 1118 de vefat eden halifenin cenaze namazını veliahdı Müsterşid-Billâh kıldırdıktan sonra Dârü'l-Hilafedeki odasına defnedilmiştir. Daha sonraları Abbâsî mezarlığı olan Rusâfe'ye gömülmüştür. Ölümünün ardından hilafet makamına Müsterşid-Billâh ve Muktefi-Liemrillâh getirilmiştir²⁶².

²⁶⁰ Özeydın, "Müstazhir-Billâh", s. 127-128

²⁶¹ Özeydın, "Müstazhir-Billâh", s. 127-128

²⁶² Özeydın, "Müstazhir-Billâh", s. 127-128

SONUÇ

Halifelik sistemi içerisinde halifenin konumu ve siyasi mekanizmaların işlevi hakkında genel bilgi sahibi oluyoruz. el-Muktedî Bi Emrillâh dönemini incelerken genel olarak Abbâsî devletinin işleyişi ve siyasi güçler altındaki tahakkümü gözler önüne serilmiş oluyor. Dini gücü fevkalade önemli olan halifelik kurumu siyasi güçlerin ister istemez odak noktası olmuştur. Şîf Fâtımîlerin ve Büyük Selçukluların tahakkümü altında varlığını idame etme yoluna gitmiştir.

Bu çalışma ile dönemin dini, siyasi noktalarına temas etme yolunu seçmiş oluyoruz. Dönemin siyasi, dini ve toplumsal bakış açısını yansıtmaya çalışıyoruz. el-Muktedî Bi Emrillâh bu denklem içerisinde de itidalli ve muktedir bir yönetim anlayışı sergileme çabası içerisine girmiştir. Bu durumda bazen başarılı olmuş bazen de siyasi gücün büyüklüğü noktasında sıkıntılı dönemler geçirmiştir. Siyasi güçler çoğunlukla dini gücün otoritesinden faydalanmak için bu iki müessese arasında evlilikler yapmışlardır. Bu evlilikler ile kendi otoritelerini tesis etme anlayışı güdülmüştür. Çoğu zaman da istenildiği sonucu vermemiştir. Bu sebeple bu konularda kesin bir başarı kazanıldığı söylenemez.

Genel olarak el-Muktedî Bi Emrillâh'ın faaliyetleri ve bunu ortaya koyduğu esnada var olan siyasi denklemi göz önünde bulundurmaya çalıştık. Siyaset ve din ekseninde halifenin nüfuzu ve kitleleri idare etme anlayışını görmüş oluyoruz. Halifelik siyasi güçlerin denge durumuna göre kendi pozisyonunu belirlediğini görüyoruz. Özellikle kişilere bağlı yönetim anlayışlarında muktedir bir kişiliğin ne kadar önemli olduğunu görmüş oluyoruz. Nitekim Nizamülmülk gibi muktedir birinin ölümü ve kısa bir süre sonra Melikşâh'ın vefatı Büyük Selçuklu İmparatorluğunu çok ciddi manada etkilemiştir. Bu sebeple çalışmamız itibari ile muktedir kişiliklerin gerek Dini gerek Siyasi yönlerinin bir ağırlığının olması gerektiğini anlamış bulunuyoruz. Aksi taktirde devlet denen mevhmun bu süreçte çok kötü şekilde etkilendiğini görüyoruz.

Bu çalışma ile daha önceden etraflıca değinilmeyen bir konuya değiniyoruz. Bu sebeple kendi alanında özgün bir eser olabileceğini umuyorum. Biyografik bir çalışma olmasının yanı sıra döneminin dini, siyasi ve sosyal yapısı hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlıyor.

BİBLİYOGRAFYA

- Adalıoğlu, Hasan Hüseyin, “Kaşgarlı Mahmut ve Abbâsî Halifeliği”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, XXXIX, (2008-2009), s. 31-47.
- Ahmed b. Mahmûd, *Selçuk-nâme*, I-II, haz. Erdoğan Merçil, İstanbul 1977.
- Akar, Ali, *Türk Dil Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2005.
- Aktan, Ali, “Mu‘temid-Alellah”, *DİA*, XXXI, (2006), s. 387-388.
- _____, “Mu‘tez-Billâh”, *DİA*, XXXI, (2006), s. 390-391.
- Apak, Âdem, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi III: Emevîler Dönemi*, İstanbul 2011.
- _____, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi IV: (Abbâsîler Dönemi)*, İstanbul 2011.
- Arslan, İhsan, *Muktedir’in Halifeliği ve Şahsiyeti*, Basılmamış Doktora Tezi, SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2009.
- Avcı, Casim, “Mu‘tasım-Billâh”, *DİA*, XXXI, (2006), s. 380-382.
- Aykaç, Mehmet, *Abbâsî Devleti’nin İlk Dönemi İdarî Teşkilâtında Dîvânlar (132-232/750-847)*, Ankara 1997.
- Birbiçer, Ali, *Osmanlı Tarihlerinde Selçuklularla İlgili Bilgiler*, Basılmamış Doktora Tezi, MSGSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014.
- Bozkurt, Nahide, “Hârûnürreşîd”, *DİA*, XVI, (1997), s. 258-261.
- _____, “Mansur”, *DİA*, XXVIII, (2003), s. 5.
- _____, “Me’mûn”, *DİA*, XXIX, (2004), s. 101-104.
- _____, “Mehdî-Billâh”, *DİA*, XXVIII, (2009), s. 377-379.
- _____, *Mutezile’nin Altın Çağı: Me’mûn Dönemi*, Ankara 2002.
- Clot, Andre, *Harun Reşid ve Abbasiler Dönemi*, Türkçe trc. Nedim Demirtaş, yay. haz. Akın Terzi, İstanbul 2007.
- Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, VII, haz. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, 1992.
- el-Bundârî, Kivâmu’d-dîn Ebû İbrâhîm el-Feth b. Alî b. Muhammed, *Zubdetu’n-Nusra ve Nuhbetu’l-‘Usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, Türkçe trc. Kıvameddin Burslan, Ankara 1999.
- es-Suyûtî, Ebu’l-Fazl Celâlu’d-dîn ‘Abdu’r-Rahman b. Ebî Bekr, *Târihu’l-Hulefa*, Selçuklu Dönemi Halifelerinin Türkçe trc. Onur Özatağ, *Suyûtî’nin “Târihu’l-Hulafa” Adlı Eserine Göre XI. ve XIV. Yüzyıllarda Selçuklular (Çeviri - Değerlendirme)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008.
- Hamdullah Müstevfî Kazvinî, *Târih-i Güzîde*, trc. Nazlı Özgökçe, Hamdullah

Müstevfî'nin "Târîh-i Güzîde" adlı eseri -tercüme ve tanıtımı-, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, YYÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2014.

Hartmann, Angelika, "Muktedî-Biemrillâh", *DİA*, XXXI, (2006), s. 142-143.

İbn Hazm el-Endelüsî, *Halifeler ve Fetihler (Esmâu'l-Hulefâ ve Fütûhu'l-İslam)*, thk. ve not. Bediusseyid el-Lahham, Türkçe trc. Şaban Öz, Ankara 2004.

İbn Kesir, 'İmâdu'd-dîn Ebu'l-Fidâ' İsmâ'il b. Ömer el-Kureyşî ed-Dimaşkî, *el-Bidâye ve'n-nihâye: Büyük İslâm Tarihi*, XII, Türkçe trc. Mehmet Keskin, İstanbul 1995.

İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec 'Abdu'r-Rahman b. 'Alî b. Muhammed, *el-Muntazam fî târîhi'l-mulûk ve'l-umem*, Selçuklularla ilgili kısımların Türkçe trc. Ali Sevim, "İbnü'l-Cevzî'nin el-Muntazam Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler (H.430-485 = 1038-1092)", *TTK Belgeler*, XXVI/30, (2005), s. 1-84.

İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Hasan 'İzzu'd-dîn 'Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *İslâm Tarihi: el-Kâmil fî't-Târîh Tercümesi*, IX-X, Türkçe trc. Abdülkerim Özaydın, İstanbul 1987.

İbnu'l-Ezrak, Ahmed b. Yûsuf el-Fârikî, *Târîhu'l-fârikî: ed-Devletu'l-Mervâniyye*, thk. Bedevî 'Abdu'l-Latîf 'Avvad, Beyrût 1974.

İbnü't-Tıktaka, *el-Fahrî (Devlet İdaresi, Halifeler, Vezirler Tarihi 632-1258)*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul, 2016.

Kafesoğlu, İbrahim, *Büyük Selçuklu İmparatoru Melikşâh*, İstanbul 1973.

Kaymak, Suat, *Abbasi Halifesi el-Kaim Biemrillah ve Dönemi (1031-1075)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2014.

Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ, (Tabaka-i Selçûkiyye)*, trc. Erkan Göksu, Ankara, 2015.

Niğdeli Kâdı Ahmed, *el-Veledü's-Şefîk ve'l-Hâfidu'l-Halîk*, Farsça metin ve Türkçe trc. Ali Ertuğrul, *Anadolu Selçukluları Devrinde Yazılan Bir Kaynak: Niğdeli Kadı Ahmed'in el-Veledü's-Şefîk ve'l-Hâfidu'l-Halîk'i*, I-II, Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2009.

Özaydın, Abdülkerim, "Muktedir-Billâh", *DİA*, XXXI, (2006), s. 144-115.

_____, "Mühtedî-Billâh", *DİA*, XXXI, (2006) s. 527-528.

_____, "Müktefî-Billâh", *DİA*, XXXI, (2006), s. 535-536.

_____, "Müstâîn-Billâh", *DİA*, XXXII, (2006), s. 112-113.

_____, "Müstansır-Billâh", *DİA*, XXXII, (2006), s. 24-25.

_____, "Müstazhir-Billâh", *DİA*, XXXII, (2006), s. 127-128

_____, "Müstekfî-Billâh", *DİA*, XXXII, (2006), s. 139-140.

Özgüdenli, Osman G., "Ortaçağda İran: Zaman ve Mekân", *Turco-İranica*:

Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları, İstanbul 2006, s. 12-38.

Reşîdu'd-dîn Fazlullâh, *Selçuklu Devleti: Cami'ü't-Tevârih*, Türkçe trc. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş, not. Erkan Göksu, İstanbul 20112.

Sevim, Ali, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara, 2000.

Sibt İbnu'l-Cevzî, Şemsu'd-dîn Ebu'l-Muzaffer Yûsuf b. Kızıoğlu b. Abdullâh, *Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, (seçme, trc. ve değ. Ali Sevim), Ankara 2011.

Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 2010.

Usta, Aydın, “Ünlü Selçuklu Kumandanı; Sadüddeve Gevherayın”, *Prof. Dr. Erdoğan Merçil'e Armağan: 75. Doğum Yılı 50. Akademik Yılı*, İstanbul 2013, s. 96-111.

Yıldız, Hakkı Dursun, “Abbâsîler”, *DİA*, I, (1988), s. 31-48.

Yıldız, Hakkı Dursun, “Ebü'l-Abbas es-Seffâh”, *DİA*, X, (1994), s. 283-284.

Yıldız, Hakkı Dursun, *Mu'tasım Devrinde Abbâsî İmparatorluğu: 833-842*, Basılmamış Doktora Tezi, İÜ Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1965.

Yılmaz, Saim, “Abbâsîlerin Siyasî Çöküş Dönemi Halifelerinden Kâhîr-Billâh (320-322/932-934)”, *İSTEM*, VI/12, (2008), s. 71-103

Zorlu, Cem, *Abbasilere Yönelik Dinî ve Siyasî İsyanlar: Ebû Cafer el-Mansur Dönemi*, Ankara 2001.

ÖZGEÇMİŞ

05.04.1986 tarihinde Ağrı'nın Eleşkirt ilçesinde doğdum. 1992-2000 yılları arasında Atatürk ilköğretim okulunda, 2000-2003 yılları arasında ise Eleşkirt Lisesi'nde eğitim aldım. 2006 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünü kazanarak lisans eğitimine başladım. 2010 yılında mezun olduktan sonra Eleşkirt'te Milli Eğitime bağlı kurumlarında öğretmen olarak görev yaptım. 2014 yılında Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Anabilim Dalı, Ortaçağ Bilim Dalında Yüksek Lisans yapmaya başladım. Yrd. Doç. Dr. Ahmet N. Özdal'ın danışmanlığında *Abbâsî Halifesi el-Muktedî Bi Emrillâh ve Dönemi (1075-1092)* isimli Yüksek Lisans Tezini hazırladım.

